

**Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы**

**Білім алушыларды үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру
стратегиясы бойынша әдістемелік ұсынымдар**

Астана

2023

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми кеңесімен басып шығаруға ұсынылған(2023 жылғы 12 мамырдағы №10 хаттама).

Әдістемелік ұсынымдар Алматы, Астана, Шымкент қалаларының білім басқармаларының басшыларына, облыстық (аудандық) әдістемелік орталықтардың/кабинеттердің әдіскерлеріне, мектеп директорларына, мектеп директорының орынбасарларына, педагог-кәсіби бағдар берушілер мен педагог-психологтарға арналған.

© Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023 ж.

Мазмұны

	Глоссарий	4
	Кіріспе	6
1	Кәсіптік бағдар беру саласындағы қазіргі жағдай	9
2	Шет елдерде үздіксіз кәсіптік бағдар беру жүйесін құру принциптері	25
3	Оқушыларға үздіксіз кәсіптік бағдар беру жүйесін құру бойынша әдістемелік ұсынымдар	43
	Қорытынды	75
	Пайдаланылған дереккөздердің тізімі	73
	Қосымшалар	79

ГЛОССАРИЙ

Кәсіптік бағдар – білім алушылардың кәсіби мүдделеріне, жеке қабілеттеріне және психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес білім алу және кәсіптік мүмкіндіктер, кәсіп пен оқу орнын еркін және саналы таңдау саласындағы құқықтарын жүзеге асыруға дайындауға бағытталған іс-шаралар жүйесі;

Білім беру саласындағы уәкілетті орган - білім беру саласындағы басшылықты және салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы;

Ғылыми-әдістемелік жұмыс - ғылым жетістіктері мен озық педагогикалық тәжірибеге негізделген және үздіксіз білім беру жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуын жетілдіруге бағытталған қызмет түрі;

Кәсіптік білім беру - білім алушылардың белгілі бір салада кәсіптік қызметті жүргізуге және (немесе) нақты кәсіп немесе мамандық бойынша жұмысты орындауға мүмкіндік беретін білім, білік, дағды және құзыреттер алуына бағытталған білім беру түрі;

Кәсіптік даярлық - белгілі бір жұмыс түрін орындау үшін қажетті жаңа немесе өзгертілген кәсіптік дағдыларды игеру үшін жеке тұлғаны дамытуға бағытталған кәсіптік оқыту нысаны;

Орта білім беру ұйымы - мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын, мамандандырылған жалпы білім беретін және арнайы оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымы;

Кәсіптік сынамалар - кәсіптің нақты түрін модельдейтін Кәсіптік оқыту түрі, оны аяқтағаннан кейін болашақ мамандықты саналы таңдау қамтамасыз етіледі;

Психодиагностика - білім алушының жеке сипаттамаларын, оның жеке бейімділігі мен қабілеттерін анықтауға арналған психологиялық-педагогикалық процедуралардың кешені, олар болашақ кәсіби қызмет түрін таңдауда қолайлы;

Кәсіптік бағдарлау портфолиосы - орта білім беру ұйымында оқу кезеңінде білім алушылардың кәсіптік бағдарлау іс-шараларынан өту нәтижелері туралы Жеке деректер базасы (қағаз немесе электрондық тасымалдағышта);

Педагог-кәсіби бағдар беруші- мамандық таңдауда психологиялық көмек көрсететін маман.

Кәсіптік бағдарлау экскурсиясы - кәсіптік бағдарлау қызметінің бір түрі, өйткені ол мамандыққа деген қызығушылықты қалыптастыруға үлкен әсер етеді, өйткені ол көрнекілік пен қабылдауды талдау, салыстыру, таңдау жасау мүмкіндігімен біріктіреді;

Сыныптан тыс жұмыс – бұл сыныптағы сынып жетекшісінің тәрбие жұмысының бір түрі, онда оқушылар қоршаған әлемге деген қарым-қатынас жүйесін қалыптастыруға ықпал ететін арнайы ұйымдастырылған іс-шараларға қатысады.

Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдар (балалар) - тиісті деңгейдегі білім алу және қосымша білім алу үшін арнайы жағдайларда тұрақты немесе уақытша қажеттіліктерді сезінетін адамдар (балалар);

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау-білім алу үшін қажетті арнайы жағдайларды анықтау;

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу-білім беру ұйымдарында іске асырылатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет, оның процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды), оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту және дамыту үшін ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады.

Пропедевтика – кез-келген ғылымға кіріспе дегенді білдіретін дидактикалық термин, жүйелі түрде қысқаша және қарапайым түрде ұсынылған алдын-ала кіріспе курсы.

Кіріспе

Қазіргі уақытта өндіріс технологиясының дамуын жеделдету, оның ғылымды қажетсінуінің өсуі, еңбек көші-қонының жаһандану процестері, және, жалпы алғанда, қазіргі қоғамның құндылық және адамгершілік бағдарлары жеке тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін қалыптастыруға және білім беру жүйесінің кәсіптік бағдарлау компонентін ұйымдастыруға ерекше талаптар қояды.

Оқушылардың ерте кәсіптік бағдарлануы мемлекеттің білім беру саясатын дамытудың басым бағыттарының біріне айналуға тиіс. Сонымен қатар, қазіргі заманғы мектеп оқушының жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін, оның ішінде кәсіби бағдар бойынша сапалы тестілерді зерттеуге көп көңіл бөледі, өйткені тесттер кешенін тапсыра отырып, қызығушылықтарын, бейімділіктерін, қабілеттерін толық талдауға болады. Кәсіби қызметтің әртүрлі бағыттары. Пайдаланылатын ақпараттық платформалар Қазақстанның оқу орындарында мамандық таңдауды және оқыту бағдарламаларын қамтамасыз етеді.

Қазақстанда білім алушылар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жергілікті атқарушы органдардың үйлестіруімен орта білім беру ұйымдары жүргізеді. Сонымен қатар, жұмысқа 10-нан астам жеке ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдар, 216 білім басқармалары мен бөлімдері, жоғары оқу орындары мен колледждер жұмылдырылған. Ел өңірлерінде болашақ мамандықты саналы түрде таңдау үшін балаларды ерте кәсіптік бағдарлау жүйесін енгізу бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Қазақстанның үкіметтік емес ұйымдары арасында «Атамекен» ҰКП («Атамекен Академиясы» онлайн-платформасы), «Qabilet» сервисі, «Болашақ» қоры (халықаралық білім жәрмеңкесінің көрмесі) және т.б. кәсіптік бағдарлаумен айналысады.

ҰБДБ деректеріне сәйкес, елде 3753 кәсіптік бағдарлау кабинеті және 6 мыңнан астам кәсіптік бағдарлау бұрыштары жұмыс істейді.

Ата-аналар баласының болашақ мамандығын таңдауда үлкен рөл атқаратындықтан, уақыт болашақта нарықтағы еңбек сұранысына байланысты ата-аналармен тек түлектер мен жоғары сынып оқушыларымен ғана емес, бастауыш мектептен бастап кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу өте маңызды екенін көрсетеді.

Тәжірибе көрсеткендей, еңбекке қабілетті халықтың 60%-ы мамандық бойынша жұмыс істемейді. Мамандық таңдау білім алушылардың 87% - ата-аналардың таңдауын көрсетеді, ал ата-аналардың 75%-ы балаларының болашақ жұмыс орнын таңдаудағы басымдықтар туралы білмейді. Білім алушылардың тек 10%-ы Қазақстанда сұранысқа ие мамандықтар туралы біледі. Кәсіптер туралы идеялар стереотипінің негізгі себептерінің бірі-ерте кәсіптік бағдарлаудың тиімді жүйесінің болмауы, бұл болашақ еңбек саласын

таңдау мен еңбек нарығының қажеттіліктері арасындағы сәйкессіздікке әкеледі.

ҰБДҚ-ны талдай отырып, жыл сайын мектеп түлектерінің шамамен 50-70%-ы мамандық таңдауда қиындық туғызады, осыған байланысты білім алушыларды ерте кәсіптік бағдарлаудың маңыздылығы артады деген қорытынды жасауға болады. Кәсіптік бағдар беру білім алушының мамандықты игерудегі жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін анықтау, ЖОО-ға түсу кезінде емтихан тапсыру үшін оқу бағыттары мен бейіндік пәндерді таңдау мәселелерін шешеді.

Цифрландырумен, жаһанданумен, демографиялық өзгерістермен, технологиялармен байланысты жаңа мамандықтар бұрынғыға қарағанда жиі өзгеріске ұшырайды. Бұл қолданыстағы мамандардың еңбек логикасының өзгеруіне, жұмыс орындарының, сұраныс пен жалақының өзгеруіне әсер етеді.

XXI ғасырда кәсіптік бағдар беру тәсілін қайта қарау қажет-кәсіптік бағдар беру сыртқы қызметтен дағдыға айналуы тиіс. Яғни, адам кәсіби бағдарлауды үйренуі керек. Бағдарлау қиын жерлерде дұрыс бағытты табуға үйретеді. Білім алушы кәсіптер әлемінде бағыт табуы керек: кәсіптер әлемін түсіну, олардың қажеттіліктерін анықтау және білім беру траекториясын құру, сөзсіз өзгерістерге бейімделу маңызды.

Әртүрлі көздерден алынған ақпаратты салыстырмалы талдау негізінде әдістемелік ұсыныстарда практикасы әдістемелік ұсынымдарды әзірлеу кезінде ескерілетін АҚШ, Канада, Израиль, Франция, Ұлыбритания, Германия, Дания, Швеция, Финляндия, Жапония, Сингапур, Қытай және Үндістандағы мектеп оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысының ерекшелігі ұсынылған.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының барлық шетелдік схемалары үшін мектепте оқыту, балалардың жетістіктерін, бейімділіктері мен құмарлықтарын бақылау, олардың портфолиосын құру және колледждерде немесе жоғары оқу орындарында кәсіптік оқуды жалғастыру үшін талапкерлерді кәсіби кеңес беру және іріктеу кезінде осы мәліметтердің барлығын есепке алу үшін үздіксіз, жұмыс істейтін ұйымдастыру тән. Кәсіби өсу мен жеке дамудың айқын әлеуеті бар күрделі ғылымды қажетсінетін технологияларды игеруге қабілетті білім алушыларды іріктеу негізінде экономикалардың жоғары санатты мамандарға қажеттілігі ортақ болып табылады.

Жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал ететін іс-шаралар әр түрлі елдерде өзіндік ерекшеліктерге ие болуы мүмкін: мысалы, Елеулі діни (Израильдегідей), нәсілдік (АҚШ-тағы сияқты) немесе касталық (Үндістандағы сияқты) жүктемені сезіну. Бірақ экономикалардың кәсіби өсу мен жеке дамудың айқын әлеуеті бар күрделі ғылымды қажет ететін технологияларды игеруге қабілетті білім алушыларды іріктеу негізінде жоғары білікті мамандарға деген қажеттілігі ортақ болып табылады.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің "Еңбек ресурстарын дамыту орталығы" АҚ 2021 жылғы қыркүйекте Қазақстанның еңбек нарығының жаңа нақты жағдайдағы ағымдағы жай-күйі мен даму перспективалары туралы алғашқы ұлттық баяндамасын шығарды. Осы баяндамаға сәйкес, технологиялардың жылдам ілгерілеуі экономика үшін перспективалар ашып қана қоймай, еңбек саласында жаңа сын-қатерлердің туындауына алып келді. Мәселен, Дүниежүзілік экономикалық форумның есебіне сілтеме жасай отырып, баяндамада таяу болашақта 85 млн. жұмыс орындарын еңбек нарығынан шығаруға болады, ал адамдар, машиналар мен алгоритмдер арасындағы еңбек бөлінісіне бейімделген 97 млн. жаңа жұмыс орындары құрылатын болады. Сонымен қатар, баяндамада Coursera компаниясының әлемдегі ең ірі 8 экономикасының соңғы зерттеуіне сәйкес, 2030 жылға қарай шамамен 100 миллион жұмысшы немесе шамамен әрбір 16 жұмысшы қызмет түрін өзгертуге мәжбүр болады [34]. Осыған байланысты болашақ мамандықты таңдау планетаның қазіргі оқушылары үшін ғана емес, олардың ата-аналары мен мұғалімдерінің дұрыс жұмыс істеуі үшін де маңызды шешім болып табылады.

Еңбек нарығындағы ықтимал өзгерістерді, әлеуетті жаңа кәсіптерді енгізуді және кейбір қолданыстағы кәсіптерді алып тастауды ескере отырып, сондай-ақ оқушыларды экономикалық белсенді халықтың болашақ ұрпағы ретінде ақпараттандыру және оқыту мақсатында осы Әдістемелік ұсынымдар жасалды.

Әдістемелік ұсынымдар облыстық, Шымкент, Алматы, Астана қалаларының білім басқармаларының басшыларына, облыстық (аудандық) әдістемелік орталықтардың/кабинеттердің әдіскерлеріне, мектеп директорларына, мектеп директорларының орынбасарларына, педагог-кәсіптік бағдарлаушыларға, педагог-психологтарға және пән мұғалімдеріне өз құзыреті шеңберінде арналған.

1 Кәсіптік бағдар беру жұмысының қазіргі жағдайы

Қазіргі уақытта елімізде және әлемде әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгерісіне сай сәйкесінше еңбек нарығы да өзгеруде. Кадрлардың кәсіби даярлық деңгейіне қойылатын талаптардың артуы жастардың кәсіби бағдарлану мәселелерін өзекті етуде. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде нарықтық экономика талаптарына жауап беретін мамандарды даярлау маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Мемлекет басшысының 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік іргетасы» атты Қазақстан халқына Жолдауында «...Балаларға ерте кәсіптік бағдар беру ерекше маңызға ие. Жас ұрпақ болашақ мамандығын таңдауда саналы болуы керек...» деп атап көрсетті [1].

«Педагог қызметкерлер және оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» ҚР Білім және ғылым министрдің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығына сай кәсіптік бағдар беру жұмысын басшының тәрбие ісі, бейіндік оқыту және ғылыми-әдістемелік жөніндегі бірінші орынбасарлары, педагог-психологтар, сондай-ақ барлық педагогтар – Мемлекеттік білім беру стандартының талаптарын орындау шеңберінде жүзеге асырады. 2022 жылғы 31 Наурызда бұйрыққа мектептегі кәсіптік бағдарлау жұмысына ұйымдастырушылық-әдістемелік басшылық жасауға жауапты кәсіптік бағдар беруші педагог лауазымын енгізу туралы толықтырулар енгізілді, кәсіптік бағдар беруші педагог мектеп оқушыларын жеке сипаттамаларын, кәсіптік диагностикасын және ұйымдарға және кәсіпорындарға таныстыру экскурсияларын өткізу жөніндегі практикалық іс-шараларды зерделей отырып, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жөніндегі жұмысты жүргізуде. ҚР Білім және ғылым министрдің бұйрығымен әдістемелік кабинеттердің басшылары, орта білім беру ұйымдарының басшылары мен педагог қызметкерлері және ата-аналар үшін орта білім беруде балалардың неғұрлым талап етілетін мамандықтарға кәсіптік бағдарлануын диагностикалау және айқындау жүйесін енгізу жөніндегі әдістемелік ұсынымдар бекітілді.

Қазақстандық білім алушылар арасында кәсіптік бағдарлау жұмысының маңыздылығы еңбек нарығының жаһандану процестері болып табылады. Қазіргі әлемде еңбек көші-қоны халықтың, оның ішінде жастардың экономика секторларында жұмыспен қамтылуына айтарлықтай әсер етеді, бұл өз кезегінде бәсекелестікті күшейтеді және болашақ мамандардан уәжді даярлықты талап етеді. Кәсіптік бағдарлау білім беру траекториясын ерте айқындау, таңдаған мамандыққа одан әрі бейімдеу және мансапты жоспарлау арқылы жас азаматтардың өмір жолын саналы түрде таңдауына айтарлықтай әсер етуі тиіс.

Білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысына әлі де болса жеткіліксіз көңіл бөлінуде, мектепке педагог-кәсіптік бағдар беруші штаты енгізілгенмен, мұндай мамандарды даярлайтын бағдарламаларды ЖОО-на енгізу туралы өткір мәселені көтеру қажеттілігі туындап отыр. Өскелең ұрпақпен кәсіптік бағдар беру жұмысын бала кезінен бастау керек. Экономиканың белгілі бір саласында дұрыс таңдау жасап, жоғары еңбек өнімділігін көрсете білетін мамандар мемлекет пен қоғам үшін тұрақтылық пен өсімге кепілдік беретін маңызды стратегиялық ресурс болып табылады. Мұндай мамандарды даярлау еліміздің бүкіл білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі.

Зерттеулер кәсіптік бағдар беру мектеп жүйесінде міндетті бағдарламаға айналуы тиіс және неғұрлым ертерек басталғаны тиімді екенін көрсетуде. Мектеп бағдарламасына енгізудің ең жақсы нұсқасы оқу бағдарламасына байланысты жеке пән немесе мектепте жүзеге асырылатын жоба болуы мүмкін, оның барысында оқушыларға толық ақпарат, кеңестер мен ұсыныстар беріледі. Білім беру ұйымы оқушыларға тек оқу процесінде ғана емес, сонымен қатар болашақ мамандықты таңдауда да әртүрлі тәсілдермен қолдау көрсетуі керек. Ол үшін оқушыларға белгілі бір кәсіби салада жұмыс істейтін адамдармен нақты кездесулер арқылы еңбек және жұмыспен қамту әлемі туралы практикалық түсінік беру қажет.

Мектеп оқушыларына ерте кәсіптік бағдар беру мемлекеттің білім беру саясатын дамытудың басым бағыттарының біріне айналуға тиіс. Сонымен қатар, қазіргі мектеп оқушының жеке ерекшеліктері мен дара қабілеттерін зерттеуге үлкен көңіл бөледі, соның ішінде кәсіптік бағдар беру бойынша жоғары сапалы тестілер, өйткені тесттер кешенін тапсыру арқылы сіз қызығушылықтарын, бейімділігін, қабілеттерін толық талдауға болады. кәсіби қызметтің әртүрлі бағыттары. Пайдаланылатын ақпараттық платформалар Қазақстанның оқу орындарында мамандық таңдау және оқыту бағдарламасын қамтамасыз етеді.

Орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар тестілеу түріндегі біржолғы жобаларды енгізу жергілікті бюджеттер есебінен жүзеге асырылуы тиіс. Сонымен қатар, объективті нәтиже алу үшін жобаларды жүзеге асыру мерзімі 1-2 жылмен шектелмеуі керек. Бұл ретте, 7-11 сынып оқушыларын кәсіптік бағдарлау тестілеуінен міндетті түрде өту үшін қазіргі таңда орта білім беру ұйымдарында қарастырылмаған қомақты қосымша бюджеттік қаражат қажет екенін атап өткен жөн.

Жалпы, мектеп оқушыларына кәсіптік бағдар беру білім берудің барлық деңгейінде оқу бағдарламалары аясында жүргізіліп, мектеп түлектерінің жұмысқа орналасуы қадағаланады.

Қазақстанда білім алушылар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жергілікті атқарушы органдардың үйлестіруімен орта білім беру ұйымдары

жүргізеді. Сонымен қатар, жұмысқа 10-нан астам жеке ұйымдар мен Үкіметтік емес ұйымдар, 216 білім басқармалары мен бөлімдері, жоғары оқу орындары мен колледждер тартылған. Еліміздің өңірлерінде болашақ мамандықты саналы таңдау үшін балаларды ерте кәсіптік бағдарлау жүйесін енгізу бойынша жұмыс жүргізілуде. Деректерді талдау барлық облыстарда кәсіптік бағдарлау жұмысы жоспарлы негізде іске асырылатынын көрсетті, негізгі нысаналы топ 7-11 сынып оқушылары болып табылады.

Елімізде 3753 кәсіптік бағдар кабинеті жұмыс істейді және 6 мыңнан астам кәсіптік бағдар бұрыштары бар. Республиканың 5 389 (77,5%) орта мектебінде 10-11 сынып оқушыларын қамти отырып, «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» курсы жүргізіледі. Осы пән бойынша сабақтарды тиісті біліктілікті арттырудан өткен 8622 міндетті пән мұғалімдері өткізеді.

Еліміздің орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру шеңберінде бейімділіктерді, қабілеттер мен кәсіби бейімділіктерді зерделеу және анықтау, сұранысқа ие мамандықтармен таныстыру, мамандық таңдауда жеке көмек көрсету, жергілікті еңбек нарығының қажеттіліктері туралы ақпараттандыру жұмыстары жүргізілуде. Сонымен бірге университеттер мен ТЖКБ ұйымдарында мамандық алу мүмкіндігі, жұмыс берушілермен кездесулер және экскурсиялар жоспарлы түрде өткізілуде. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысында (ШҚО) жергілікті атқарушы органдардың ақпаратына сәйкес, кәсіптік бағдар беру 3-сыныптан бастап кәсіп әлемімен таныстыру форматында жүргізіледі. Жас ерекшеліктерін ескере отырып, жоғары сыныптарда психолог жұмысы белсендіріліп, келешекте оқушылардың кәсіби сынақтардан өтуіне мүмкіндік беріледі. ШҚО жоғары оқу орындарына немесе ТЖКБ ұйымдарына қабылдау және жұмысқа орналастыру бойынша кәсіптік бағдар беру нәтижелерінің есебін жүргізеді. Осындай зерттеулер Қарағанды облысында да жүргізілуде.

Ақтөбе және Қарағанды облыстарында 9-11 сынып оқушыларына жүргізілген кәсіптік бағдар беру жұмыстарының нәтижелері портфолиоға ресімделеді, ол түлектерге кәсіптік кеңес беру үшін негіз болып табылады. Оқушылардың болашақ мамандығын таңдауда үздіксіз, дәлелді кәсіптік бағдар беру жүйесін құру және жұмыс берушілердің қатысуын арттыру мақсатында Қостанай облысының әкімдігі өндірістік кәсіпорындармен меморандумдарға қол қойды. Жамбыл облысында мемлекеттік және әлемдік деңгейде өз қызмет саласында елеулі табыстарға қол жеткізген өңірдің тумалары туралы мәліметтерді қамтитын «Түлек.kz» қоғамдық сайты әзірленді (<https://jambyl-tylek.kz/>). Павлодар облысында 7-11 сынып оқушылары үшін 12 мамандандырылған курс ұйымдастырылды. Облыстың агротехникалық колледждерінде еңбек дағдылары одан әрі біліктілігі бар жұмысшы мамандықтары бойынша оқытылады.

Білім алушыларды кәсіптік бағдарлау және кәсіптік өзін-өзі айқындау тетіктерінің бірі оқу – өндірістік комбинаттар (бұдан әрі-ОӨК) болып табылады.

ОӨК 8-10 сынып оқушылары үшін негізгі орта білім берудің жалпы білім беру бағдарламаларын, сондай-ақ кәсіптік бағдарлау, еңбек тәрбиесі және білім алушыларды еңбек қызметіне даярлау мақсатында қосымша білім беру бағдарламаларын іске асырады.

ОӨК - да оқушылар қызығушылықтарына, бейімділіктеріне, медициналық-физиологиялық көрсеткіштеріне сәйкес экономикалық білімнің, кәсіби бағдарлаудың негіздерін қалыптастырады, нарық жағдайында еңбекке саналы көзқарас қалыптасады, мамандыққа деген қызығушылық, техникалық шығармашылық, тапқырлық және рационализаторлық дамиды және бекітіледі. Өндірістік қызмет мемлекеттік және жеке меншік нысанындағы кәсіпорындармен ынтымақтастық кезінде шарттық негізде ұйымдастырылады. Оқу аяқталғаннан кейін ОӨК-да Министрдің бұйрығына сәйкес мамандық бойынша біліктілік емтихандары форматында қорытынды аттестаттау өткізіледі. Елімізде мамандық таңдауға дайындықты 23 мыңнан астам адам оқитын 28 ОӨК жүзеге асырады. ОӨК-ның ең көп саны Алматы облысында жұмыс істейді, онда 13 КТК негізінде 159 оқытушы мен шебер жыл сайын 9 кәсіптер бойынша оқытады.

1-сурет - 2021-22 ҚР мектеп түлектері туралы мәлімет

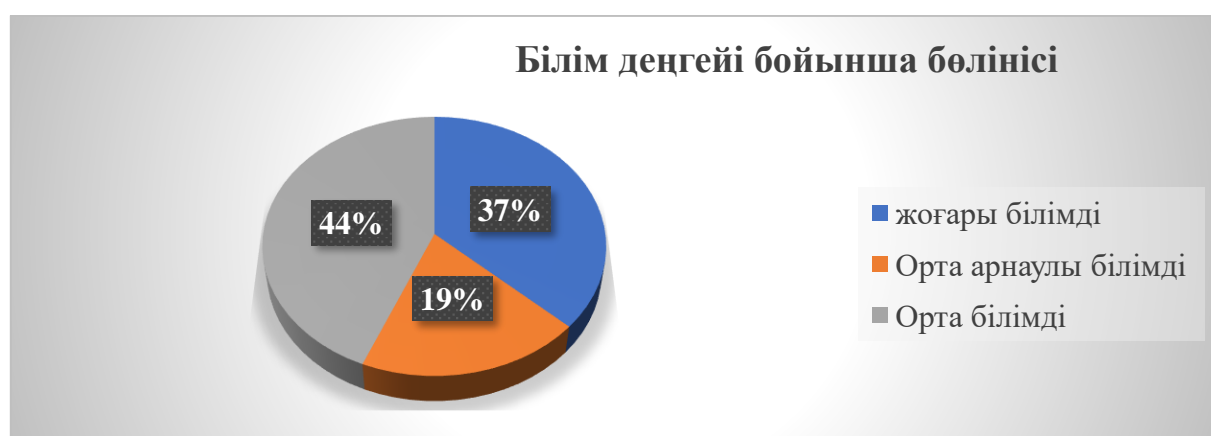
Білім беру ұйымдарының кәсіптік бағдар беру жұмыстарының нәтижесінде 2021-2022 оқу жылында 11-сыныпты **168 298** түлек бітірсе, оның 113 799 (68%), бітіруші түлектер таңдаған мамандығы бойынша ЖОО-на, 22 277 (13%) түлек колледждерге түсті. Бұлардың ішінде 20 410 түлек қалауы бойынша жұмысқа тұра, шетелге кеткен 9 960 түлектің 92%-ы сол жаққа оқуға түскен.

Алайда, СҚЗ-2017 5 цифры деңгейінде кәсіптік топтар контексінде қызметкерлерге 2030 жылға дейінгі жиынтық сұраныс болжамының нәтижелері бойынша ТОП-15 кәсіптік топтар келесідей (мың адам):

Кесте-1. Кәсіптік топтар контексінде қызметкерлерге 2030 жылға дейінгі жиынтық сұраныс болжамының нәтижелері бойынша ТОП-15 кәсіптік топтар

Кәсіптің атауы	Мың адам
Бухгалтерлер	92
Күзетшілер, инкассаторлар және олармен байланысты кәсіптер	77,8
Дүкенде сатушылары және олардың көмекшілері	70,2
Жоғары мектептің әлеуметтік пән мұғалімдері	45,2
Автокөлік жүргізушілері мен жүргізушілері	45,1
Медбикелер	40
мектептің жаратылыстану пәні мұғалімдері	37
Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиешілері	36
Қонақ үйлердегі және мекемелердегі тазалаушы, қызметшілер	34,6
Бастауыш сынып мұғалімдері	32
Кеңсе тазалаушылары	25
Шаштараздар	24
Жалпы білім беретін мектептің басқа мұғалімдері	23
Кеңсе қызметкерлері (жалпы профиль)	22,1
Көшелер мен базарлардағы сатушылар	21,7

Оның ішінде 37% жоғары, 19% арнаулы орта 44%-ы орта білімді маманды қажет ететіндігін көрсетеді:

2-сурет - Білім деңгейі бойынша бөлінісі

3-сурет - Сұранысқа ие ТОП-15 мамандықтар

Кәсіптік бағдар беру кеңесшілері колледждермен және университеттермен, өңірлердің кәсіпорындарымен және ұйымдарымен ынтымақтастық негізінде жоғары сынып оқушыларына кәсіптік бағдар берудің басқа да түрлерін жүзеге асыруда.

Мемлекет басшысы 2022 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында «Ата-аналар мен оқушылар алған білімінің және игерген машық-дағдысының сапалы және сұранысқа ие болуы үшін белгілі бір деңгейде жауапты екенін сезінуге тиіс. Сондықтан, олармен де үнемі әріптестік қатынас орната білу керек» деп атап көрсеткен болатын [2]. Ата-ана баласының болашақ мамандығын таңдауда үлкен роль атқаратындықтан, болашақта нарықтағы еңбек сұранысына орай тек қана түлектер мен жоғары сынып оқушыларын ғана емес, бастауыш сыныптан бастап, ата-аналарымен кәсіби бағдар беру жұмыстарын жүргізу аса маңызды екенін уақыт көрсетуде.

Кәсіптік бағдар берудің тиімді мысалдарының ішінде мамандандырылған білім беру ұйымдарының және жеке құрылтайшылар құрған білім беру ұйымдарының тәжірибесі атауға болады. Кәсіптік бағдар беру мазмұны педагогиканың қазіргі заманғы тенденцияларын, психологиялық аспектілерін, материалдық-техникалық жабдықталуын, мазмұнын, мұғалімдердің профилін және білім беру саясатын ескереді.

Қазақстанның үкіметтік емес ұйымдарының ішінде кәсіптік бағдар берумен «Атамекен» ҰКП («Атамекен академиясы» онлайн-платформасы), «Qabilet» қызметі, «Болашақ» қоры (Халықаралық білім беру жәрмеңкесі көрмесі) және т.б. айналысады.

Елімізде кәсіптік бағдар беру жеке қызметтерді, оның ішінде интернет-платформаларда ұсынатын компаниялар мен психологтардың қызметі және бизнес-провайдерлердің веб-сайттары белгілі бір қызмет түріне жеке бағдар

мен бейімділік сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік беретін мансаптық бағдарлау тестерінің кең ауқымын ұсынады. Тестілеу нәтижелері бойынша респонденттерге жеке психологиялық ерекшеліктері мен интеллектуалдық деңгейіне ең қолайлы кәсіптер мен мамандықтар ұсынылады. Бөлек платформаларда Қазақстандағы сұранысқа ие кәсіптер мен еңбек нарығының даму перспективалары туралы аналитикалық болжамдық ақпараттармен ғана қамтамасыз етілген.

Елімізде Психологиялық-педагогикалық мониторингтің автоматтандырылған жүйесіне 40 пайыздай мектептер қосылған. Психологиялық-педагогикалық мониторингтің автоматтандырылған жүйесі - бұл мектеп психологтары мен сынып жетекшілеріне арналған заманауи платформа.

Балабақшада, мектепте немесе колледжде тәрбие жұмысына көмекші құрал

Балабақшадағы, мектептегі немесе колледждегі тәрбие жұмысының мақсаты - азаматты тәрбиелеу. Бұл мақсатқа тек жеке тұлғаны тәртіпке келтіріп қана қоймай, әр баланы тәрбиелеген жағдайда ғана қол жеткізуге болады.

Мектептің психологиялық қызметі

Мектептегі психологиялық қызметтің мақсаты - оқушылар мектеп бітірген кезде өзін-өзі анықтауға және тәуелсіз ересек өмірге психологиялық дайындығын қамтамасыз ету үшін психикалық, тұлғалық және жеке дамуына ықпал етуші.

Педагог-кәсіби бағдар берушілерге, психологтарға жұмыс кестелерін қадағалайтын, нәтижелерді өңдейтін, оларды топтастыратын, ұсынатын және басқа да көптеген күнделікті жұмыстарды жасайтын көмекші құрал ретінде пайдалануға болады [[«HR+» \(asppm.kz\)](http://asppm.kz)].

«Qabilet» - бұл оқушылардың қабілетін диагностикалау және кәсіптік бағдарлау қызметі. Әр өңірде «Qabilet» қызмет көрсету орталығы бар, онда оқушылардың қабілет деңгейін анықтауға және одан әрі кәсіби даму бойынша кеңес алуға болады. Қазіргі уақытта «Qabilet» қызметінің онлайн платформасы құрылуда, онда үйден шықпай-ақ тестілеуден онлайн режимінде өтуге және алғашқы диагностиканы алуға болады. Сондай-ақ, платформада кәсіби психологтың кеңесіне жазылуға және диагностика нәтижелері бойынша толық ақпарат алуға болады. «Qabilet» қызметі Н.Назарбаев Қорының, ҚР БҒМ, жергілікті атқарушы органдардың және дарынды балаларды анықтау және қолдау жөніндегі «Дарын» орталықтарының қолдауымен құрылды. Жобаның

негізгі міндеті – әр отбасына баланың қабілет деңгейін дұрыс бағалауға және оның таланттарын одан әрі оқыту және дамыту бойынша ұсыныстар алуға мүмкіндік беру. «Qabilet» қызметі ата-аналарға балаларының қабілеттері мен дағдыларын ашуға көмектеседі, сондай-ақ заманауи, қарқынды дамып келе жатқан әлемде баланың дамуына ықпал етеді. Диагностика қызметін үйден, сондай-ақ «Дарын» өңірлік орталықтарынан онлайн режимінде алуға болады. Сынақ қорытындысы бойынша психолог-мамандар балаларға, олардың ата-аналары мен педагогтарына баланың әлеуетін дамыту және болашақ мамандығын таңдау бойынша консультациялық қолдау көрсетеді. «Дарын» өңірлік орталықтары облыс орталықтарында және Астана, Алматы және Шымкент қалаларында орналасқан. Оқушыларға тестілеудің екі түрі ұсынылды: Қабілет сынақтары(жеке әлеуетті және қабілет деңгейін анықтауға арналған құрал) және Кәсіптік бағдарлау тестілері (Қызығушылық пен кәсіби бейімділікті анықтауға арналған құрал).

Мұнда тек оқушылар мен педагогтерге ғана емес, ата-аналарға арналған да бөлім бар, мұнда олар төмендегі сұрақтарға жауап алып, тест нәтижелерімен таныса алады:

- Балаға мамандық таңдауда қалай көмектесуге болады?
- Ол қандай мамандықты таңдайды?
- Оның қабілеті мен кәсіби мүдделерін қалай анықтауға болады?
- Сапалы кеңес пен сұрақтардың жауабын қайдан алуға болады?

Бұл платформаның ескеретін жері тестілеуден тек 10-11 жастағы оқушылар ғана өте алады[<https://qabilet.elumiti.kz/faq>]

Жаңартылған білім беру жүйесін енгізу аясында Қазақстанда тәсілдер мен ғылыми-әдістемелік базаны жүйелеу арқылы оқушылар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жетілдіру мәселелері де жаңартылуда. ҚР Білім және ғылым министрлігінің Ақпараттық-талдау орталығының PISA-2022 қорытындысы бойынша жүргізген зерттеуінде қазақстандық жасөспірімдердің кәсіптік бейімділігі анықталды. Гендер бойынша статистикалық мәліметтерді салыстырмалы талдау жасөспірім ұлдардың қыздарға қарағанда мансаптық бейімділігінің ауқымы кең екенін көрсетті. Зерттеудегі бұл жағдай қыздардың басқа мамандықтар мен мүмкіндіктер туралы хабардар болмауымен байланысты. Сонымен қатар, мамандық таңдаудағы гендерлік стереотиптік гендерлік теңсіздік пен кәсіптік сегрегацияның одан әрі өршуіне әсер етеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 19 маусымдағы №27 Жарлығымен бекітілген «Бірге» ұлттық акциясы кезінде келіп түскен ұсыныстар, ЕХӘҚ, Еуразиялық Топпен (бұдан әрі - ERG) бірлесе отырып, «Нарықта сұранысқа ие жаңа мамандықтар мен кұзыреттер атласы» ұлттық жобасын әзірлеуге кірісті (бұдан әрі - Атлас жобасы), ол мыналарды біріктіреді: жаңа мамандықтар; өзгеретін кәсіптер; талап етілмеген мамандықтар.

Атлас - бұл еңбек нарығындағы болашақ тенденцияларды түсінуге және өзекті болатын немесе алдағы онжылдықта пайда болатын мамандықтар мен дағдыларды анықтауға мүмкіндік беретін кәсіпке бағдар берудің ең жетілдірілген құралдарының бірі. Бұл жоба жұмыспен қамту нәтижелерін және жұмыс дағдыларын жақсартуға, оқу бағдарламаларының өзектілігін арттыруға, техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінде және жоғары оқу орындарында оқуға бағытталған. Атластың нәтижелері жаңа оқу пәндерін енгізу кезінде білім беру ұйымдары үшін негізгі сілтеме болады. Мамандықтар әлемі өте серпінді және нақты мамандықтар жұмысының мазмұны өзгермелі. Бүгінгі таңда мектеп оқушыларына кәсіптік бағдар беру аясында олар мамандықтарды жоғарыда аталған профессиограмманың параметрлеріне қатысты ғана емес, сонымен қатар әлі де әр мамандықтың болашағына қатысты оқу қажеттілігі туралы жиі айтады.

Осы мақсаттар үшін ең сұранысқа ие және жаңа мамандықтарды меңгеру үшін пайдалы болуы мүмкін бірқатар ресурстар бар. Мамандықтардың кең каталогы ұсынылған Жаңа мамандықтар мен құзыреттердің Атласы - бұл әр сала сарапшыларының пікірінше, қазірдің өзінде сұранысқа ие және жақын арада пайда болатын мамандықтар жинағы. Бұл атласта бізге жақын болашақ 5-10 жылға сұранысқа ие мамандықтар туралы анықталады.

Ұсынылған мамандықтар Атласының материалдары технологиялық форсайт негізінде болашақты болжау әдістемесін қолдануға негізделген. Технологиялық Форсайт алдыңғы қатарлы технологиялар мен кең инновациялардың дамуымен қандай еңбек дағдылары сұранысқа ие екенін анықтауға мүмкіндік береді.: <https://enbek.kz/atlas/kk/about#main-content>

4-сурет. «Жаңа кәсіптер атласы сайты»

5-10 жылдан кейін қандай мамандықтар өзекті болатынын анықтау үшін Foresight (Форсайт) әдістемесі қолданылды. Форсайт әдістемесі мынаны ұсынады:

Болашақты болжауға немесе алдын ала біліп жоспарлауға болмайды;

Болашақ біздің әрекеттерімізге және қазіргі кездегі күш-жігерімізге байланысты;

Болашақтың дамуының көптеген нұсқалары бар және біз өзімізге сәйкес келетін сценарийді таңдай аламыз.

Болашақ сценарийлерін әзірлеуде жетекші рөл салалық сарапшыларға тиесілі – олар өз саласында айтарлықтай тәжірибесі бар, саланың дамуына әсер ететін және болашақтың дамуына өзіндік көзқарасы бар мамандар.

Болашақтың сценарийлерін салалық сарапшылар бірлесіп жұмыста және форсайт сессиясы деп аталатын арнайы іс-шарада талқылау кезінде әзірлейді және келіседі.

2023 жылғы атластан 9 сала бойынша 463 мамандық туралы мәліметтермен қатар 55 сарапшы пікірі берілген.

Жаңа мамандықтар атласынан мамандықтардың 3 тобының сипаттамасын таба аласыз:

Жаңа мамандықтар - әлі ресми түрде жоқ, бірақ жақын арада пайда болатын жоғары ықтималдығы бар мамандықтар;

Өзгеретін мамандықтар - бұл бұрыннан бар мамандықтар, олар жоғары ықтималдықпен айтарлықтай өзгереді;

Жойылып бара жатқан мамандықтар – бұл жақын арада сұранысқа ие болмайтын мамандықтар мен мамандықтар.

Әрине, жаңа мамандықтың сипаттамасы егжей-тегжейлі жұмыс сипаттамасы емес, болжам. Сарапшы ретінде таңдалған әр саланың үздік мамандары дамуды бірге бағалайды және болашақ мамандарға қажет жаңа міндеттер мен құзыреттерді анықтайды. Жаңа мамандықтардың сипаттамасын зерттей отырып, білім алушыда болашақта қандай мамандықтар мен жұмысшылар сұранысқа ие болатындығы туралы жеке пікір қалыптасып, өз таңдауын жасай алады. Болашақтың маманы бола отырып, жұмысты нақты мазмұнмен толтырып, жаңа мамандықтың бейнесін жасауға мүмкіндік туады.

Атластың міндеті-оптантқа болашақ еңбек қызметі үшін қажетті білім мен құзыреттілікті таңдау және түсіну бағытын анықтауға көмектесу. Елімізде кадрларды даярлауға қажеттілікті болжаудың сапалы жүйесінің және кәсіптік бағдарлаудың тиімді жүйесінің болмауына байланысты кәсіптік білім алғаннан кейін жастарды жұмысқа орналастыру проблемасы өзекті. Жыл

сайын орта есеппен 70 мың түлек өз мамандығы бойынша жұмысқа тұра алмайды, жоғары білімі бар жастардың 23%-ы біліктілігі төмен қызметте.

ҰБДҚ деректері бойынша жыл сайын мектеп түлектерінің 50-70%-ға жуығы мамандық таңдауда қиналады, осыған байланысты оқушыларды ерте кәсіптік бағдарлаудың маңыздылығы артады. Кәсіптік бағдарлау білім алушының мамандықты игеруге деген жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін анықтау, ЖОО-на түсу кезінде емтихандар тапсыру үшін оқу бағыттары мен бейінді пәндерді таңдау мәселелерін шешеді.

Зерттеу деректері бойынша еңбекке қабілетті халықтың 60%-ы мамандығы бойынша жұмыс істемейді. Мамандық таңдауға оқушылардың 87%-ын ата-аналар таңдауын көрсетеді, бұл ретте ата-аналардың 75%-ы өз балаларының болашақ жұмыс орнын таңдаудағы басымдықтар туралы білмейді. Білім алушылардың тек 10%-ы Қазақстанда сұранысқа ие мамандықтар туралы біледі. Мамандықтар туралы түсініктердің стереотипінің негізгі себептерінің қатарында ерте кәсіптік бағдар берудің тиімді жүйесінің жоқтығы, бұл болашақ еңбек қызметі саласын таңдау мен еңбек нарығының қажеттіліктері арасындағы сәйкессіздікке әкеледі.

Мектеп оқушылары арасындағы кәсіптік бағдар беру жұмыстары негізінен жарнама түрінде жүргізіледі, колледждер мен ЖОО-да даярланатын мамандықтар туралы хабардар ету үшін мектептерге баруды ұйымдастырады. Аталған іс-шаралардың негізгі мақсаты әркім өзінің оқу орнына контингентті тарту болып табылады. Нәтижесінде «Болашақ – менің таңдауым» (Білім – Орталық Азия) әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша жоғары сынып оқушыларының 15 %-ы болашақ кәсіби қызметін дұрыс анықтай алғандығын, KASIPTEST кәсіптік диагностикасы 11-сынып оқушыларының 75 %-ы оқытудың бейіндік бағытын дұрыс таңдамағанын көрсетті.

Жасөспірімдердің мансаптық таңдауы әлеуметтік жағдайға да байланысты - бақуатты отбасылардан шыққан жастар оқу және кәсіби жетістіктерге ие, ал жағдайы орташа отбасылардан, сондай-ақ ауылдық жерлерден шыққан жасөспірімдер, әдетте, мансап мүмкіндіктері туралы аз хабардар және амбициясы төмен болып келеді.

Кәсіптік бағдарлау жұмысының әлсіздігі жұмысшы кәсіптері беделінің төмендігімен қатар жастардың ТЖКБ жүйесімен аз қамтылуына себеп болады, бұл, өз кезегінде, кадрларды даярлау сапасына кері әсер етеді. ДЭФ ЖБИ-2018 сәйкес жұмыс берушілер ТЖКБ жүйесінің сапасын 3,7 балға (орташадан төмен) бағалайды. Нәтижесінде жұмыс берушілер болашақ кадрларды оқытуға инвестиция салуға мүдделі емес. 2018 жылы жұмыс берушілер есебінен білім алатын студенттердің үлесі білім алушылардың жалпы контингентінің бар-жоғы 0,2 %-ын құрады. Колледж студенттерін дуальды оқытумен қамту да жоғары емес – 8 %.

Жастарды колледждерге тарту үшін оқушылар арасында ерте кәсіптік бағдар беру жұмысы жүйесі құрылып, жұмысшы кәсіптерін және орта буындағы білікті мамандарды танымал ету бойынша ауқымды PR-науқан жүйелі түрде өткізілуі қажет. Әлеуметтік зерттеулер нәтижелері бойынша жастар туралы Ұлттық баяндаманың деректеріне сәйкес жұмысқа орналасқан түлектердің басым бөлігі мамандығы бойынша жұмыс істемейді (40,1%). Әрбір төртінші жас қазақстандықтың мамандық таңдауына ата – аналар (23,7%) әсер еткен.

Астана қаласы мектептерінде бастауыш сыныптан бастап, ата-аналарды балаларына өз кәсібі туралы айтып, сұрақтарына жауап бергісі келетін және айта алатын басқа адамдарды шақыратын кәсіптер күндерін өткізуде. Оқушыларды жұмыс істеп тұрған кәсіпорынның немесе компанияның нақты жұмыс атмосферасын сезіну үшін кез-келген мүмкіндікті іздеу керек. Мұны олар қызығушылық танытатын мамандықтар туралы жай білу үшін ғана емес сезіну үшін керек. Кәсіпорындар мен компанияларға бару кезінде мектеп оқушылары бұрын-соңды естімеген немесе аз білетін мамандықтар туралы маңызды түсініктер қалыптасатыны анық.

Ең таңқаларлығы, мектеп оқушыларының өздері нақты жұмыс істейтін кәсіптік бағдар беру жүйесіне қызығушылық танытуы. 12-16 жастағы оқушылар арасында жүргізілген сұхбат нәтижесі, білім алушылардың:

- мамандық таңдауға көмектесетін пәндерді енгізу;
- болашақ мамандықты игеру үшін қажетті пәндер басым болуы; жеке оқытуға баса назар аудару,
- сабаққа түрлі кәсіп өкілдерін шақыру;
- тәжірибеге бағытталған сабақтардың көбірек өткізілуін қалайтынын көрсетті.

Цифрландыруға, жаһандануға, демографиялық өзгерістерге, технологияларға байланысты жаңа мамандықтар бұрынғыға қарағанда жиі өзгерістерге ұшырауда. Бұл қолданыстағы мамандардың еңбек логикасының өзгеруіне, жұмыс орындарының өзгеруіне, сұраныс пен жалақыға әсер етеді.

Халықаралық форумдардан бізге түбегейлі басқа кәсіби дағдылар қажет деп айтылады. Қосымша дағдылар ғана емес, сонымен қатар қосымша – икемді дағдылар (soft skills) оқушылар бойына қалыптасуы қажет. Осы дағдылардың ішінде: зейінді шоғырландыру және басқару, эмоционалды сауаттылық, цифрлық сауаттылық, шығармашылық, экологиялық ойлау, жоғары мәдениет, оқу және өзіндігінен білім ала білу қабілеті.

Жаңа қоғам жаңа сауаттылықты талап етеді: ХХІ ғасыр тек оқу мен жазуды қажет етпейді:

1. Зейінді шоғырландыру және басқару. Ақпараттың шамадан тыс жүктелуімен күресу, күрделі техниканы басқару үшін қажет.

2. Эмоционалды сауаттылықтың маңыздылығы артып келеді. Сіздің эмоцияларыңызды түсіну және эмпатия сіздің жеке басыңызды сақтауға және құруға және өзгелермен қарым-қатынас жасауға көмектеседі.

3. Сандық сауаттылық. Сандық ортада, соның ішінде AR және VR-де жұмыс істеу қабілеті оқу мен жазу сияқты сұранысқа ие болады.

4. Шығармашылық. Күнделікті іс-шаралар автоматтандырылады, қызметкерлерден қораптан тыс ойлау және жаңасын жасау дағдылары қажет болады.

5. Экологиялық ойлау. Әлемнің байланысын білуге, өз қызметін бүкіл экожүйе контекстінде қабылдауға көмектеседі.

6. Мәдениетаралық түсінушілік. Кез-келген қалада, кез-келген ортада әр түрлі ұлттық және жас ерекшеліктері мен субмәдениеттер, соның ішінде ұрпақтар арасындағы алшақтық пайда болады.

7. Оқу және өздігінен білім алу қабілеті. Жылдам өзгертін әлемде адам үнемі білім алып, білімнің жаңа салаларын өз бетінше игеруі керек.

Басқа да қарама-қайшылықтар бар. Мектепте олар жеке көшбасшылыққа үйретеді, бірақ қазір ұжымдық белсенділікті қолдау керек. Мектепте олар стандартты есептерді шешпей, шығармашылықты да арттыру керек. Эмоционалды интеллектті дамыту қажет. Қазіргі қоғам табиғатты ресурс ретінде қарастырады, бұл экожүйеге, адамның өзін табиғаттың бір бөлігі ретінде көру қабілетіне қайшы келеді. Кәсіптік бағдарлаудың ескі әдістері басқа экономикаға арналған, сондықтан олар бүгінде жұмыс істемейді.

Қазір сол тәжірибелер қолданылады, бірақ қоғам тез өзгеруде:

1) Кадрларға үлкен тапсырыс беруші жоқ. Мемлекет те, ірі бизнес те кадрларға 10 жыл бұрын тапсырыс бере алмайды, бұл үшін жауап бере алмайды.

2) Болашақтың бірыңғай бейнесі жоқ. Бұрын адамдар коммунизм құрып, олимпиада өткізіп, адамды ғарышқа ұшырып, осы жобалардың айналасында бірігетін. Қазір бүкіл елде де, аймақтарда да, тіпті бір қаланың тұрғындарында да мұндай түсінік жоқ.

3) Мазасыздық деңгейі артып келеді. Ата-аналар, кәсіптік бағдарлаудың негізгі тапсырыс берушілері болашақты түсінбейді және фантастикалық түрде алаңдайды. Болашақ үшін жауапкершілікті өз мойнына алатын адамдарды іздейді, бірақ ондай адамдар жоқ.

4) Кәсіптік бағдар берушіде жауапкершілік жоқ. Кәсіби бағдар берушілер нәтижеге жауап бермейді. Он бес жастағы түлектер келіп, сол кезде оларды дұрыс «бағдарламағандарға» сынай алмайды.

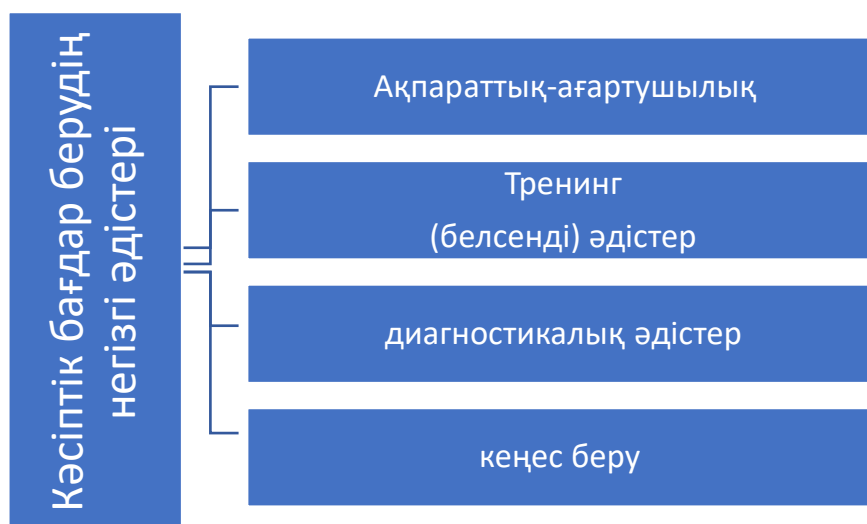
Классикалық тәсілдер енді жұмыс істемейді. Бұрын олар оқушыға өзін-өзі түсінуге, қызығушылық табуға, қазіргі еңбек нарығы туралы білуге, мектепте профиль таңдауға және қажетті білім деңгейін табуға көмектесті.

Бірақ статистика көрсеткендей, еліміздің жоғары оқу орындары түлектерінің 70% - ы мамандық бойынша жұмыс істемейді, бұдан 30 жыл бұрын заңгерлер мен экономистерге сұраныс күшті болса, қазір жоғары білімді заңгерлер мен экономистер өз саласы бойынша жұмысқа орналаса алмауда. Бірақ жүйе инертті — егер сіз қазір бағдарламашыларды жаппай дайындасаңыз, онда 15 жылдан кейін олар да сұранысқа ие болмауы мүмкін.

XXI ғасырда кәсіптік бағдар беру тәсілін қайта қарастыру қажет-кәсіби бағдар сыртқы қызметтен дағдыға айналуы керек. Яғни, адам өзін кәсіби бағдарлауды үйренуі керек. Спорттық бағдарлау қиын жерлерде қажетті бағытты табуға үйретеді. Білім алушы кәсіптер әлемінде бағыт табуы керек: кәсіптер әлемін түсіну, өз қажеттілігін анықтау және білім беру траекториясын құру, сөзсіз болатын өзгерістерге бейімделу маңызды.

Сыныптағы және сабақтан тыс жұмыстардағы кәсіптік бағдар берудің негізгі бағыттары

Кәсіптік бағдар берудің негізгі әдістерін төрт топқа бөлуге болады:

5-сурет. Кәсіптік бағдар беру әдістерінің негізгі топтары

Ақпараттық-ағартушылық әдістер:

- профессиограммалармен жұмыс;
- анықтамалық әдебиетпен жұмыс;
- ақпараттық іздеу жүйелерінде жұмыс істеу;
- бұқаралық ақпарат құралдарымен жұмыс;
- кәсіптерді жарнамалау (насихаттау) (қосымша, орта кәсіптік және жоғары оқу орындарының білім беру ұйымдарының өкілдері, сондай-ақ мектепте жұмыс берушілер жүргізеді);

• Мектеп оқушыларының кәсіпорындарға, оқу орындарына экскурсиялары, кәсіптік қызметтің әртүрлі салаларының мамандарымен кездесулері;

- Ашық есік күні аясында білім беру ұйымдарына бару;
- бос орындар жәрменкелеріне бару;
- танымдық және тәрбиелік дәрістер;
- кәсіптік бағдар беру сабақтары;
- оқу фильмдері мен бейнероликтерін көрсету;
- конкурстарға, көрмелерге, фестивальдерге және басқа да кәсіптік бағдар беру іс-шараларына қатысу (болу).

Диагностикалық әдістер:

- жабық түрдегі әңгімелер (қатаң анықталған мәселелер бойынша);
- ашық әңгімелер;
- тұлғаның қасиеттерін, танымдық қызығушылықтарын, кәсіби мотивациясын, кәсіби бейімділігін, кәсіби қабілеттерін, басқарушылық қасиеттерін анықтау үшін тестілеу (анықталған проблемалар мен тест тапсырмалары бар сауалнамалар арқылы);
- бақылау әдістері;
- кәсіби қызметтің әртүрлі аспектілерін модельдеу үшін әртүрлі ойын жағдайларын пайдалану;
- психофизиологиялық зерттеулер.

Тренинг (белсенді) әдісі:

- тренингтер (коммуникациялық дағдыларды дамытуға, кәсіби өзін-өзі анықтауға, мақсат қоюға, команда құруға, экстремалды жағдайларда сенімділікті арттыруға және т.б. бағытталған);
- көпшілік алдында орындау;
- арнайы ұйымдастырылған жағдайларда «кәсіби сынақтар»;
- Психо-тренинг элементтері бар кәсіптік бағдар беру және кәсіптік кеңес беруді белсендіру әдістерін (ойындарын);

Кеңес беру:

- даярлық кәсіптік консультация (оқушыларды оқудың бүкіл кезеңінде саналы түрде мамандық таңдауға жетелеуі керек);
- қорытынды кәсіптік консультация – оқушының қызығушылығына, бейімділігіне және психофизиологиялық қабілетіне сәйкес мамандық таңдауға көмек көрсету; 8-11 сыныптардағы бұл консультацияны мектеп мұғалімдерімен бірге кәсіпқой-консультанттар жүргізеді. Кәсіби кеңес берудің үш кезеңі бар: психологиялық-педагогикалық, медициналық және анықтамалық;

Нақтылау кәсіптік консультация (көбінесе мектеп шеңберінен шығады және кәсіптік және білім беру ұйымдарында және жоғары оқу орындарының оқу орындарында, кәсіпорындарда және т.б. жүргізіледі).

Жоғарыда аталған әдістердің көпшілігі сыныптан тыс жұмыстарда қолданылады. Сонымен қатар, кәсіптік бағдар беру жүйе ретінде сабақ әрекеттерін де қамтиды.

Білім беру нәтижелері

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығына 3-қосымшасында, Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Негізгі орта білімнің мақсаты – тұлғаның жалпы мәдениетін қалыптастыру, тұлғаны қоғам өміріне бейімдеу, кәсіпті, мамандықты саналы түрде таңдауға және меңгеруге негіз жасау, оның ішінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескеру» деп атап көрсетілген

Белгілі болғандай, МЖМБС-те Бейінді оқыту білім алушылардың жеке мүдделері мен қажеттіліктері негізінде жүзеге асырылады. Осыған байланысты оқытудың екі деңгейінде оқу пәндерін таңдаудың икемді жүйесі ұсынылады. Білім алушы қалауынша өздеріне маңызды оқытудың тереңдетілген және стандарттық деңгейлеріндегі оқу пәндерін таңдайды. Стандарттық деңгейдегі оқу пәндеріне қарағанда, бейінді оқытудың тереңдетілген деңгейдегі оқу пәндеріне сағат саны көп бөлінеді. Стандарттық деңгейде бейіндік емес оқу пәндері оқытылады.

Білім алушылардың, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың дайындық деңгейі жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттарда бейінді оқытудың міндетті оқу пәндері мен бейіндік оқу пәндері бойынша оқытудан күтілетін нәтижелер арқылы айқындалады.

Павлодар облысында 7-11 сынып оқушылары үшін 12 мамандандырылған кәсіптік курстар ұйымдастырылды (Анықтама үшін: Көлік жүргізушісі, Медицина, Кәсіпкерлік және бизнес негіздері, Маркетинг менеджері, Графика және дизайн, Графикалық дизайн, Офис менеджер, Киім дизайнер-тігінші, Мұғалім-психолог, Шаштараз-визажист, «Кәсіби бағдар» таңдау курсы). Барлық агротехникалық колледждер базасында оқу-өндірістік кабинеттердің жұмысы ұйымдастырылып, онда 7-9 сынып оқушыларының біліктілігі әрі қарай жұмысшы мамандықтары бойынша еңбек дағдыларын меңгеруі үшін сабақтар өткізіледі. BTS Education мен Павлодар облысы әкімдігі арасындағы келісім аясында 10 мыңнан астам оқушыға EduNavigator.kz платформасы негізінде облыстың 7 сыныбына кәсіби диагностика жүргізілді. «BTS Education» ЖШС-мен бірлесіп «Жаңа кәсіптер атласы» және EduNavigator.kz кәсіби диагностикасының нәтижелері негізінде Павлодар облысында өмір бойы білім беру және мансаптық даму экожүйесін құру бойынша Жол картасы әзірленді. «BTS Education» ЖШС «Edunavigator» АЖ Қазақстанның оқу орындарында мамандық таңдауды және оқыту бағдарламасын қамтамасыз етеді. Кәсіптік бағдар беру тестілері халықаралық ғылыми әдістер бойынша құрастырылған, студенттер 2021 жылы колледжге

түскен кезде тегін қолданылған, болашақта компания ақылы негізде жұмыс істеуді көздеп отыр.

Қостанай облысында облыстың 7 мүдделі ұйымымен («Казпрофметалл» Өнеркәсіптік тау-кен металлургиялық кәсіподақ бірлестігі, «Атамекен» АЭС, «Құрылыс кешені және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметкерлерінің өнеркәсіптік кәсіподақ одағы» ҚБ) меморандумға қол қойылды. «Агромаш Холдинг КЗ» АҚ, «Сарыарқаавтопром» ЖШС, «Highlight» ЖК, «Sanaly urpaq» ҚК); экскурсиялық бейне-турлар құрастырылды («СарыарқаАвтоПром» ЖШС, «Қазпочта» АҚ, «ССГПО» АҚ). Бұл жоба бойынша білім алушылардың 41%-дан астамы (5654 адам) мамандық таңдау туралы алдын ала шешім қабылдады.

Шығыс Қазақстан облысының мектептерінде өткен оқу жылында Еңбек нарығын зерттеуге 3 мыңнан астам оқушы қатысты, 207 мектепте «Кәсіптік навигация» жобасы жүзеге асырылуда. Ақтөбе облысында кәсіптік бағдар беру бойынша кешенді іс-шаралар жоспары жүзеге асырылуда, сайтта «Кәсіптік бағдар беру», «Виртуалды саяхат», «Кәсіптік навигатор» айдары ашылды. Қарағанды облысында «Үздік авторлық бағдарлама», «Үздік кәсіптік бағдар» шеберлік сыныптары, «Жаңа мамандықтар атласы» бейнероликтер байқауы, бизнес стартап жобаларының көрмесімен «Болашаққа билет» форумы, оқушыларға арналған, «Мамандықтар жәрмеңкесі» өтуде.

Қашықтықтан оқытуды дамыту және білім беруді цифрландыру жағдайында кәсіптік бағдар беруде әртүрлі ақпараттық, компьютерлік және интернет-технологияларды ескеру және енгізу қажет. Бұл технологиялар мыналарды қамтуы мүмкін:

Электрондық пошта және жылдам хабар алмасу жүйелері. Бұл жолмен берілетін ақпарат әр түрлі болуы мүмкін: мәтіндік, графикалық, дыбыстық. Байланыстың бұл түрінің артықшылығы - ол әр қатысушыға ыңғайлы уақытта байланыста болуға және файлдармен алмасуға мүмкіндік береді. Кәсіптік бағдар берудің бір бөлігі ретінде бұл технологияны оқушылар мен ата-аналар арасында сауалнама жүргізу, кәсіптік бағдар беру процесін диагностикалау және бақылау үшін пайдалануға болады. Мультимедиялық құралдардың көмегімен оқушылар мен ата-аналарға мультимедиялық жинақ жасап, оны оқу орнының порталында немесе әлеуметтік желілердегі мамандандырылған парақшасында орналастыру арқылы кәсіптік бағдар беруді қолдау үшін әртүрлі оқу бейнематериалдарын ұсынуға болады. ұсынылған материалдарды интернет-форумда талқылауға болады. Сондай-ақ мансаптық бағдарлау мақсатында Интернеттегі беттерге пайдалы сілтемелермен алмасуға болады.

Бейне байланыс (бейнеконференциялар, вебинарлар). Бұл технологияның артықшылығы оның виртуалды іс-шараға қатыса алмағандарды жазуға, содан кейін қол жетімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндігі бар. Кәсіптік бағдар беру аясында бұл технологияны ата-аналар жиналысын, түрлі мамандық өкілдерімен

кездесулерді, оқыту семинарларын, топтық тренингтерді, сынып сағаттарын өткізуге болады. Веб-технологиялар. Бұл технологияның ерекшелігі өзара әрекеттестіктің интерактивті режимін ұйымдастыру мүмкіндігі болып табылады. Мұндай технологиялар оқушылар мен олардың ата-аналарына интерактивті оқыту және тестілеу бағдарламаларын ұсынады. Сондай-ақ, осы технологияларды пайдалана отырып, сіз кәсіптік бағдарлау тестінен өтіп, білім алушылармен кері байланыс ала аласыз.

Осылайша, біз ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі уақытта білім беру жүйесіне қалай еніп жатқанын көріп отырмыз, оқушылармен жұмыстың дәстүрлі формаларын жаңа технологиялармен толықтырып, балаларымызға кәсіби дамудың алуан түрлі нұсқаларын игеруге көмектесу үшін жасалған.

2. Шет елдерде ұлттық және өңірлік деңгейлерде үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру қағидаттары

Білім беруге, үздіксіз оқыту және кәсіптік бағдарлау жүйелеріне Инвестициялар табысты экономикалық дамудың қажетті алғышарты болып табылады. Білім беру жүйелерін жаңарту және жастарды оқу бағдарламаларына, оқу ортасына, мұғалімдердің мүмкіндіктеріне араласу және білім беруден жұмыс орнына көшу арқылы болашақ еңбек нарығына жақсы дайындау үшін саясат қажет. Тиімді білім беру жүйелері студенттерге болашақ жұмыспен қамтуға қатысты білім беру үшін дәстүрлі оқыту және кәсіптік бағдар беру әдістерінен асып түсуі керек, сонымен қатар олар оқушылардың трансверсальды дағдыларды және белгілі бір әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамыту арқылы өзгермелі жағдайларда осы білімді тиімді қолдану қабілетін дамытуы керек [6]. Сонымен қатар, жылдам технологиялық өзгерістерден кейін ересектерді оқытуға, соның ішінде қайта даярлау мен біліктілікті арттыруға көбірек мақсатты инвестициялар қажет.

Техникалық және кәсіптік білім беру (ТЖКБ) адамдарды бар жұмыс орындарына ғана емес, болашақ жұмыспен қамтуға және жұмыс орындарын құруға да дайындауы керек. Еуропалық Кәсіптік оқыту консультативтік комитетінің (КОКК) мәліметтері бойынша, күтілуде өз орнын өзгерту, және болашақта бұл комбинация негізгі дағдылардың, жалпы Өтпелі және кәсіби құзыреттердің берік негізі болуы мүмкін [7].

ТЖКБ жүйелері тезірек әрекет етуі, дағдыларға деген қажеттілікті болжауы және оқушыларды оқытудың жаңа және икемді тәсілдерін әзірлеуі керек. Кәсіптік білім беру мен оқытуды басқару әртүрлі деңгейлердегі (яғни ұлттық, аймақтық, жергілікті, салалық) негізгі мүдделі тараптардың қатысуымен көп деңгейлі модельге қарай жылжиды деп күтілуде.

КОКК-ның Еуропадағы ТЖКБ болашағы туралы көзқарасы оның «Тамаша, инклюзивті және өмір бойы жалғасуы» керек екенін көрсетеді және үш негізгі элементті анықтайды: (I) жұмысқа орналасу мүмкіндігін, бейімделуді, жеке дамуды және белсенді азаматтық ұстанымды қамтамасыз ететін дағдыларды игеру; (II) қолжетімді, тартымды, құнды, инновациялық және сапалы қамтамасыз ету; және (III) басқару, қаржыландыру және басшылық қолдайтын интеграцияланған, икемді және әртараптандырылған ТЖКБ.

Кәсіптік бағдарлау оқушылар мен отбасылар үшін кәсіптік білім беру жолдарын ілгерілетуде маңызды рөл атқарады. Болашақ студенттерде ұсынылған оқыту туралы нақты және түсінікті ақпарат болуы керек.

Әртүрлі көздерден алынған ақпаратты салыстырмалы талдау негізінде **АҚШ, Канада, Израиль, Франция, Ұлыбритания, Германия, Дания, Швеция, Финляндия, Жапония, Сингапур, Қытай және Үндістандағы**

мектеп оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысының ерекшеліктерін қарастырайық.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының барлық шетелдік схемалары үшін мектепте үздіксіз, ұзаққа созылатын оқуды ұйымдастыру, балалардың жетістіктерін, бейімділігі мен құмарлықтарын бақылау, олардың портфолиосын құру және колледждерде немесе жоғары оқу орындарында кәсіптік оқуды жалғастыру үшін талапкерлерді кәсіби кеңес беру және іріктеу кезінде осы мәліметтердің барлығын есепке алу тән. Жалпы алғанда, кәсіби өсу мен жеке дамудың айқын әлеуеті бар күрделі ғылымды қажет ететін технологияларды игеруге қабілетті оқушыларды іріктеу негізінде экономикалардың жоғары білікті мамандарға қажеттілігі болып табылады.

Қазір Америка Құрама Штаттары мектептерінде «Гайденс» консультативтік психологиялық-педагогикалық қызметі жұмыс істейді, ол оқушыларды мамандық таңдау процесінде тығыз қорғап, қорғайды. «Гайденс» жоғары сынып оқушыларына бірнеше бағыт бойынша жәрдемдеседі: оқу бағдарламасын таңдауға, болашақ мамандықты анықтауға және олардың қарқынды дамуы үшін жеке тұлғаның жеке ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі. «Гайденс» кәсіптік бағдар беру жүйесінің ғылыми негізі прагматикалық педагогика, яғни «Іс-әрекет арқылы оқыту» болып табылады.

АҚШ-тағы кәсіптік бағдар беру жүйесі орталықтандырылмаған және көптеген ұйымдастырушылық схемаларға ие. 1981 жылғы Заңға сәйкес, оқушыларға кәсіби кеңес беру бүкіл оқу уақытында жүреді, әр оқушыға кеңесші файлды бастайды, ол мектепті бітіргеннен кейін жұмыспен қамту қызметіне жіберіледі [8].

Соңғы кездері Америка Құрама Штаттарында «Мамандық» ұғымы «Мансап» сөзімен алмастырыла бастады [9]. Американдық мектептердің түлектері үшін жалақы деңгейімен қатар жұмысқа деген қызығушылық пен жеке даму мүмкіндігі маңызды. Осыған байланысты мектептерде түлектерді ересек өмірге бейімдеуге бағытталған «Х Академиясы» және «Мектептен жұмысқа» білім беру бағдарламалары пайда болды және тиімді пайдаланылуда. Жұмыспен қамту орталықтары да белсенді жұмыс істейді, сонымен қатар мемлекеттік және жеке, онда еңбек нарығындағы бос жұмыс орындары туралы ақпарат алуға, кәсіби тестілеуден өтуге және тіпті жұмысқа жолдама алуға болады.

Канадада да инновациялық принциптерді белсенді қолдана отырып, оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал ететін көп деңгейлі жүйе құрылды. Кәсіптік бағдар жасөспірім кезінен басталады, бірақ тек мектеппен ғана шектелмейді – ол формасы мен түрлері бойынша әр түрлі. Негізгі жұмыс арнайы мекемелерде – жалдауға жәрдемдесу орталықтарында (ЖЖО) жүргізіледі. Бұл Жалпыұлттық Мемлекеттік қызметтің бөлімшелері. Канада бойынша 400-ден астам адам ашылған ЖЖО ақпараттық бөлімдерімен өзара

іс-қимыл арқылы 13-14 жасқа толған оқушылар еңбек нарығындағы бос жұмыс орындары туралы мәліметтерді сатып ала алады, психологиялық диагностикадан өтіп, кәсіби бағдар беруші мамандардың кеңесін ала алады. Канада үкіметі жастарды уақытша жұмысқа орналастыру бойынша арнайы гранттар бөледі және ЖЖО бағдарламаларын қаржыландырады, оның шеңберінде сәуірден қыркүйекке дейін (яғни, демалысқа орайластырылған кезеңде) оқушылар өздерін белгілі бір саланың маманы ретінде сынап көре алады.

ЖЖО-дан басқа, Канадада таңдау орталықтары деп аталатындар тиімді жұмыс істейді, онда оқушылар төрт мыңнан астам мамандық, оларға қойылатын талаптар, мансаптық өсу мүмкіндіктері, осы мамандарға еңбек нарығындағы сұраныс туралы ақпарат ала алады. Мектеп оқушыларға болашақ мамандық таңдауда да көмектеседі. Жоғары сынып оқушыларының әртүрлі кәсіптердің өкілдерімен кездесулері үнемі ұйымдастырылып тұрады, университеттер мен колледждердің презентациялары өткізіледі. «Мансапты жоспарлау» деп аталатын арнайы сабақтарда балаларға қызығушылық танытатын университеттер мен колледждердің сайттарын қалай дұрыс пайдалану керектігі, талапкердің өтінішінде нені көрсету керек, портфолионы қалай дұрыс құру керек және тіпті сұхбатта өзін қалай ұстау керектігі үйретіледі [10].

Қазақстандық оқушылар сияқты, канадалық жоғары сынып оқушылары да болашақта жоғары оқу орындарына түсу үшін қажет болатын пәндердің белгілі бір тізімін терең оқып, зерттей алады. Осы пәндердің кейбірі бойынша беделді мектептердегі емтихандардың нәтижелерін жоғары оқу орындары мен колледждер қабылдау сынағының көрсеткіштері ретінде есептей алады.

Израильде мектептердің төрт түрі бар: балалардың көпшілігі оқитын мемлекеттік зайырлы мектептер; еврей дәстүрлері сақталатын және иудаизмді терең зерттеу жүргізілетін мемлекеттік-діни (шамамен 5%); араб тілінде оқытатын және араб тарихына, олардың мәдениеті мен дініне көп көңіл бөледі және жеке мектептер [9].

Орта мектептердің көпшілігінде жалпы білім беру бағдарламасынан басқа кәсіптік бағдарлау бойынша арнайы курстар енгізілді. Жалпы білім берумен қатар кәсіптік-мамандандырылған мектептер де жұмыс істейді. Израильдік мектептегі білім берудің бүкіл жүйесі кәсіптік бағдар беру қағидаты бойынша ұйымдастырылған және белгілі бір мектепті таңдау іс жүзінде болашақ мамандықты таңдау болып табылады.

Израильдегі техникалық мектептер үш деңгейде кәсіптік білім береді: бірінші деңгейден кейін түлек жоғары оқу орындарында оқуын жалғастыра алады; екіншіден кейін – кәсіптік білім туралы диплом алады; үшіншіден кейін – тереңдетілген практикалық кәсіптік дағдыларды игереді.

Ауыл шаруашылығы мектептері, әдетте, интернаттары бар, жалпы білім беретін пәндерді оқытуды агрономиялық пәндер бойынша оқытумен біріктіреді. Әскери мектептер Израиль армиясы мен қорғанысының қажеттіліктері үшін болашақ кадрлық офицерлер мен техниктерді дайындайды. Бұл сондай-ақ кадр офицерлерін даярлау үшін жас жігіттерді, ал техникалық мамандарды даярлау курсына – ұлдар мен қыздарды қабылдайтын мектеп-интернаттар. Гимназиялардың ерекше түрі-зайырлы білім мен терең діни тәрбиені біріктіретін иешивалар. Мұнда оқыту ұлдар мен қыздарға арналған.

Әдетте **Израильде** мектеп білімінің үшінші сатысында (тихон) орын алатын кәсіби мамандандырылған мектепке ауысу үшін оқушы ақыл-ой қабілеттерін, ағылшын және математика білімдерін анықтайтын психологиялық тестілеуден өтуі керек. Тестілеу қорытындысы бойынша одан әрі кәсіби және жеке даму үшін психологтың ұсыныстары беріледі.

Израильдің орта білім туралы Заңына сәйкес, мектепке бармайтын балалар кешкі мектепте білім алуға міндетті, онда олар белгілі бір мамандықты игеруі керек. Кешкі оқыту бағдарламалары Еңбек министрлігімен бірлесіп әзірленіп, іске асырылуда. Кешкі мектептердегі оқу ұзақтығы үш жылдан төрт жылға дейін, алғашқы екі жыл ішінде сабақтар апта бойы, ал жоғары курстарда аптасына үш күн өткізіледі. Қалған күндері таңдалған мамандық бойынша жұмыс қарастырылған: аспаз, слесарь, шаштараз және т. б. [11].

Енді Еуропаның тәжірибесіне жүгінейік, онда кәсіптік бағдар беру бойынша жүйелі жұмыс 1903 жылы Страсбургтегі алғашқы кәсіптік бағдар беру кабинетінің қызметінен басталды. Бұл елде жастардың кәсіби өзін – өзі анықтауға көмектесу жүйесі мемлекеттік деңгейде құрылған және оны үш министрлік-Білім, Еңбек және денсаулық сақтау министрлігі бақылайды [12].

Кәсіптік бағдар беру жұмысын құрудың негізі сабақ түрін таңдау мүмкіндіктері туралы ақпарат болып табылады. Жас азаматтарды хабардар етуді Францияның білім министрлігінің құрылымы болып табылатын Білім және кәсіп жөніндегі ұлттық Ақпарат Бюросы (Office national d ' information sur les enseignements et les professions – ONISEP) қамтамасыз етеді.

Францияда ата-аналар қауымдастығымен, кәсіподақтармен, еңбек биржаларымен және халықты жұмыспен қамту мәселелерін шешетін басқа да мемлекеттік және жеке құрылымдармен жұмысында біріктірілген мамандандырылған кәсіптік бағдарлау орталықтарының желісі (ел бойынша 500-ден астам [13]) кең таралған. Мұндай орталықтардың штатында елдің жетекші жоғары оқу орындарында арнайы бейіндік білім алған жоғары білікті мамандар – кәсіптік бағдарлау жөніндегі кеңесшілер тұрады. Олар жеткілікті үлкен құқықтарға ие және жастарды кадр тапшылығы бар экономика салаларында олардың мүдделері мен қабілеттеріне сәйкес оқытуға бағыттай алады.

Ұлыбританияда, АҚШ-тағы сияқты, кәсіптік бағдар беру саласының жұмыс істеуі 1973 жылғы арнайы заңмен реттеледі, онда мұндай жұмыс оқушылардың оқудың барлық кезеңдерінде бірге жүруі керек екендігі көрсетілген [14].

Қызметін сертифицикатталған кәсіби кеңесшілер ұйымдастыратын үздіксіз кәсіптік бағдарлау агенттіктері еңбек нарығын реттеу жүйесіне енгізілген. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауына мектептер де байыпты қатысады: жоғары сынып бағдарламаларында Мамандық таңдау бойынша міндетті арнайы сабақтар қарастырылған. Мектептерде оқу өндірістік немесе қызмет көрсету кәсіпорындары құрылады, онда оқушылар кәсіби құзыреттілікті игереді және кәсіби бейімделудің алғашқы кезеңдерінен өтеді.

Германияда білім алушыларды кәсіптік бағдарлау сауалнамалар, тесттер, консультациялар, ата-аналар ұйымдарымен бірлескен іс-шаралар арқылы жүргізіледі. Ерекшелігі-әр бала жұмыс дәптерін толтырады, онда отбасы, жеке мүдделер, бейімділік, алдын-ала кәсіби ниеттер туралы жалпы ақпарат көрсетіледі. Жұмыс дәптері үлгерім туралы қосымша мәліметтермен, куәландыру нәтижелерімен және тестілеу қорытындыларымен бірге кәсіби консультациялар үшін негіз болады. Қажет болған жағдайда кәсіби кеңесші қажетті мамандары бар медициналық және психологиялық қызметтердің көмегіне жүгіне алады [15].

Халықты жұмыспен қамту – **Германияның** Федералды жұмыспен қамту институтының монополиялық функциясы. Заңнамалық деңгейде жеке жұмыспен қамту агенттіктерін ұйымдастыруға тыйым салынады; мектептер де түлектердің кәсіби құрылымымен айналысуға құқылы емес. Шын мәнінде, елде мемлекеттік деңгейде кәсіптік бағдар беру және жұмысқа орналастыру функциялары біріктірілген.

Тағы бір назар аударатындай қызықты еуропалық кәсіптік бағдар беру жүйесі-**Швед моделі** [16]. Ол мемлекеттік реттеудің жоғары деңгейімен, кәсіптік бағдар беру қызметі мен еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыру арасындағы тығыз байланыста ерекшеленеді.

Білім беру жүйесінде диагностикадан бастап мамандық таңдауға дейінгі кәсіптік бағдар беру жұмысының барлық аспектілерін жан-жақты қамтитын «Өмірлік баспалдақпен қайда жүру керек» арнайы бағдарламасы енгізілді. **Швеция** мектептерінде кәсіби кеңесшілер немесе кәсіби кеңесшілер жоқ, бұл миссия пән мұғалімдеріне жүктеледі, бұл шведтік кәсіптік бағдарлау моделін қазіргі қазақстандыққа жақындатады.

Еуропадағы ең демократиялық білім беру жүйесі-**Данияның** үздіксіз білім беру және кәсіптік бағдар беру жүйесі. Ол жастарға ашық білім беру тұжырымдамасына негізделген, құндылықтарды ұстанады және осы мемлекетте көптеген жылдар бойы қалыптасқан бейресми білім беру

дәстүрлерін сақтайды. Жоғары сынып оқушыларының практикалық қызметіне, олардың әртүрлі волонтерлік жобаларға қатысуына, әлеуметтік жұмыстарға көп көңіл бөлінеді.

Ашық жастар білім беру бағдарламасының нақты белгіленген мерзімдері жоқ, сабақтар топтардың қалыптасуына қарай басталады және білім министрлігінің тиісті аккредитациясын алған 460 білім беру мекемесінің бірінің базасында жүзеге асырылады. Оқу жылы кем дегенде 40 аптаға созылады, оқу аптасы 35 сағатты құрайды, оның ішінде өзін-өзі дайындау уақыты.

Оқушының қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес кәсіби кеңесші оқытудың жеке траекториясын әзірлейді, оны ашық жастарға білім берудің бірлескен кеңесі – министрлік құрған институт бекітеді және біріншіден, аккредиттелген оқу орындары арасындағы байланыс, екіншіден, жұртшылық үшін ақпараттық орталық болып табылады. Оқу аяқталғаннан кейін түлектерге алған білімі мен үлгерімі туралы мәліметтері бар дипломдар, сондай-ақ оқуды одан әрі жалғастыру немесе еңбек қызметін бастау үшін ұсыным хаттар беріледі [18].

Ашық жастар білімімен қатар, Данияда коммуналдық (жастар) мектептері (the Municipal Youthschool – Ungdomsskolen) деп аталатындар бар, олар жастарды жалпы білім беретін мектептен кәсіптік-техникалық оқу орындарына және өндіріске дейін алып жүруді қамтамасыз етеді.

Швейцарияда білім берудегі сәтсіз оқушыларды кәсіби бағдарлаудың бірегей тәжірибесі жинақталды. Аттестат алғанға дейін оқи алмайтындар 2006 жылы іске қосылған «Әлеуметтік лифт» жобасына енгізіледі. Жобаға қатысушылар аптасына бірнеше сағат ерікті және өтеусіз негізде жұмыс істейді, іс жүзінде жұмыс кәсібінің кәсіби тәжірибесін және біліктілігін растайтын ресми құжатты алады. Бұл жоба Швейцарияның 2,5 мыңнан астам шағын және орта өнеркәсіптік кәсіпорындарын қолдаумен қамтамасыз етіледі. Бұл жобаның тетігі білім берудегі сәтсіз жастарды кәсіптер әлеміне және еңбек нарығына біріктіріп қана қоймай, оларды оқуын жалғастыруға ынталандыруға мүмкіндік береді. Көптеген жастар өздерінің нақты практикалық қажеттіліктеріне назар аудара отырып, мектепті аяқтай алады [19].

Финляндияда адамның бүкіл өмір жолында халықтың әртүрлі санаттарын өз ресурстарымен қамтамасыз ететін үздіксіз кәсіптік бағдарлаудың бірегей жүйесі қалыптасты. Бұл жүйе өзінің дамуында бірнеше кезеңнен өтті және қазіргі уақытта әлемде ең жоғары тиімділердің бірі ретінде бағалануда.

Финляндияда кәсіптік бағдар беру жұмысының үздіксіз жүйесін құру принциптері мен әдістеріне толығырақ тоқталайық.

Финляндиядағы кәсіптік бағдарлау жүйесінің даму кезеңдері Ұлттық экономиканың даму кезеңдерімен байланысты және келесі кезеңдерді алады [20]:

1930-1960 жж. – индустрияландыру; дәстүрлі кәсіптік бағдар беру;

1960-1990 жж-эл-ауқат мемлекеті (постиндустриалды); кешенді кеңес беру;

1990 ж. – қазіргі кезең-пост-кәсіби (ақпараттық) қоғам. «Сіздің өміріңізді құру» тұжырымдамасы.

Бірінші кезеңде принцип басым болды: әр адам үшін әр түрлі мамандық. Жеке адам мен мамандық бір-біріне сәйкес келуі керек. Кәсіби психологтар жұмыспен қамту орталықтарында жұмыс істеді, ал мұғалімдер мектептерде кәсіптік бағдар берді. Бұл кезең психологиялық тестілеудің «Алтын» дәуірі болып саналады.

Екінші кезеңде кеңес беру фокусы қайта форматталды. Терминнің өзін түсіну кеңейді, енді бұл мамандықтар туралы ақпарат беру және адамның қасиеттерінің мамандық талаптарына сәйкестігін бағалау ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның білім беру жолына кешенді көзқарасты қалыптастыру. Мектепте кәсіби кеңесші мамандығы/лауазымы пайда болды және бұл мамандықты университетте оқыту басталды. Кешенді кеңес беру жүргізілді, оқушының дамуын қолдауға бағытталған топтық және жеке кеңес беру әдістері қолданылды.

Жаһандану және ақпараттық қоғамға көшу дәуіріндегі үшінші кезеңде адамдар өміріндегі басты фактор ақпараттық желілерде – материалдық және материалдық емес желілерде шарлау мүмкіндігі болып табылады. Белгісіздік ұлттық еңбек нарығында басым факторға айналады, көші-қон жаңа мәдени мүмкіндіктер мен қиындықтар туғызады. Кәсіптік бағдарлаудың фокусы адамның мүмкіндіктеріне ауысады және «Өз өмірін құру» тұжырымдамасында жүзеге асырылады.

«Өз өмірін құру» тұжырымдамасының элементтерінің бірі-Педагог-кәсіби бағдар берушілердің құзыреттерін үнемі дамыту.

Фин ғалымдары J. Kettunen, R. Vuorinen, J. Sampsonen мақалаларында [15] әлеуметтік медианың ақпаратты тарату арқылы мансап құруға қалай көмектесетінін көрсетеді; қызметтердің әртүрлі тізімін ұсыну; мансап жолын бірлесіп іздеу немесе «Бірлескен мансап». «Бірлескен мансап» немесе «Бірлескен мансап құру» – бұл J ұсынған тұжырымдама. Kettunen [16] және тәжірибе алмасу, бір-біріне көмектесу, ұсыныстармен бөлісу және интернет-қоғамдастық мүшелері шеңберіндегі мәселелерді сындарлы шешу арқылы онлайн-ортада мансапты дамытуды көздейді.

Финляндияда сүйемелдеу және кеңес беру (guidance and counseling) білім берудің үздіксіздігінің (яғни өмір бойы білім берудің) негізгі принципіне негізделген. Кәсіптік бағдар беру жұмысының бұл процесі әркімге әр түрлі

қызмет түрлеріне қатысуға және қызмет алуға мүмкіндік береді, осылайша олардың қабілеттерін, дағдыларын, құзыреттерін, мүдделерін білу үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді. Сүйемелдеу және кеңес беру білім алуға және кәсіптік даярлыққа байланысты негізделген сайлау өткізуге дайындықты қалыптастырады; жеке білім беру маршрутын және кәсіби мансапты басқару, олардың қабілеттері мен мүдделерін дамыту және жүзеге асыру.

Финляндияда ұлттық деңгейде guidance and counseling үшін білім берудің барлық деңгейлерінде (жалпы деңгейден жоғары деңгейге дейін) және жұмыспен қамту қызметтерін көрсету үшін құқықтық негіз жүзеге асырылды. Сонымен қатар, заңнама муниципалитеттердің жастарға guidance and counseling қызметтерін ұсынуын қарастырады. Lifelong guidance and counseling ұлттық стратегиясы ұлттық, аймақтық және жергілікті деңгейде үздіксіз салааралық және көпсалалы ынтымақтастықты қамтамасыз етудің мақсаттары мен әдістерін анықтайды.

Финляндия дәйекті және біртұтас lifelong counselling жүйесін құру үшін дәйекті түрде жұмыс істейді, ол сол кезде, сол жерде және жеке тұлғаның қажеттіліктеріне сәйкес келетін барлық адамдар үшін оңай қол жетімді болады. Бұл білім және мәдениет Министрлігі, Экономика және жұмыспен қамту министрлігі және басқа да негізгі мүдделі тараптар арасындағы тығыз ынтымақтастықта және өзара түсіністікте жасалады.

Ұлттық ведомствоаралық үйлестіру тобы lifelong counselling бойынша 15 өңірлік жұмыс тобымен толықтырылады. Құрылған жүйенің негізгі мақсаты-үздіксіз оқыту қағидаты негізінде кәсіби траектория құруда және өз мансабын басқаруда нақты тұлғаларға атаулы қолдау көрсету. Финляндиядағы әрбір адам оқитын, жұмыс істейтін немесе жұмыссыз болғанына қарамастан guidance and counseling қызметтерін алуға құқылы.

Атап айтқанда, **Финляндияда** IT-технологияларды қолдана отырып, жеке мансаптық траекторияларды құруға көп көңіл бөлінеді. Финляндияда кәсіптік бағдарлау қызметін іске асыру кезінде IT-сектордың төрт әлеуеті ерекшеленеді – пайдаланылмаған; дамушы; танылған, бірақ бөлшектелген; стратегиялық. Бұл бағыттар саясатты/стратегияны түсінуді; кәсіптік бағдарлауда IT-технологияларды пайдалануды негіздеуді; IT-технологияларға қол жеткізуді; IT-сектордың жұмыс істеуін бағалауды; онлайн мансаптық сервистерді қолдануды; қаржыландыру ерекшеліктерін қамтиды; IT-технологияларды қолдану нәтижесін мониторингтеу/бағалау [21].

Осы әлеуеттердің әрқайсысы кәсіптік бағдар беру саласында IT-секторды пайдалану бағыттары бойынша бытыраңқы болып табылады. Мәселен, мысалы, IT секторын пайдалану ақпаратты тарату құралы ретінде қарастырылады; жеке-жеке байланыс құралы; мансаптық қызметтерді құруға арналған кеңістік; реформалар мен өзгерістерге арналған кеңістік.

Финляндиядағы негізгі мектеп 7-9 сыныптарды қамтиды, мектеп оқушылары аптасына 30 сағат оқиды. Базалық мектептегі оқыту саясаты әркімнің әл-ауқатының ең жоғары стандарттарына сәйкес келетін білім алуы үшін жағдай жасауға және динамикалық және үнемі өзгеріп отыратын қазіргі қоғамның талаптарына сай болу үшін қажетті құзыреттерді алуға бағытталған. Бұл құзыреттердің едәуір бөлігін мектептегі оқушылар базалық оқулықтарды қолдана отырып мектептің кәсіби кеңесшілерімен қалыптастырады [22].

Әдетте, консультанттардың педагогика саласында базалық білімі және кәсіптік бағдар беру және кеңес беру саласында қосымша білімі немесе кәсіптік бағдар беру және сынақ бірліктерінің баламалы көлемімен кеңес беру саласында магистр дәрежесі болады. Мектептегі Guidance and counseling-ті кәсіби кеңесші мамандар жүргізеді, олардың саны оқушылар санына байланысты, әдетте 150-200 оқушыға 1 кеңесші. Бір мектепте 2-3 кәсіби кеңесші толық оқу жүктемесімен жұмыс істей алады.

Бағдарлама 7-9 сыныптарда әр оқушыға 76 сағатты қарастырады. Жұмыс жеке және топтық нысандарда жүргізіледі. Сонымен қатар, кәсіптік бағдарлау іс-шараларын ұйымдастыруға пән мұғалімдері де қатысады. Сыныптағы кәсіптік бағдар беру сабақтарын, әдетте, кәсіби кеңесшілер өткізеді. Сабақтың тақырыбы-Оқу дағдылары мен мектеп өмірі, өзін-өзі тану, оқу және кәсіби қызметтегі өзін-өзі анықтау, кәсіптер әлемі және еңбек нарығы. 7-сыныпта кәсіподаққа аптасына 1 сағат бөлінеді, ал екі толық оқу күні жыл ішінде оқушылар ата-аналарының ұйымдарында «жұмыс істейді», онда олар өз кәсібінің ерекшеліктерімен және жұмыс орнымен танысады. 8-сыныпта кәсіподақ аптасына 1 рет өткізіледі, Оқушылар кәсіптер әлемімен танысады және кәсіпорында немесе ұйымда толық жұмыс аптасын өткізеді. 9-сыныпта кәсіптік бағдар беру сабағы аптасына 1 рет жоспарланған, бірақ оқуды жалғастыруға немесе гимназияда («Лукео») немесе кәсіптік мектепте баса назар аударылады; оқушылар сонымен қатар таңдаған мамандығы бойынша кәсіпорында толық жұмыс аптасында жұмыс істейді.

Ұй шаруашылығы экономикасы, Ағаш өңдеу және металл өңдеу өндірістері, электроника, БАҚ сияқты элективті пәндер кәсіптік бағдар беру сабақтарын толықтырады, олар үшін барлық бөлімдер бойынша Мәтіндік және иллюстрациялық материалдарды, сондай-ақ материалды түсінуге арналған сұрақтарды қамтитын оқулықтар әзірленді [23]. Мектеп оқушылары мен олардың ата-аналары мұғалімдермен және кәсіби кеңесшімен мектепте жеке оқумен байланысты, сондай-ақ гимназияда («Лукео») немесе кәсіптік мектепте перспективалық білім берумен байланысты түрлі мәселелер бойынша кеңесу мүмкіндігіне ие.

Кеңесші сабақтарды өткізеді, мектептен тыс уақытта оқушылармен және ата-аналармен кездесулер ұйымдастырады және өткізеді, мектепте оқу, одан әрі оқу перспективалары және болашақ жұмыс туралы ақпарат береді және

кеңес береді. Оның міндеттеріне таңдау курстарын таңдау кезінде көмек көрсету, оқушыларды сыныптарға бөлу, кәсіптік білім беру мекемелеріне және бизнес-компанияларға экскурсиялар ұйымдастыру, сынып жиналыстарын ұйымдастыру, сонымен қатар оқу үлгерімі мен бітіруге (оқуды аяқтауға) дайындықты бақылау, университеттерге түсуге көмектесу кіреді. Кәсіби кеңесшінің оқушымен жеке жұмысының көлемі, әдетте, бүкіл сыныппен оқу сабақтарының көлемінен жоғары.

Финляндияда гимназияның 12-сыныбынан кейін талапкер классикалық университетте немесе қолданбалы ғылымдар университетінде Жоғары білім ала алады. Қолданбалы ғылымдар университетінде оқуды аяқтағаннан кейін студенттер политехникалық бакалавр дәрежесін алады. Жоғары білім берудің осы деңгейінде lifelong counselling жүйесі студенттердің жаңа құзыреттерге деген ағымдағы қажеттіліктеріне қатысты іске асырылады. Кеңесшілер университеттің профессорлық-оқытушылық құрамына кіреді.

Оқу бойынша кеңес беру жүйелі, мақсатты және икемді нұсқаулық болып табылады. Бұл оқу мазмұнына немесе құзыреттілікті игеруге байланысты болуы мүмкін немесе жай ғана ақпарат пен қолдау көрсете алады. Кеңес беру оқу процесіне тікелей байланысты және студенттің өмірдегі жеке жағдайын және мәдени аспектілерін ескереді. Студенттің қажеттіліктеріне байланысты консультациялар жеке немесе топтық немесе виртуалды болуы мүмкін.

Университетте оқудың әртүрлі кезеңдерінде кеңесшінің қызметіне баса назар аударылады. Ерте кезеңде-бұл оқуды бастау, кесте, уақытты басқару, қиындықтарды талдау және қолдау қажеттілігі. Аралық кезеңде-оқу жетістіктерінің қойылған мақсаттарға сәйкестігі, қиындықтарды талдау, жеке оқу жоспарын өзгерту қажеттілігі, уақытты басқарудағы прогресс, қолдау мен кеңес беру қажеттілігі. Соңғы кезеңде және дипломды дайындау кезінде студенттің оқу барысында қандай кәсіби құзыреттілікке ие болғандығы, оның ішінде халықаралық қолдану үшін (тілдік дағдылар, өзара әрекеттесу дағдылары, мәдени құзыреттілік, ашықтық, бейімделу, қызығушылық, мінез-құлық икемділігі, сонымен қатар әр түрлі командаларда жұмыс істеу қабілеті) талқыланады.

Оқу-кеңес беру жүйесін іске асыру нәтижесінде оқудан шығарылған студенттер саны 2012-2015 жылдар аралығында үш есеге азайды, ал бір академиялық жылы 55 және одан да көп кредит алған студенттер саны бір жарым есеге өсті. Оқу кеңес беру жүйесіне риза болған бірінші курс студенттерінің саны 77-ден 86% - ға дейін өсті. Алған мамандығы бойынша жұмысқа орналасқан түлектердің саны 80-ге жетті % [25].

Кәсіби кеңесшілерді университеттік даярлау.

Финляндиядағы кәсіптік бағдарлау жүйесінің жоғары даму деңгейінің себептерінің бірі-кәсіби теориялық және практикалық дайындықтың жоғары

деңгейі бар мамандардың қалай дайындалуында. Мектептерде жұмыс істейтін кәсіби кеңесшілер guidance and counseling немесе білім беру магистрі дәрежесінде негізгі жоғары білімі болуы керек, содан кейін олар жұмыс орындарындағы теория мен практикалық қызметті зерттеуге негізделген қосымша кәсіби кеңес беру дайындығынан өтуі керек. Жұмыспен қамту және экономикалық даму жүйесінің мекемелері мен ұйымдарында жұмыс істеу үшін мамандарды даярлау стандарттары бірдей жоғары.

Қазіргі уақытта **Финляндияда** жоғары білімі бар 1300-ден астам кәсіби кеңесшілер жұмыс істейді. Олардың көпшілігі Шығыс Финляндия университетінде [20] немесе Ювяскюль университетінде [27] бакалавриат (300 кредит) немесе магистратура (120 кредит) бойынша негізгі білім алды. Консультация беру тақырыбы бойынша біліктілікті арттыру базалық педагогикалық білім болған кезде 60 кредитті құрайды және осы екі университеттен басқа және басқа да жоғары білім беру ұйымдарында іске асырылады.

Жалпы, **Еуропада** өмір бойы кәсіптік бағдар беру саясаты жүргізілуде. Арнайы құрылған European Lifelong Guidance Policy Network (ELGPN) Еуропалық Одақ (ЕО) елдерінің үздіксіз кәсіптік бағдарлау саласындағы ынтымақтастығын дамытуға жәрдемдеседі және білім беру және жұмыспен қамту саласында тиісті ұлттық және өңірлік құрылымдарды құруды қолдайды [27].

Желі 31 елдің 200-ден астам мүшелері мен бақылаушыларын біріктіреді. Осы ұйымның мүшелері ЕО мемлекеттеріндегі кәсіптік бағдарлау саясаты мен практикасының ұқсастықтары мен айырмашылықтарына талдау жүргізді.

Өмір бойы білім алу және тұрақты жұмыспен қамту мүддесі үшін ELGPN халықаралық мансапты дамыту орталығымен (халықаралық мансапты дамыту және қоғамдық саясат орталығы – ICCDPP) ынтымақтасады, мысалы, халықаралық кәсіптік бағдар беру білімі мен тәжірибесімен алмасу бойынша өзара қызығушылық тудыратын бірлескен жобаларды бастайды.

Азиядағы кәсіптік бағдар беру жұмысының тәжірибесі қызық. Сонымен, **Жапонияда** еуропалық модельдерден айырмашылығы, бұл қызмет орта мектепте шоғырланған. Кәсіптік бағдарлау идеологиясы с. Фукуяма теориясына және оның "адам – кәсіп" диагностикалық әдісіне негізделген, олар XX ғасырдың екінші жартысында жапон мектебінің түбегейлі реформалары барысында дамыған [28].

Мектептен басқа, жапондық жоғары сынып оқушылары ақылы негізде жұмыс істейтін және аптасына 2-3 рет кешкі уақытта сабақ ұйымдастыратын «Джуку» дайындық курстарында оқиды. Джуку немесе «шеберлік мектебі» негізінен репетиторлық құрылым ретінде әрекет етеді, онда оқушылар өткен материалды бекітеді және таңдалған пәндер бойынша қосымша білім алады.

Қазіргі уақытта бұл курстар кеңінен қолданылды: егер бұрын оларға беделді университетке түсуге дайындалып жатқан мектеп оқушылары ғана қатысса, қазір оларда қатардағы колледждерде оқуды жалғастырғысы келетін оқушылар да қосымша білім алуда. 100 балдық шкала бойынша бағаланатын жалпы білім беретін мектептің орта сатысын аяқтағаннан кейінгі қатаң тестілік емтихандар жапондық жоғары сынып оқушыларын рейтингке бөледі: үздіктер жетекші мектептердің аға буынында академиялық білім алуды жалғастыруда және жоғары оқу орнына түсуге дайындалуда; «Орта мектептер» техникалық колледждерді немесе кәсіптік мектептерді таңдайды; нашар нәтиже көрсеткен білім алушылар, мысалы, үй немесе ауыл шаруашылығына мамандандырылған, жоғары және тіпті орта техникалық білімнің болашағы жоқ төмен деңгейлі мектептерге барады. Жапонияда кәсіптік бағдар беру жүйесі мектептегі білім беру процесіне берік интеграцияланған және бастауыш мектепте белсенді қолданылады.

Мамандық таңдау философиясы оқушының терең интроспекциясымен және олардың бүкіл өмір жолын анықтаумен байланысты.

Қытайда кәсіптік бағдар беру жұмысы негізінен оқушыларды шетелде оқуды жалғастыруға дайындауға бағытталған [29]. Мектептерде ағылшын және басқа да шет тілдерін үйренуге баса назар аудара отырып, барлық жерде дерлік шетелдік тараулар ашылған. Қытайлық мектеп оқушыларының шетелдік бағдарлануы, ең алдымен, елдің жоғары оқу орындарындағы орындардың тапшылығына және оқуға түсу кезінде талапкерлерге қойылатын жоғары талаптарға байланысты.

Қытайлық білім беру жүйесі көбінесе прагматикалық және селективті деп анықталады. Мұнда «Орташа» жас жігіт үшін білім берудің жоғары сатыларына өту ықтималдығы аз, бұл мүмкіндікті тек бірнеше қабілетті оқушылар иеленеді. Жоғары оқу орнына түсу – бұл орта мектеп түлегі үшін үлкен жетістік: кейбір университеттерге байқау бір орынға 200-300 адамға жетеді. Сонымен қатар, шынымен талантты жастар білім беру «Баспалдағына» көтерілу кезінде барлық жеңілдіктерді пайдаланады – мемлекеттік стипендиялар, кәсіпорындардың, ұйымдардың субсидиялары және т. б.

Басқа нәрселермен қатар, Қытайда мектеп оқушыларын білікті жұмысшы кәсіпорындарға оқыту кең таралған. Олар балаларға жұмыс мамандықтарының негіздерін үйретеді. Бұл дағдылар мен дағдылар студенттерге кәсіпорындарда жұмыс орындарын алу үшін қажет.

Сингапурда 1959 жылы ел тәуелсіздік алғаннан кейін білім беру және кәсіптік бағдар беру жүйесі (path dependence) өзінің ерекше ерекшеліктеріне ие болды. Кәсіптік білім беру саласында елеулі өзгерістер жасалды. Дәстүр бойынша, бұл шағын елде ең аз ауқатты және академиялық қабілеті төмен популяциялар кәсіптік білім алды. Қоғамда бұл білім сәтсіздікке ұшырағандардың, мектепте сәтті болмағандардың тағдыры деген стереотиптік

түсінік болды. Стереотиптің қалыптасуына Конфуций мәдениеті де ықпал етті, ол ғасырлар бойы білімді адамның шенеунік немесе әкімшілік (кеңсе) қызметкері ретінде имиджін қалыптастырды.

Білім министрлігі кәсіптік білім берудің беделін арттыру бойынша бірқатар шаралар қабылдады. Біріншіден, 1992 жылы әртүрлі оқу орындарынан техникалық білім беру институты құрылды; екіншіден, маркетингтік технологиялар техникалық мамандықтарды танымал ету үшін қолданыла бастады; үшіншіден, техникалық білім беру институтының түлектерінің «сәттілік тарихы» бұқаралық ақпарат құралдарында белсенді түрде тарала бастады. Нәтижесі-техникалық мамандықтар студенттерінің санының едәуір артуы [30].

Болашақ кәсіби таңдауға бағыттау **Сингапурдың** жалпы білім беретін мектептерінің орта буыны аяқталғаннан кейін жүзеге асырылады. Жоғары сатыға ауысқан кезде оқушылар қабілеттері бойынша үш ағымға бөлінеді: орташа жетістіктер, ерекше жетістіктер және ерекше (ең талантты). Оқушылардың әр санатын оқыту әр түрлі қарқындылық пен ұзақтыққа ие, яғни жоғары сынып оқушылары әртүрлі мансаптық және кәсіби перспективаларға ие болады.

«Мектеп – ЖОО (колледж) – жұмысқа орналасу орны» дәйекті тізбегін ұйымдастыру **Сингапурдың** мемлекеттік саясатының бөлігі болып табылады және «ойлау мектептері, Learning Nation» (TSLN) – «ойлау мектебі, оқушы ұлт» ұранымен жүзеге асырылады. Негізгі декларацияланатын идея – азаматтар үшін олардың қабілеттеріне қарай Жалпыға бірдей және үздіксіз білім беру, сондай-ақ еңбек нарығының өзекті сұраныстарына сәйкес жаңа кәсіби білім, Дағдылар мен дағдыларды тұрақты алуға ынталандыру.

Көптеген жағынан еуропалыққа ұқсас Үндістанның білім беру жүйесі және жастардың кәсіби бағдары, бірақ оның британдық отаршылдық саясатының әсерінен де, қоғамның касталық құрылымымен де туындаған бірқатар ерекшеліктері бар [31].

Үндістандағы мемлекеттік кәсіптік бағдар беру жүйесі ұлттық білім беру және кадрларды даярлау кеңесінің Ұлттық білім беру зерттеу және оқыту Кеңесі (NCERT) қызметінің бөлігі болып табылады. NCERT-тің негізгі міндеті-орталық үкіметке және жекелеген Штаттардың басшылығына мектептегі білім беруді дамыту мәселелері бойынша кеңес беру. NCERT - пен қатар жастарды мемлекеттік деңгейде кәсіби бағдарлау мәселелерімен ұлттық жастарды дамыту институты айналысады. Р. Ганди (Rajiv Gandhi National Institute of Youth Development – RGNIYD). Аталған екі құрылым да жастар саясатын қалыптастырумен және жалпы білім беруді дамытумен айналысады, ал жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауына көмек көрсету олардың өкілеттіктеріне кірсе де, басымдық болып табылмайды.

Үндістандағы мемлекеттік реттеу адам ресурстарын дамыту министрлігі (Ministry of Human Resource Development-MHRD) бақылайтын кәсіптік – техникалық білім беруді де қамтиды. Министрлік орта білім беру жөніндегі Орталық Кеңестің (Central Board of Secondary Education-CBSE) құрамына кіретін мектептердің 11-ші және 12-ші сыныптарында оқылатын кәсіптік – техникалық курстарды тексереді. Мектептерден курстардың мазмұны мен құрылымының «Орта білім беруді кәсібилендіру» орталықтандырылған бағдарламасына сәйкестігі талап етіледі.

Бұл курстар екі жылдық мерзімге ие және бірнеше дайындық бағыттарын қамтиды: сүт шаруашылығы, ауылшаруашылық техникасы мен жабдықтары (ауыл шаруашылығы), бухгалтерлік есеп және аудит (бизнес және коммерция), электротехника, ауаны баптау және салқындату (техника және технология), X-Ray техникасы, Сұлулық және денсаулық (денсаулық сақтау және медицина), жемістер мен көкөністерді сақтау, дұрыс тамақтану және басқару [32].

Үнді жастарымен кәсіби бағдарлау жұмысына үкіметтік емес ұйымдар мен қорлар үлкен үлес қосады. Елде олардың саны үш мыңнан асады, олардың ішіндегі ең танымал және ең үлкені – мансапты дамыту жөніндегі Үнді қауымдастығы (India Career Development Association – ICDA) және мансапты бағдарлау және өмірді жоспарлау жөніндегі Үнді қауымдастығы (Indian Association for Career and Livelihood Planning – IACLP).

Мұндай құрылымдардың негізгі міндеті-ел ішінде және шетелде колледждер мен университеттерде оқуды жалғастыру үшін талантты жастарды табу және іріктеу. Бұл ретте жеке кәсіптік бағдарлау орталықтары мен қорлары барлық оқушылармен өзара іс-қимылға бағытталмайды, бірақ ерекше қабілеттерін көрсеткен және жоғары жетістіктерін көрсеткен таңдаулы оқушылармен жұмыс істеуге шоғырланған.

Әр түрлі елдердің кәсіптік бағдарлау жүйелерінің қызметін талдай отырып, біз қызықты заңдылықты таптық: мемлекетте жан басына шаққандағы табыс деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым ол кәсіптік бағдарлау саясатына әсер етеді. Дамыған елдер оқушының жеке басына үлкен көңіл бөледі, оның бейімділігі мен қабілеттерін егжей-тегжейлі бақылайды, жастардың өзін-өзі толыққанды жүзеге асыруы үшін байыпты материалдық және педагогикалық ресурстарды тартады, олар өмірдің белгілі бір кезеңінде қоғамның денесінде өзін-өзі толық анықтағанға дейін «паразиттеуге» мүмкіндік береді.

Күшті экономика, ең алдымен, жеке тұлғаның мүдделеріне негізделген кәсіптік бағдар беру саясатын жүргізуге мүмкіндік алады. Дамыған елдерде, әдетте, кәсіби таңдау спектрі бай: өндірістік мамандықтармен қатар қызметтің сервистік және қызмет көрсету бағыттары кең таралған, тіпті басым. Экзотикалық мамандықтар да бар, мысалы, «Ит психологы» немесе «Елес

аңшы». Оқытуды одан әрі еңбек қызметіне тікелей байланыстыру әрдайым бола бермейді, ал жас жігіттің кәсіби бағдары «Қоғамның толыққанды мүшесі болу үшін» қағидасын ұстанады.

Дамушы елдердегі кәсіби бағдар беру. Олардағы кәсіптік бағдар беру қызметі экономика мүдделерімен және еңбек нарығының қажеттіліктерімен тығыз байланысты, өйткені мұнда біліктілігі жоқ еңбек кадрларының тапшылығы, әдетте, жоқ, ал пайда болған жаңа өндірістер нақты қалыптасқан білімі, дағдылары мен дағдылары бар нақты бағыттағы мамандарды қажет етеді. Осыған байланысты кәсіптік бағдар беру жұмысы сызықтық түрде құрылды: жас жігіт белгілі бір құзыреттерді игере алады, демек, ол Еңбек және әлеуметтік иерархияда өз орнын алады, ал қабілетсіздердің барлығы, шын мәнінде, өз тамағын қамтамасыз етумен айналысатын біліктілігі төмен жұмысшылардың санын толықтырады.

Дамушы экономикалардағы жеке тұлғаның мүдделері екінші орынға қойылады және егер ескерілсе, еңбек тиімділігін арттыруға қосымша ретінде. Дамыған елдерде де, дамушы елдерде де кәсіби бағдар беру қызметінде және білікті мамандарды оқытуда тілдік даярлық маңызды орын алатындығына назар аударады. Бұл, ең алдымен, трансұлттық компаниялар базасында жоғары технологиялық өндірістердің құрылуына, сондай-ақ шетелдік әріптестер мен бәсекелестердің жұмыс тәжірибесін зерделемей мансаптық және кәсіби өсудің мүмкін еместігіне байланысты.

Әлемдік экономиканың жаһандануы кәсіби өзін-өзі анықтау процесіне өз ізін қалдырады: жастар көбінесе дамыған елдердің көпшілігінде сұранысқа ие мамандықты алуға ұмтылады, бұл оларға лайықты табыс қана емес, сонымен қатар Халықаралық еңбек нарығының тез өзгеретін жағдайында еңбек көші-қон мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Экономикалық дамудың әртүрлі деңгейлері бар елдердегі кәсіптік бағдарлау жүйелерінің ерекшеліктерін салыстыру кезінде анықталған тағы бір заңдылық бар. Бұл балаларды кәсіптер әлемімен таныстырудың басталу уақыты мен олардың түпкілікті өзін-өзі анықтау сәтіне қатысты. Дамыған мемлекеттерде кәсіптік бағдарлау элементтері әдетте бастауыш мектеп бағдарламасына енгізіледі, ал еңбек саласының қорытынды таңдауы оқытудың жоғары сатысы аяқталғанға дейін кейінге қалдырылады және жеке тұлғаның қасиеттерінің бастапқыда таңдалған жұмыспен қамту профиліне сәйкес келмеуі анықталған жағдайда кәсіптік даярлау бағытын өзгерту мүмкіндігі қарастырылған. Дамушы елдерде, керісінше, кәсіптік артықшылықтардың ертерек бекітілуі (негізгі мектепті бітірген кезде) және жас адамның мамандықты дұрыс таңдамауына аз икемді көзқарас байқалады.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының шетелдік схемаларын біріктіреді, үздіксіз, мектепте оқу, балалардың жетістіктерін, бейімділігі мен құмарлықтарын бақылау, олардың портфолиосын құру және колледждерде

немесе жоғары оқу орындарында кәсіптік оқуды жалғастыру үшін талапкерлерді кәсіби кеңес беру және іріктеу кезінде осы мәліметтердің барлығын есепке алу.

Қазақстанда, өкінішке орай, жоғары оқу орындарының басым көпшілігіне түсу кезінде ҰБТ нәтижесі ғана қарастырылады, бұл көбінесе болашақ мамандықты таңдау тұрғысынан жас жігіттің тағдырына теріс әсер етеді: таңдалған пәндер бойынша балл жеткілікті болған жерде, ол жерге түсті.

Әрине, жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал ететін іс-шаралар әр түрлі елдерде өзіндік ерекшеліктерге ие болуы мүмкін: мысалы, Елеулі діни (Израильдегідей), нәсілдік (АҚШ-тағы сияқты) немесе касталық (Үндістандағы сияқты) жүктемені сезіну. Бірақ экономикалардың кәсіби өсу мен жеке дамудың айқын әлеуеті бар күрделі ғылымды қажет ететін технологияларды игеруге қабілетті оқушыларды іріктеу негізінде жоғары білікті мамандарға деген қажеттілігі ортақ болып табылады.

Фин тәжірибесін игеруде алғашқы қадамдар кәсіби кәсіпқой консультацияларды даярлаудың магистрлік бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру болуы мүмкін. Бұл кеңес беру саласындағы мамандарды кәсіби даярлаудың жоғары стандарттары, зерттеулер мен ғылымға сүйену, фин мамандарының әлемдік кәсіби қоғамдастыққа қосылуы финдік кәсіптік бағдарлау моделінің жоғары тиімділігімен түсіндіріледі.

Қазіргі уақытта елімізде болашақта еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды таңдауға оқушылардың жүйелі бағдарлануын қамтамасыз ететін кәсіби педагог-кәсіби бағдар берушілерді даярлайтын оқу орындары жоқ.

Шетелдік әріптестердің кәсіби бағдарлауда заманауи ақпараттық технологияларды қолдану саласындағы тәжірибесі маңызды. Біздің отандастарымыз қол жеткізе алатын Интернет-ресурстар (жаппай кәсіптік бағдарлау іс-шараларын жүргізуге арналған кәсіптік бағдарлау интернет-порталдары), кәсіптік диагностика, кәсіптер әлемі, оқу орындары және еңбек нарығы туралы ақпараттандыру [33] жастар мен ересектерде әлемде өз бетінше ілгерілеуін жоспарлау қабілетін қамтамасыз ететін құзыреттерді қалыптастырудың негізгі проблемасын ішінара ғана шешеді мамандықтар және өзін-өзі анықтауға байланысты шешімдер қабылдау.

Финляндияда әзірленіп жатқан IT-технологиялар, атап айтқанда жеке мансаптық траекторияларды құруға мүмкіндік беретін [34] жоғары деңгейдегі кәсіптік бағдарлау технологиялары болып табылады. Оларды іс жүзінде пайдалану клиенттермен жұмысты жекелендіруге мүмкіндік береді және сонымен бірге кәсіптік бағдарлау қызметтерін қол жетімді етеді.

Финдер өз моделінің жоғары тиімділігінің себептерінің бірін оның жеке құрылымдарының өзара әрекеттесуін ұйымдастырудың ерекшеліктерінен көреді, ортақ мақсаттар мен міндеттермен біріктірілген және фин қоғамының

игілігі үшін жұмыс істейді. Бұл білім берудің әртүрлі деңгейлеріндегі жұмысты ұйымдастыруға (мектептің кәсіптік бағдарлау жүйесі, кәсіптік колледждер мен университеттердегі консультациялық қызметтер, жұмыспен қамту орталықтары), федералды, аймақтық және муниципалды деңгейдегі мамандардың қызметін үйлестіруге, бизнес пен мемлекеттік қызметтердің өзара әрекеттесуіне қатысты.

Кәсіби кеңесшілердің кәсіби қызметін әдістемелік қамтамасыз ету және сүйемелдеу жүйесі табысты жұмыс істеуде.

Финляндиядағы кәсіби кеңесшілердің жұмыс жүйесі кез-келген қиындықпен мансабын құру жолында кез-келген студент назар аударатындай етіп құрылған. Қазақстанда мамандық алатын Студент өз проблемаларын өз бетінше шешуге мәжбүр, дегенмен бірқатар оқу орындарында мансап құруға көмектесетін қызметтерді құру тәжірибесі жинақталған. Мұндай қызметтердің жұмысына фин технологияларын енгізудің айқын әсері студенттердің оқуды тастап кетуінің төмендеуі, мамандық таңдауға қанағаттанудың артуы, түлектердің кәсіби өсуі мен мансаптық жетістіктері болар еді.

Осылайша, үздіксіз кәсіптік бағдар беру саласындағы финдік тәжірибені зерттеу біздің еліміздегі кәсіптік бағдар беру жүйесін қайта құрудың бастапқы нүктесі бола алады.

Тұжырымдамалық модельдің өзі де, кәсіби бағдар беру қызметтерін ұсыну жүйесін ұйымдастырудың нақты тәсілдері, кәсіби кеңесшілерді даярлау бағдарламалары, кәсіптік бағдар беру технологиялары және тағы басқалар қызығушылық тудырады, бұл фин моделін әлемдік тәжірибедегі ең жақсы модельдердің біріне айналдырады.

Фин мамандарының тәжірибесін қазақстандық шындыққа енгізу мүмкіндіктері көптеген түрлі факторлармен және, ең алдымен, мемлекеттің барлық заманауи талаптарға, ең бастысы, қазіргі заманғы шындықтың талаптары мен шарттарына жауап беретін кәсіптік бағдарлау жүйесін дамытуға ресурстар салуға дайындығымен айқындалатыны анық.

Финляндияның әлемдегі ең жақсы білім беру жүйесінің бірі, табысты жұмыс істейтін экономика, халықтың психологиялық әл-ауқаты индекстерінің жоғары көрсеткіштері елде құрылған сүйемелдеу және кеңес беру жүйесімен тікелей байланысты екенін түсіну маңызды.

Оқушылардың үздіксіз кәсіби бағдарлау жүйесі «қалау», «мүмкін», «қажет» негізгі қағидағтарын үйлесімді үйлестіретін тұлғаның ұзақ мерзімді мансаптық траекториясын құруға бағытталуы тиіс.

3 Білім алушыларды үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құрудың әдістемелік ұсынымдары

3.1 Білім алушыларды үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру стратегиясын қабылдаудың алғышарттары

Қазіргі уақытта елдегі білім алушыларды кәсіптік бағдарлау мәселелерімен тек мамандандырылған Білім беру ұйымдары, халықаралық білім беру ұйымдары, жеке компаниялар және басқа да мүдделі тұлғалар осы саладағы қызметтен негізгі немесе қосымша табыс алу ретінде айналысады.

Мемлекеттік орта білім беру ұйымдарында, мектепке дейінгі ұйымдарда білім алушылардың үздіксіз кәсіптік бағдарлануының нақты жұмыс істейтін жүйесі қалыптастырылмаған.

Техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, сондай-ақ жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары (колледждер мен жоғары оқу орындары) кәсіптік бағдар беру іс-шаралары ретінде Орта білім беретін оқу орнын бітірген кезеңде және оны ТЖКББ немесе ЖОО ұйымына қабылдағанға дейін талапкерлерді тарту процесін атайды. Кәсіптік бағдар беру осы процестен бұрын болғанымен және кәсіптік бағдар беру циклдерінің бірі Орта білім беру ұйымы аяқталғаннан кейін аяқталады. Шын мәнінде, ТЖКБ ұйымдары мен ЖОО-лар өздеріне түсетін болашақ студенттерді оқытуға құқығы бар мамандықтар туралы хабардар етеді.

Диплом алғаннан кейін жоғары оқу орындарының түлектері алған біліктілігіне сәйкес әрдайым лайықты жұмыс таба алмайды немесе алған мамандығы бойынша жұмыс істегісі келмейді. Бұл мәселе еңбек нарығында және жоғары білім беру жүйесінде өткір тұр, өйткені бөлінген гранттар белгілі бір кезеңге тиісті мамандардың болуын болжайды, ал іс жүзінде бұл мамандар бұл еңбек нарығына келмейді, басқа салалар мен қызмет бағыттары бойынша жұмыс іздей бастайды. Олардың кейбіреулері ата-аналары, туыстары, достары немесе басқа да беделді адамдар ұсынған мамандықты алғаннан кейін бұл бағытта бір күн жұмыс істемейді, бірақ өздеріне ұнайтын немесе қабілеттері мен мүмкіндіктері бойынша табыс іздейді. Нәтижесінде олар оқу процесінде алған білімдері мен дағдыларын жоғалтады, қайта даярлауға және басқа да ілеспе әрекеттерге уақытша ресурстарды жоғалтады. Осы кезеңде еңбек нарығы өзгереді, процестер автоматтандырылады, кәсіптердің кейбір түрлері пайда болады және жоғалады, жаңа өндірістер мен мүмкіндіктер ашылады, жасанды интеллект адам өмірінің барлық салаларына тез енгізіледі.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ 2021 жылғы қыркүйекте Қазақстанның еңбек нарығының жаңа нақты жағдайдағы ағымдағы жай-күйі мен даму перспективалары туралы алғашқы ұлттық баяндамасын шығарды [35]. Осы баяндамаға сәйкес, технологиялардың жылдам ілгерілеуі экономика үшін перспективалар ашып қана қоймай, еңбек саласында жаңа сын-қатерлердің

туындауына алып келді. Мәселен, Дүниежүзілік экономикалық форумның есебіне сілтеме жасаған баяндамада [36] жақын арада 85 миллионнан астам адам бар деп хабарлайды. жұмыс орындарын еңбек нарығынан шығаруға болады, ал адамдар, машиналар мен алгоритмдер арасындағы еңбек бөлінісіне бейімделген 97 млн.жаңа жұмыс орындары құрылатын болады. Сонымен қатар, баяндамада Coursera компаниясының әлемдегі ең ірі 8 экономикасының соңғы зерттеуіне сәйкес, 2030 жылға қарай шамамен 100 миллион жұмысшы немесе шамамен әрбір 16 жұмысшы қызмет түрін өзгертуге мәжбүр болады [37]. Осыған байланысты болашақ мамандықты таңдау планетаның қазіргі оқушылары үшін ғана емес, олардың ата-аналары мен мұғалімдерінің дұрыс жұмыс істеуі үшін де маңызды шешім болып табылады.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған ұлттық баяндаманың авторлары ЭЫДҰ бағалауы бойынша алдағы 15-20 жылда қолданыстағы жұмыс орындарының 14% - ы автоматтандыру нәтижесінде жоғалып кетуі мүмкін, ал тағы 32% - ы жеке тапсырмаларды автоматтандыру кезінде өзгеруі мүмкін дейді [38]. Авторлар артықшылықтардағы, бизнес үлгілеріндегі және келісім-шарт түрлеріндегі өзгерістермен бірге адамдар тереңірек өзгерістерге тап болады деген қорытындыға келеді: көбісі өз жұмысын ғана емес, кәсібін де өзгертуге мәжбүр болады, көпшілігі өздерінің дағдылары мен жұмыс әдістерін жаңартуға мәжбүр болады.

Қазақстан туралы айтатын болсақ, елде жұмыс орындарының жартысынан көбі (52%) автоматтандырудың жоғары немесе елеулі тәуекеліне ұшырайды, бұл ЭЫДҰ (47%) және көршілес Ресей Федерациясы (47%) бойынша орташа деңгейден жоғары. Бұл дамыған елдерде өнімділіктің 40% - ға дейін өсуін қамтамасыз ете алатын жасанды интеллектті кеңінен қабылдаумен байланысты болуы мүмкін [39]. Осыған байланысты адамзатқа белгілі бір кезеңде жаппай біліктілікті арттыру немесе қайта даярлау қаупі төнуі мүмкін. Баяндамаға сәйкес, қазіргі уақытта елде жыл сайын экономикалық жұмыспен қамтылған халықтың тек 4-5% - ы кәсіптік немесе жалпы даму курстарында оқытылады.

Осылайша, білім алушылардың үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру стратегиясы болашақта біліктілігі жоғары мамандардың талап етілмеуін, бір салада кадрлардың артық болуын болдырмау үшін білім алушының жеке және жеке қабілеттері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, оған тұрақты консультация беру, бағдарлау, диагностикалау, сүйемелдеу және кәсіптік таңдау арқылы өңірдің, ел экономикасының кәсіптеріне, салаларына қызығушылықты арттыруға бағытталуы тиіс басқа салалар мен тапшылықтар.

3.2 Білім алушылардың үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру стратегиясының құрылымы

Кәсіптік бағдар беру қызметінің мазмұны мен нәтижелерінің көптүрлілігін, мақсаттың ауқымдылығын және оған қол жеткізу үшін шешілетін, нақты қоғамның объективті қалыптасқан қоғамдық-экономикалық жағдайларына тікелей тәуелді міндеттерді ескере отырып, тәсілдер тобы айқындалады:

педагогикалық пән, оның шеңберінде еңбекке құрметпен қарауды, білім алушының кәсіби қалыптасуын қалыптастыру бойынша білім беру және тәрбие жұмысының нысандары мен әдістері қарастырылады;

болашақ мамандықты таңдаудың психологиялық факторларын, тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін және білім алушының кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын зерттеу мен анықтауды қарастыратын психологиялық;

мамандық таңдауға әсер ететін әлеуметтік факторларды зерттейтін әлеуметтанулық бағыт;

экономика секторлары үшін білікті мамандарды даярлау мәселелерін шешуге бағытталған экономикалық бағыт;

кәсіптік бағдар беруді жүргізудің ұйымдастырушылық-әкімшілік және құқықтық мәселелерін шешуге бағытталған басқарушылық міндет;

орта білім беру ұйымының барлық ұжымын кәсіптік бағдар беру жұмысына тартуды көздейтін жүйелі-функционалдық бағыт;

жеке тұлғаға бағдарланған мінез-құлық, жеке деңгейде кәсіптік бағдарлау мәселелері бойынша қолдау көрсету кезінде педагогтардың білім алушылармен ынтымақтасу қабілеті.

Осылайша, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізу, оның мазмұны мен әдістемесі білім алушының жеке басының даму кезеңдеріне сәйкес келуі, жас ерекшеліктерін, жеке мүмкіндіктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеруі, өңірдің даму ерекшелігіне және жалпы мемлекеттік қоғамдық-экономикалық жағдайға бағдарлануы тиіс [40].

Қазақстан Республикасында жұмыс істеп тұрған білім беру жүйесін ескере отырып орта білім беру ұйымдарының білім алушыларын орта білім алу деңгейлері бойынша үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру орынды деп болжанады:

- бастауыш білім деңгейі (бастауыш мектеп буыны) - 1-4 сыныптар;
- орта жалпы білім беретін мектептің бастауыш сынып деңгейі (бастауыш мектеп буыны) – 5-7 сыныптар;
- орта мектептің орта сынып деңгейі (орта мектеп буыны) – 8-9 сыныптар;
- орта жалпы білім беретін мектептің жоғары сынып деңгейі (жоғары мектеп буыны) – 10-11 сыныптар.

Мұндай жүйе сонымен қатар толық емес мектептер (шағын жинақталған мектептер) жұмыс істейтін ауылдық мектептерді есепке алуға мүмкіндік береді. Мысалы, тек бастауыш білім (4 сыныпқа дейін) немесе негізгі жалпы

білім беретін мектеп (9 сыныпқа дейін), оның ішінде шағын жинақталған мектептер. Сондай-ақ, мемлекеттік жалпы білім беретін мектептерден басқа мамандандырылған, арнайы мектептер, дербес білім беру ұйымдары, халықаралық және жеке мектептер жұмыс істейтінін ескеру қажет. Бұл құрылым білім алушылардың жас ерекшеліктеріне және орта білім беру ұйымдарының мәртебесі мен бағыттарына бөлінбестен олармен кәсіптік бағдарлау жүргізу әдістеріне бағытталған.

Жалпы орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысын былайша бөлу ұсынылады:

- бастауыш сыныптар (1-4): педагог-кәсіптік бағдар беруші мен педагог-психологтың жалпы үйлестіруі мен консультациясы кезіндегі сынып жетекшісі;

- кіші сыныптар (5-7): сынып жетекшілері әлеуметтік педагогтың, пән мұғалімдерінің көмегімен кәсіби бағдар беруші мен педагог-психологтың жалпы үйлестіруі мен консультациясы кезінде;

- орта сыныптар (8-9): педагог-психолог, әлеуметтік педагог, сынып жетекшісі және пән мұғалімдерінің көмегімен кәсіби бағдар беруші;

- жоғары сыныптар (10-11): педагог-психолог, әлеуметтік педагог, сынып жетекшісі және пән мұғалімдерінің көмегімен кәсіби бағдар беруші.

Кәсіптік бағдар беру процесіне, материалдық-техникалық базамен және әдістемелік материалдармен қамтамасыз етуге жалпы жетекшілік ету директордың мектептегі тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарына жүктеледі. Өңірдің білім басқармасы орта білім беру ұйымдарының қызметіне жалпы саясат пен үйлестіруді, тиісті өңірдің оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысын уақтылы және сапалы жүргізуді айқындайды.

Бір орта білім беру ұйымына 2500-ге дейін білім алушыны құрайтын бір педагог-кәсіптік бағдар берушіге арналған норматив айқындалады деп болжанады.

3.3 Бастауыш білім деңгейі (бастауыш мектеп буыны) – 1-4 сыныптар

Бастауыш мектептегі кәсіптік білім беру – бұл баланың өзін-өзі анықтау жағдайында саналы таңдау жасау қабілетін анықтайтын тұлғалық қасиеттерін тәрбиелеуге ықпал ететін ортаны құру. Дегенмен, кәсіби өзін-өзі анықтау - бұл жай ғана мамандық таңдау емес, ол жас кезінен бастап тұлғаны дамытудың өзіндік шығармашылық процесі.

Бастауыш сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысының ерекшелігі балаларды мамандық таңдауға жетелеуде емес. Бұл кезеңде ең маңыздысы баланың ішкі психологиялық ресурстарын дамыту болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысының жетекші қызметі: ойын, шығармашылық, ізденіс, зерттеушілік.

Мазмұны кіші жастағы оқушылардың жас ерекшеліктерімен анықталады. Әрбір сабақта белгілі бір мамандықты қарастыруға байланысты тақырыптық мазмұн болуы керек. Студенттердің ой-өрісін кеңейтуге, мамандықтар әлемін түсінуге, сондай-ақ қарастырылып отырған болашақ мансабының бағытына байланысты қабілеттерін ашуға мүмкіндік бар.

Сонымен бірге мұғалім үшін бұл өзін-өзі шығармашылықпен көрсетудің жаңа тәжірибесі; оқушылардың кәсіптік жұмысы барысында туындайтын кәсіптік бағдар беру жұмысына қатысты барлық күмән мен сұрақтарға жауап беру; жұмыстың ойластырылған мазмұны мен әдістемелік жүйесі; кәсіби құзыреттерді кеңейту және т.б. Ал мектеп басшылығына – кәсіптік бағдар беру жұмысының білім беру ортасының жаңа позициялық мәртебесі; бастауыш және орта деңгейлердің барлық сыныптары үшін өзара байланысты (мазмұны мен әдістемесі бойынша) вариативті бағдарламалардың болуы, педагогикалық процестің әдістемелік жабдықталуын нығайту және т.б. [41].

Бастауыш сыныптарға арналған кәсіптік бағдар беру бағдарламасы білім берумен үйлесетін ойын мотивациясын қамтуы керек. Бала өзінің қабілеті мен қабілетін дамытуға қызығушылық танытуы, мамандықтар нарығын білуде белсенділік танытуы керек. Басқаша айтқанда, балада мамандық туралы сан алуан білімге, белгілі бір кәсіптік дағдыларға, рефлексияға және тәжірибе дағдыларына қызығушылық пен ынтасын дамыту керек.

Кәсіптік бағдар беру сабақтары белсенді түрде өткізуге бағытталған: ойындар, пікірталас, жарыстар, экскурсиялар, шағын конференциялар, тренинг элементтері, шығармашылық элементтері бар викториналар және білімді өз бетінше іздеу. Сабақ барысында әр түрлі әрекет түрлерін өзгерту маңызды. Бұл оқушылардың белсенділігін, қызығушылығын арттыруға, оқу-танымдық мотивтерін қалыптастыруға, шығармашылық белсенділікке деген қажеттілікті арттыруға, оқушылардың ой-өрісін дамытуға ықпал етеді.

Шығармашылық қабілеттерді дамыту шығармашылық әрекетті ұйымдастыруға бағытталуы керек. Бұл сурет, қолөнер, аппликация, хабарлама, сонымен қатар әңгіме, өлең, сценарий жазу, сюжеттер, спектакльдер, миниатюралар, тақырыптық қабырға газеттерін, плакаттар шығару, бастауыш сынып оқушыларының сурет көрмесі мен еңбек әрекеті.

Осы жастағы (6-10 жас) мектеп оқушыларының өмірлік тәжірибесінің аздығын ескере отырып, бастауыш сыныпқа арналған кәсіби жұмыстың кешенді бағдарламасын жасау қажет. Бағдарламада бала тұлғасының мүдделерінің әлеуметтік сферасының қалыптасуының бастапқы кезеңдерінде кіші жастағы оқушыларды ересектердің кәсіптерімен таныстыру және кәсіптік бағдар беру пропедевтикасын қамтамасыз ету үшін олардың қоршаған

ортаны ескере отырып, мамандықтар әлемін меңгеру кезеңдерін көрсету керек [40].

1-4 сынып оқушыларын ерте кәсіптік бағдарлаудың мақсаттары: әр адамның өміріндегі еңбек орны туралы бастапқы идеяларды кеңейту; әртүрлі кәсіптер туралы негізгі түсініктерді егжей-тегжейлі көрсету; ойын және басқа әдістер арқылы әртүрлі қызмет түрлеріне ену мүмкіндігін қамтамасыз ету. Бастауыш мектептегі сапалы кәсіптік бағдар беру жұмысы мынадай міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: дене еңбегімен айналысатын адамдарға, сондай-ақ барлық кәсіптерге құрметпен қарауға тәрбиелеу; адам үшін еңбектің маңыздылығын түсінуді қалыптастыру; қазіргі заманғы қызмет түрлерінің алуан түрлілігімен таныстыру; өз жұмысын сапалы орындауға дағдыландыру; танымдық және кәсіптік бағдарлау әдістемелерін қолдану арқылы оқуға және еңбекке ынталандыру; мамандықтармен танысу барысында баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту [42].

Бастауыш мектепте оқу-танымдық іс-әрекет жетекші болған кезде әртүрлі мамандықтар туралы түсінікті кеңейту маңызды.

Бастауыш сынып оқушыларын кәсіптік бағдарлаудың негізгі әдістері мен тәсілдері

Мектепте оқу жылының басында ауызша-логикалық ойлау қалыптаса бастайды, ол сөзбен жұмыс істей білуді, пайымдау логикасын түсінуді, өз көзқарасын дәлелдей білуді қамтиды.

Бірінші сыныпта балада Жалпы еңбектің алғашқы дағдылары мен дағдылары қалыптасады, техниканы қолдану туралы, адамдардың еңбек қызметі туралы, адамның өміріндегі еңбектің маңызы туралы білім кеңейеді. Ең алдымен, сынып жетекшісі балаларды мектепте жұмыс істейтіндердің мамандықтарымен таныстыруы керек. Мысалы, «Дүние тану» пәнінің бағдарламасы экскурсияны қамтиды, оның барысында бірінші сынып оқушылары аспазшы, медбике, кітапханашы және техникалық қызметкерлер не істейтінін біледі. Сондай-ақ, осы кезеңде қала бойынша, ауылға, бақшаға әртүрлі экскурсиялар жүргізу маңызды.

Бастауыш мектеп оқушыларға арналған кәсіптік бағдар беру іс-шараларының мазмұны өзін-өзі тану белсенділігімен және осы жасқа тән қоғамдағы орнын анықтаумен үндесуі керек. Кәсіптік бағдарлау іс-шаралары тақырыптарының шамамен тізімі нақты еңбек мамандануына тән дағдыларға бейімділікпен неғұрлым бейінді сипатқа ие: «Кәсіптер әлемі. Адам-техника», «Біздің еліміздегі пошта байланысы», «Мамандықтар әлемі», «Адамдарды әдемі ету үшін», «Шаштараз-стилист», «Макияж суретшісі» Сұлулық салонына саяхат. «Маникюр және дизайн шебері», «Мамандықтар әлемі. Заң күзетінде (қауіпсіздік, шекара)», «Кәсіптер әлемі. Электрондық көмекшілер», «Мамандықтар әлемі. Дәрі-дәрмектің таразысында болған кезде. Фармацевт. Дәріханаға саяхат», «Мамандықтар әлемі. Біздің үйлер. Құрылысшылар»,

«Мамандықтар әлемі. Біздің флора. Бағбандар», «Біздің күндеріміздің астрономиясы. Планетарийге саяхат» [40].

Белгілі бір тақырыпты талқылау кезінде балалармен қоршаған орта және осы мамандық бойынша жұмыс туралы ойлау үшін диалог құру ұсынылады. Мысалы, құрылыс алаңында балалардың назарын құрылысшылардың қалай жұмыс істейтініне, қандай құралдарды қолданатынына және т.б. мұғалім балаларды мектеп бақшасына апара алады, бағбандардың қалай жұмыс істейтінін айтып, әңгіме нәтижелері бойынша үйге тапсырма бере алады, мысалы, ата-аналардың көмегімен құмыраға гүл отырғызып, оған күтім жасау. Сынып сағаттарында мұғалім «жұмыс істейтін адамдарға құрмет», «табиғатқа ұқыпты қарау» және т. б. тақырыптарда әңгімелер өткізе алады.

2-сыныпта оқушыларды адамдардың еңбегімен таныстыру жалғасады, олардың әртүрлі мамандықтар туралы білімдері тереңдей түседі, топтарда еңбек қатынастары орнатылады. Екінші сынып оқушылары әртүрлі еңбек дағдылары мен дағдыларын меңгереді. Осы кезеңде мұғалімге оқушылармен «Әкемнің жұмыс орыны», «анамның мамандығы» тақырыптарында әңгіме жүргізу өте маңызды. Аспаз, тігінші, дәрігер, жүргізуші сияқты мамандықтардың жұмыс аспектілерін қарастыру, яғни біз күн сайын кездесетін мамандықтармен танысу. Мүмкін болса, осы тақырып бойынша деректі фильмдерді көрсетуге болады. Бұл кезеңде мектеп оқушыларын мектеп бақшасында немесе олар тұратын үйдің ауласында жұмыс істеуге баулу өте маңызды.

3-4 сыныптарда оқушыларды айналасындағылардың еңбек қызметтерімен таныстыру жалғасады. Осы кезеңде білім алушылар өз еңбектерін ұйымдастырудың алғашқы дағдыларын және олардың атқарған жұмыстары үшін жауапкершілік сезімін дамытады. Бұл оқушылар күнделікті кездестірмейтін «күрделі» мамандықтармен танысудың дұрыс уақыты – электрик, слесарь, токарь, суретші, ағаш ұстасы. Осы мамандықтарды толығырақ көрсету үшін мұғалім балаларды мектеп шеберханасына апара алады. Сондай-ақ, сыныптан тыс тақырыптық сабақтарды ұйымдастыру маңызды, олардың негізгі қонақтары белгілі бір мамандықтағы адамдар болады. Олар өз мамандықтары туралы толығырақ айтып, оқушылардың сұрақтарына жауап бере алады.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, оқушылар көркем, техникалық және спорттық шығармашылықтың қосымша үйірмелеріне баруы керек. Мұндай шығармашылық үйірмелер Балаға мамандық таңдауда шешім қабылдауға көмектеседі.

Кәсіптердің әртүрлілігіне көзқарастарды қалыптастыру және адам өміріндегі еңбектің рөлін түсіну кәсіпорындарға экскурсия түрінде жақсы өткізіледі, бірақ бұл ұйымдық тұрғыдан қиынырақ. Кіші мектеп оқушылары өте сезімтал және өз қолдарымен бірдеңе жасауға болатын тәжірибені жақсы

есте сақтайды. Параллельдер бойынша мамандықтар бойынша викториналар мен конкурстар түріндегі ақпараттық қолдау-Бұл дамыту қажет келесі ресурс. Ақпараттың түрлі – түсті және қызықты, шынайы, жанды болуы маңызды, сондықтан кәсіпорындарға экскурсиялардың рөлі және әртүрлі мамандықтармен танысу баланың мамандық туралы түсініктерін кеңейтуге баға жетпес үлес болып табылады. Әрине, мектепте ойын әдістемелік материалы болуы керек-мамандықтар бойынша ойыншықтар жиынтығы, үлестірмелі материалдар, кәсіби бағдар бойынша виртуалды кабинет. Бүгінгі таңда кәсіптік бағдар беру бойынша жұмыс негізінен әртүрлі пәндерге интеграциялау есебінен жүргізілуде, бірақ жаңа стандарттарға сәйкес интернет-ресурстарды қоса отырып, осы бағыт бойынша балалардың практикалық қызметін дамыту қажет. Бастауыш мектепті бітірген кезде балалар виртуалды ойындармен шектелмей, заманауи ақпараттық өрісте мамандық туралы мәліметтерді іздеу туралы алғашқы түсінікке ие болуы керек және олардың іздеу және зерттеу қызметінде ұмытылмас тәжірибе жинауы керек.

Әрбір сынып үшін тиісті оқу жылына арналған тақырыптық жоспар әзірленуі тиіс, оны оқу жылы басталғанға дейін қаланың немесе ауданның білім бөлімінің басшысы бекітеді. Тақырыптық жоспардың үлгісі 1-қосымшада берілген.

Жалпы алғанда, бастауыш сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру қызметінің нәтижелерінің 3 деңгейін анықтауға болады [41]:

Нәтижелердің бірінші деңгейі (1-сынып) – әлеуметтік білім алу. Құрылыс сабақтары, үй қолөнерімен танысу, өндіріске экскурсиялар (мектеп ішінде), әртүрлі мамандықтағы адамдармен кездесулер;

Нәтижелердің екінші деңгейі (2-3 сыныптар)-әлеуметтік шындыққа құндылық қатынасын қалыптастыру. Рөлдік ойындар, өнімді ойындар («Поштада», «Ауруханада», «Дүкенде», «Сынып қабырға газетін шығару» және т. б.);

Нәтижелердің үшінші деңгейі (4-сынып) – тәуелсіз әлеуметтік іс-әрекет тәжірибесін алу. Балалар мен ересектердің бірлескен білім беру өндірісі.

Балаға көп кәсіп таныс болса және оның кәсіптер әлемі туралы түсінігі неғұрлым кең болса, соғұрлым ол кәсіби жоспарды қалыптастыру процесінде аз қателіктер жібереді.

Осылайша, бастауыш сыныптардағы кәсіптік бағдар беру жұмысының негізгі міндеті-баланың ересек адаммен қарым-қатынас процесінде мамандықтар туралы ой-өрісі мен хабардарлығын кеңейту. Бастауыш сыныптардағы кәсіптік бағдар беру сабақтарының мазмұны мен құрылымы бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерімен анықталады.

3.4 Жалпы орта білім беретін мектептің бастауыш сынып деңгейі (бастауыш мектеп буыны) – 5-7 сыныптар

Мектептегі оқытудың келесі кезеңіне өткеннен кейін білім алушылармен кәсіптік бағдар беру жұмысы әртүрлі ойындармен жалғасады: іскерлік, кәсіптік бағдар беру, психологиялық. Бұл мамандықтар әлемі туралы білімді кеңейтуге қол жеткізеді және өзіне қызықты мамандықты таңдауға алғашқы қадамдар жасауға мүмкіндік береді. Оқушылар өздерінің қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін тұжырымдайды, қосымша ақпарат алады және мүмкін мамандықтардың бағыттары туралы негізгі түсініктерге ие болады, әртүрлі мамандықтардың талаптарымен танысады [40].

Осы кезеңдегі кәсіптік бағдар беру жұмысының мақсаты – 1-4 сыныптарда білім алушылардың еңбек туралы түсініктерін жалпылау және дамыту, еңбекке деген сүйіспеншілікке, еңбек адамдарына деген құрметке тәрбиелеуді жалғастыру. Әр түрлі мамандықтар туралы түсініктерді кеңейту және тереңдету. Қосымша ретінде кәсіптік бағдар беру даярлығының көмегімен мынадай құзыреттерді алу болып табылады:

- оқушылардың танымдық тәжірибе мен кәсіби қызметке деген қызығушылығын дамытуда жеке мағынасын дамыту;
- өз мүдделері, мүмкіндіктері мен қабілеттері туралы идеялар;
- әлеуметтік-кәсіптік практиканың түрлі салаларында бастапқы тәжірибе жинақтау.

5-7 сынып оқушылары үшін кәсіптік бағдар беру бойынша іс-шаралардың бірі (сыныптан тыс, сыныптан тыс немесе жалпы мектептік іс-шаралар сияқты) іс-шаралар болуы мүмкін:

5-сынып үшін-білім алушылардың кәсіптік бағдарлану негіздерін қалыптастыру және/немесе анықтау, әртүрлі тақырыптарға арналған конкурстар, сауалнама және психологиялық тестілеу, сондай-ақ кәсіптік дағдыларды дамытатын кәсіптік бағдарлау ойындары арқылы білім алушылардың мүдделерін ашу;

6-сынып үшін-білім алушыны болашақ маманның белгілі бір кәсіби рөліне орналастыру, оларға виртуалды еңбек нарығының жұмыс істейтін қызметкері ретінде материалдар дайындау, психологиялық тренингтер, сондай-ақ кәсіптік дағдыларды дамытатын кәсіптік бағдарлау ойындары;

7-сынып үшін-білім алушының кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру, болашақ мамандығы бойынша еңбек нарығының нақты мамандарымен өзара іс-қимыл және ынтымақтастық, халықты жұмыспен қамту орталықтарына бару, сондай-ақ кәсіби дағдыларды дамытатын психологиялық тренингтер мен кәсіптік бағдарлау ойындары.

3.5 Жалпы орта білім беретін мектептің орта сыныптарының деңгейі (орта мектеп буыны) – 8-9 сыныптар

Орта буын сыныптарында алғашқы елеулі мемлекеттік емтихандар жақындаған сайын ойындар мен экскурсиялардан кәсіптік бағдар беру жұмысы білім алушылардың одан әрі оқыту бейініне мақсатты түрде жәрдемдесуге көшеді, бұл кәсіптерді ықтимал таңдау аясын тарылтады және одан әрі оқу және еңбек жолын жеңілдетеді.

8-9 сыныптарда мектеп психологының белсенді диагностикалық жұмысы басталады, мамандықты саналы түрде таңдау сабақтары өткізіледі. Оқушылар қызметкерлерге жоғары талаптар қоятын аса маңызды мамандықтарды (ТЖМ, білім беру, медицина, IT-мамандар және т.б.) оқиды. Факультативті сабақтар мен терең қызығушылықтар үйірмелері өздерінің құндылықтары мен мүдделерін білуде және мамандықты саналы түрде таңдауда үлкен рөл атқара бастайды.

Мектеп психологы, педагог-кәсіптік бағдар берушімен, пән мұғалімдерімен бірлесіп, белгілі бір кәсіпті таңдау, баланың мүдделері, қабілеттері, денсаулығы мен кәсіп талаптарының барабар арақатынасы мәселелері бойынша жеке және топтық консультациялар өткізеді [43].

8-9 сыныптарда білім алушыларды еңбек нарығындағы мамандарға сұраныс туралы хабардар етуді, кәсіби консультациялар өткізуді және мансапты жоспарлауда қолдауды қамтамасыз ету маңызды. Жоғары сынып оқушылары үшін қоғамдық мақсаттарды өздерінің идеалдарымен байланыстыру, таңдаған бағыт бойынша оқуды жалғастырудың нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, кәсіби жоспарлар құру арқылы кәсіптік білім беруді таңдаудағы жеке мағынаны анықтау маңызды [40].

Оқытудың осы кезеңіндегі кәсіптік бағдарлау жұмысының мақсаттары мен міндеттері: Білім алушыларға болашақ кәсіптің нұсқаларын жобалауда психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету, жоғары мектептің бейінді және бейінді емес сыныптарында оқуды жалғастыру. Білім алушыларды ауданның, қаланың, облыстың кәсіби өндірістік картасымен таныстыру, кәсіптер әлемінің алуан түрлілігін ашу, оқуды жалғастыру үшін бейінді саналы түрде таңдауға ықпал ету. Кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесінде оқушылардың бастапқы дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру.

Бұған кәсіби диагностиканың әртүрлі әдістері мен сынақтары ықпал етеді. Олардың кейбіреулері 3-қосымшада берілген.

Кәсіптік бағдарлау мәселелерін шешудің негізгі әдістері кәсіптік білім беру, кәсіптік диагностика, кәсіптік кеңес беру болып табылады.

9-11 сынып оқушыларына болашақ қалыптасу үшін алдағы материалдық емес және материалдық шығындарды талдауға және түсінуге байланысты алдағы кәсіп түрінің терең негіздерін түсінуге бағытталған сабақ тақырыбы ұсынылады. Іс-шаралардың үлгілі тақырыптары өз бетінше жауапты шешім қабылдауға және түсінуге бағытталуы керек: «Өзіңді біл», «Мамандық таңдау факторлары. Сауалнама», «Кәсіптік бағдар беру және кәсіптік кеңес беру

(Кәсіп бағыты бойынша)», «Кәсіпті таңдау мотивтері», «Кәсіптің психологиялық сипаттамалары», «Олар біздің мектепте оқыды», «Мектеп - мұғалім түлектері», «Болашағы зор кәсіптер», «Қалай данышпан болуға болады», «Шығармашылық өмірдің стратегиясы адам», «Келешек ғасыр бізге не дайындайды», «Не? Қайда? Қашан? Мамандықтар туралы ақпарат» [40].

Кәсіптік бағдарлау дайындығының белгілі бір элементтері болуы мүмкін:

- оқыту бейінін таңдау туралы барабар шешім қабылдауды анықтау және қалыптастыру мақсатында топтық және жеке кәсіби кеңес беру;

- кәсіби өзін-өзі тану.

Кәсіптік бағдар беру қызметін сыныптық, сыныптан тыс және жалпы мектептік іс-шараларға бөлуге болады. Егер сыныптық қызметпен бәрі анық болса, онда сыныптан тыс жұмыстарға экскурсиялар, көшпелі іс-шаралар, семинарлар, фокус-топтар өткізу, ТЖБ ұйымдары мен ЖОО-ларға Ашық есік шеңберінде бару және басқа да іс-шаралар жатады. Жалпы мектептегі іс-шараларға әдетте қосымша білім беруді ұйымдастыру, мектеп акцияларын өткізу, Бос орындар жәрмеңкелеріне, кәсіптерге, білім беру көрмелеріне қатысу және бүкіл мектептің қызметін қамтитын басқа да іс-шаралар кіреді.

3.6 Жалпы орта білім беретін мектептің жоғары сынып деңгейі (жоғары мектеп буыны) – 10-11 сыныптар

Кәсіби бағдарлау даярлығының негізгі мақсаты кәсіби жоспарларды түзету, таңдалған қызметке дайындықты бағалау болып табылады.

Кәсіптік бағдарлау іс-шаралары кәсіптік сынамааларды орындаумен және білім алушылардың кәсіптік ниеттерін нақтылау бойынша жобалық жұмысты дайындаумен аяқталады.

Кәсіптік бағдарлаудың маңызды құрамдас бөлігі оқушылардың шығармашылық практикалық тапсырмаларды-кәсіби сынамааларды орындауы болып табылады. Олар таңдалған профильді және одан әрі оқыту бағытын нақтылау міндетін орындайды және жасөспірімге нақты әрекеттерді, тапсырмаларды орындау, сұрақтарға жауап беру, жасалған таңдаудың дұрыстығын тексеруге мүмкіндік беретін әрекет болып табылады.

Жобалық жұмыста кәсіби ілгерілеудің алыс және жақын мақсаттары, олардың әлеуметтік және жеке құндылықтармен үйлесімділігі негізделеді.

10-11 сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысының маңызды бағыттарының бірі диагностика болып табылады (грек тілінен. «тану») олардың мүдделерін, бейімділіктерін, кәсіби қалауларын, қабілеттерін, жеке ерекшеліктерін, уәждемелерін, құзыреттерін анықтау, олардың өзекті жай-күйін, ерекшеліктерін анықтау, кәсіби өзін-өзі анықтау тұрғысынан одан әрі дамыту үшін проблемалық аймақтар мен ресурстарды анықтау үшін жүзеге асырылады.

Кәсіптік бағдар беру диагностикасы - бұл кәсіптік қызметтің қандай да бір түріндегі білім алушылардың жылдарға бағдарлануын анықтау және өлшеу рәсімі. Бұл өзіне сәйкес келетін кәсіп түрін одан әрі анықтау мақсатында адамның көп қырлы диагностикасы (оның жеке қасиеттері, қабілеттері, бейімділігі, қажеттіліктері мен мүдделері). Кәсіби диагностикалық жұмыс өзінің "Мен" бейнесін зерттеуге ықпал етеді.

Бұл кезеңде оқушының жеке басының тән ерекшеліктері зерттеледі: құндылық бағдарлары, қызығушылықтары, қажеттіліктері, бейімділігі, кәсіби ниеттері, Мамандық таңдау мотивтері, мінез ерекшеліктері.

Бұл кәсіптік бағдар беру диагностикасы-бұл оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мен өзін-өзі жүзеге асыруының шарттарының бірі.

Педагогикалық тәжірибеде үш негізгі Диагностикалық тәсіл ерекшеленеді:

Біріншіден, объективті көзқарас. Объективті тәсіл мыналарды қамтиды: диагностика сәттілікке (тиімділікке) және іс-әрекетті орындау әдісіне негізделген. Маңызды талаптар – «сенімділік» (немесе қайталану, тұрақтылық)

Екіншіден, бұл субъективті тәсіл. Оның диагностикасы өзі туралы хабарланған ақпарат, жеке тұлғаның ерекшеліктерін, белгілі бір жағдайларда мінез-құлықты сипаттау негізінде жүзеге асырылады.

Үшіншіден, проективті тәсіл қажет-сыртқы бейтарап, жеке емес материалмен өзара әрекеттесу ерекшеліктерін талдау, оның белгілі белгісіздігіне байланысты проекция объектісіне айналады [41].

Психодиагностикалық кәсіптік бағдарлау әдістерін таңдағанда келесі талаптарды басшылыққа алу қажет:

- кәсіптік бағдарлау әдістемелері өкілді, сенімді және дәлелді болуы тиіс, тұлғаның қандай да бір мамандыққа қызығушылықтары мен қабілеттерін анықтауға бағытталған; білім алушылар үшін түсінікті, пайдалану оңай және уақыт бойынша ұзақ емес;

- әдістемені жүргізу рәсімі тапсырмаларды ұсыну және жауаптарды өңдеу үшін пайдаланылатын бір мәнді алгоритм түрінде берілуге, тест балын есептеу мен стандарттаудың статистикалық негізделген әдістерін (статистикалық немесе критериалды тест нормалары бойынша) қамтуға тиіс;

- жеке ақпарат құпия болуы керек.

Кәсіптік бағдар беру диагностикасы және жоғары сынып оқушысының кәсіби өзін-өзі анықтауын дамыту-келесі себептерге негізделген:

- 1) жоғары сынып оқушыларының көпшілігінде кәсіби өзін-өзі анықтау үшін қажетті жеке қасиеттер жеткіліксіз дамыған, сондай-ақ өзін-өзі дамыту қабілеті, жауапкершілік, Тәуелсіздік нашар дамыған.

- 2) кәсіби өзін-өзі анықтау қажеттілігі төмендетілсе, Мамандық таңдау мотивтері қалыптастырылмаса.

3) жоғары сынып оқушылары көбінесе кәсіптер әлемі, өзі туралы, еңбек нарығының қажеттіліктері туралы білімнің болмауымен сипатталады.

Осылайша, Мамандық таңдау жоғары сынып оқушыларына негізгі қажеттіліктерді толығымен қанағаттандыруға және үйлесімді дамыған тұлға ретінде өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беруі керек.

Кәсіби диагностиканың негізгі мақсаттары:

- білім алушының өзі туралы шынайы түсінігін қалыптастыру;
- еңбек қызметінің қандай да бір саласында білім алушының кәсіби жетістігін болжау;

- кәсіптік өзін-өзі анықтауды және кәсіпті негізделген таңдауды қалыптастыруға жәрдемдесу;

- жеке басының қасиеттерін, қабілеттерін, бейімділігін, қызығушылықтарын және т. б. ескере отырып, білім алушыға мамандық таңдауда көмек көрсету.

Кәсіби диагностиканың міндеттері:

1. Білім алушының жеке басын анықтау;
2. Білім алушының өзіне тән ерекшеліктерін анықтау;
3. Білім алушыға ҰБТ тапсыру үшін бейіндік пәнді таңдау бойынша ұсынымдар беру;

4. Білім алушыға оқытудың бейіндік бағытын таңдау бойынша ұсынымдар беру;

5. Білім алушыға бейімділігі бар мамандықтардың тізімін ұсыну;

6. Ұсынылған мамандықтар бойынша жоғары оқу орындарының, колледждердің тізімін ұсыну [44].

Кәсіптік бағдарлау диагностикасы мыналарды анықтауға мүмкіндік береді:

- құндылық бағдарлары мен көзқарастары;
- жақын және перспективалы өмірлік жоспарлар мен кәсіби ниеттер;
- мамандық туралы идеялардың қалыптасу деңгейі;
- өзін-өзі бағалаудың даму деңгейі;
- қабілет, бейімділік және қызығушылық;
- кәсіби мотивацияның даму деңгейі;
- жеке ерекшеліктері;
- бұл нақты өмірлік жағдайлар (отбасылық қатынастар, Денсаулық, материалдық қамтамасыз ету және т.б.).

Кәсіптік бағдар беру диагностикасы бірнеше кезеңнен өтеді. Олардың ішінде интеллектуалды қабілеттерді диагностикалау, жеке қасиеттерді диагностикалау, Кәсіби бейімділікті, артықшылықтар мен қызығушылықтарды диагностикалау болуы мүмкін.

Білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығының критерийлері мен көрсеткіштері 2-кестеде келтірілген.

– Білім алушылардың кәсіби диагностикасының қорытындысы бойынша әдетте мынадай сипаттамаларды алады:

– МЖМ интеллектуалды даму деңгейінің көрсеткіштері даму бойынша ұсынымдар мен шешімдермен;

– күшті және әлсіз жақтары көрсетілген тұлғаның психологиялық портреті, сондай-ақ өнімді қарым-қатынас құру бойынша ұсыныстар;

– жеке тұлғаның «кәсіби» портреті (мамандыққа бейімділік, баланың белгілі бір қызмет түрлеріне қызығушылықтары, оның құндылық бағдарлары) [44].

Жалпы білім беретін орта мектептің 7-11 сынып оқушыларының кәсіптік диагностикасының элементтері мен тетіктерін қолдану, оқушылармен осындай жұмысты жүзеге асыру жөніндегі құралдарды пайдалану жөніндегі нұсқаулықтар 2020 жылы шығарылған әдістемелік ұсынымдарда берілген [45, 46]. Мысалы, орта мектептің 7-11 сынып оқушыларына кәсіптік диагностика жүргізу бойынша құралдарды пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар; сондай-ақ білім беру ұйымдарында бейіндеу бойынша әдістемелік ұсынымдар.

Кесте 2. Кәсіптік бағдарлау диагностикасы. Білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығының критерийлері мен көрсеткіштері

Кәсіби өзін өзі анықтау стратегиясының блоктары	Критерийлер	Өнімділік көрсеткіштері
1. Білім және өзін-өзі тәрбиелеу	Когнитивті	<ul style="list-style-type: none"> • Мамандықтар туралы білім. • Тартатын мамандық туралы білім (мазмұны, адамға қойылатын талаптар, оған еңбек нарығының қажеттілігі). • Өзінің кәсіби маңызды қасиеттері туралы білім (қабілеттерін, жеке қасиеттерін, дағдыларын өзін-өзі бағалау: жалпы еңбек, арнайы, коммуникативті, ұйымдастырушылық, шығармашылық). • Кәсіби өзін-өзі анықтаудың өзгермелі жолдары туралы білім (бастапқы шешім, іс-әрекеттің бағдарлы бағдарламасының болуы, шешімнің қосалқы нұсқасы, мониторинг пен түзетудің дербестігі). •

Өзін-өзі тану.	Мотивациялық-құндылық	<ul style="list-style-type: none"> • Кәсіби мансапқа деген оң көзқарас (әлеуметтік маңыздылығы, беделі, материалдық және жеке құндылығы). • Кәсіби өзін-өзі анықтау субъектісі ретінде өзіне барабар, көзқарас (Тәуелсіздік, өзіне деген сенімділік, оң "мен тұжырымдама", қиындықтарды жеңуге ұмтылу). • Кәсіби өзін-өзі анықтауға ықпал ететін іс-әрекетке шығармашылық көзқарас. • Қызметтің әртүрлі кезеңдеріндегі өз іс-әрекеттерін бағалау, шешімдердің түпнұсқалық нұсқаларын, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін бағалау. •
Өзін-өзі жүзеге асыру	Іс-әрекеттік-практикалық	<ul style="list-style-type: none"> • Өзін-өзі жүзеге асыру, күш сынау қабілеті. • Шығармашылыққа (шығармашылыққа), шығармашылық өзін-өзі көрсетуге, өзіндік ерекшелікке, жаңа технологияларды, қызмет тәсілдерін игеруге ұмтылуға бағдарлану. • Кәсіби кеңесшілерді, көмекшілерді (мұғалімдер, психологтар, ата-аналар, таныстар, достар және т.б. арасында) табу мүмкіндігі. • Өзін-өзі жетілдіру қабілеті (интроспекция, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі реттеу). •

Дереккөз: Бейсембаев Г.Б. «kasip» кешенді кәсіптік бағдар беру жүйесінің әдістемесі. "EDTECH" халықаралық білім орталығы. Алматы, 2020 ж. - 103 б.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, жалпы мемлекеттік деңгейде орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысының ұлттық моделін қалыптастыру ұсынылатынын атап өту қажет [40]. Келесі бетте Қазақстан

Республикасының орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру ұсынылған (3-кесте).

Кесте 3. Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру.

№	Орта білім деңгейі	Кәсіптік бағдар беру жұмысының нысаны	Іс шаралар	Орындаушылар
1.	1-4 сыныптар	Портфолио жүргізу (Жұмыс дәптері) Психодиагностика Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау	Кәсіптер әлемімен танысу (сыныптан тыс және сыныптан тыс жұмыстар)	Сынып жетекшісі, педагог-кәсіби бағдар беруші, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандары, ата-аналар
2.	5-7 сыныптар	Портфолио жүргізу (Жұмыс дәптері) Кәсіби диагностика, Бейіндеу (оқу қызметінде) Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу	Сыныпта және сыныптан тыс жұмыстар, кәсіпорындар мен ұйымдарға экскурсиялар	Сынып жетекшісі, педагог-кәсіби бағдар беруші, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандары, ата-аналар ұйымдар мен кәсіпорындардың басшылары, кәсіпкерлер
3.	8-9 сыныптар	Портфолио жүргізу (Жұмыс дәптері) Кәсіби диагностика, Бейіндеу (оқу қызметінде) Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу	Кәсіптік бағдар бойынша элективті курс Кәсіби сынамалар Жазғы еңбек лагері	Сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, педагог-кәсіби бағдар беруші, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандары

4.	10-11 сыныптар	Портфолио жүргізу (Жұмыс дәптері) Кәсіби диагностика, Бейіндеу (оқу қызметінде) Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу	Кәсіптік бағдар бойынша элективті курс	Сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, педагог-кәсіби бағдар беруші, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандары ата-аналар, ЖОО, ТжКБ психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандары, ұйымдар мен кәсіпорындардың басшылары, кәсіпкерлер
----	----------------	--	--	---

Ұсынылған жүйе білім алушылардың жас және ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізуді білдіреді.

3.7 Білім алушылармен кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу этикасы

Білім алушылармен кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізудің, ата-аналармен және әріптестермен өзара іс-қимылдың этикалық мәселелері, әсіресе елімізде осы жүйенің қалыптасу кезеңінде өте өзекті болып табылады. Студенттерді кәсіптік бағдарлаудың бүкіл процесінің этикалық компонентін елемеу бүкіл жүйеге теріс әсер етуі мүмкін, содан кейін оны болашақ кәсіби мансапты анықтаудың толыққанды құрылымы ретінде қабылдамауы мүмкін.

Болашақ мамандықты таңдауға және білім алушының кәсіби мансабын қалыптастыруға дұрыс көзқарас елесін бере алатын білім алушылардың үздіксіз кәсіби бағдарлау жүйесін құрудың жағымсыз стратегияларын құру процесіне ерекше назар аудару қажет. Мұндай стратегиялар, мысалы, болуы мүмкін [47]:

1. «Алдау» стратегиясы. Консультациялық практикада жиі проблема туындайды: кімді «алдау» керек - білім алушы, ата-ана, оқу орнының басшылығы немесе басқа мүдделі тұлға (олар Мұғалімді-кәсіби бағдаршамды немесе педагог-психологты белгілі бір жолмен жұмыс істеуге «міндеттейді» және басқа жұмыс нұсқалары үшін қатаң жазалайды)? Егер мұндай қызмет

Тапсырыс берушісін (ата-аналар, мектеп басшылығы, жергілікті басқару органдары: білім беру, Еңбек және халықты жұмыспен қамту) «сендіру» (немесе «ағарту») мүмкін болмаса, онда ар-ұждан мен біліктілік ұсынғандай бәрін жасаған дұрыс, ал есептерде жұмыс «Салада талап етілгендей» орындалды Сапалы нәтиже алу үшін кәсіби бағдар». Тәжірибе көрсеткендей, кейбір дағдылармен бұл өте қол жетімді. Тәжірибе көрсеткендей, бастықтар кейде педагог-психологтың немесе кәсіби бағдар берушінің "айла-амалын" болжайды, бірақ оны жазаламайды, өйткені. ол "ойын ережелерін" сақтайды және басшылардың дұрыс емес және қабілетсіз екенін көпшілік алдында дәлелдеуге тырыспайды.

2. Кеңес Одағы кезіндегі тәжірибе мұндай тұжырымды дәлелдейді. XX ғасырдың 20-шы жылдарының ортасында Кеңес Одағы Батыстың бейімделген кәсіби бағдарлау моделін қолдана бастады. жүйенің қалыптасу сәті, жұмыстың жаңа формалары мен әдістерін іздеу, жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларға сәйкес жинақталған эксперименттік және практикалық материалды түсіну. 1922-1923 жылдары жасөспірімдерге Мамандық таңдау бюросын құру мәселесі қаралды. КСРО-ның көптеген қалаларында кәсіптік бағдар беру бюролары өз жұмысын бастады. 1930-1933 жылдар аралығында ел бойынша 47 кәсіби кеңес Бюросы ашылды. Мектептерде педагогтар кәсіптік бағдар беру мәселелерімен айналысты. Алайда 1936 жылы бұл жүйеге мемлекеттік деңгейде толығымен тыйым салынды. БКП(Б) Орталық Комитетінің «Наркомпростар жүйесіндегі педологиялық бұрмаланулар туралы» (1936) қаулысында педология (балалардың мінез-құлқы мен дамуы туралы ғылым) жалған ғылым деп жарияланды, қабілеттерді бағалауда қандай да бір сынақтарды қолдану тәжірибесіне тыйым салынды. Шенеуніктердің пікірінше, педологтар оқушылар мен олардың ата-аналарын зерттей отырып, жалған ғылыми эксперименттер жүргізді. Бұл жалған ғылыми «зерттеулер» сәтсіз оқушыларға қарсы бағытталған және нәтижесінде оқушыларды қарапайым мектеп қауымдастығынан шығару үшін қолданылған (КСРО Орталық Комитетінің қаулысы, 1936) [48].

– «Өзін-өзі алдау» стратегиялары. Мұнда мұғалім-кәсіби бағдар беруші, педагог-психолог, пән мұғалімі немесе сынып жетекшісі жеткіліксіз көмек көрсетеді немесе студенттерге жай ғана "айла-шарғы жасайды" (және кейде оны түсінеді), бірақ мұндай жұмысқа негіз табады. Көбінесе мұндай Ақтаудың негізі студенттер мен ата-аналардың "толық қанағаттануы" болып табылады, олар мұндай манипуляторды барлық жағынан жігерлендіреді, достарына бұл туралы ынта-жігермен айтады және т. б. "Өзін-өзі алдаудың" кейбір нұсқаларын бөліп көрсетуге болады:

– директивті кеңес беру, әсіресе оның ең жасырын түрі, мұғалім-кәсіби бағдаршы, педагог-психолог, пән мұғалімі немесе сынып жетекшісі оқушыға

сүйіспеншілікпен күлімсіреген кезде: «Бәрібір, сіз ештеңе түсінбейсіз және сіз мен айтқандай істейсіз» деп ойлайды. Мұндай педагог-кәсіби бағдар беруші, педагог-психолог, пән мұғалімі немесе сынып жетекшісі әдетте оқушыларды, ата-аналарды, оның басшылығын оңай баурап алады, сөзсіз сенім атмосферасын қалыптастырады және сөзбе-сөз «Олардан арқандарды бұрады» ... сонымен бірге білім алушының өзі немесе оның ата-анасы, жұмыс беруші осындай «білімді» және «жағымды» маман болып табылады;

– «Терапия» ойыны. Мысал: кәсіптік бағдар беру кабинетінде оқушы бірден психотерапиялық топқа жіберілді, топтан кейін оқушы: «бұл өте қызықты болды, бірақ мен өзімнің кәсіптік бағдар беру мәселесімен келдім де, онымен бірге жүрдім», - дейді. Бірақ жалпы алғанда, мектеп оқушысы риза және кеңесшіні кәсіби емес деп айыптау қиын (оның ұстанымы: «балалардан сұраңыз, олар сізге менің көмегім ұнады ма, жоқ па деп айтады»);

– «Деструктивті-ұсыныс» сөзі «адамдардың тағдырын түбегейлі өзгертуге» деген ұмтылыста көрінеді және көбінесе өзін-өзі растайды (бастаушы мұғалімдерге тән-кәсіптік бағдар берушілер, педагог-психологтар, пән мұғалімдері немесе сынып жетекшілері);

– «Адаптивті-манипулятивті». Мұндағы басты мәселе: педагог-кәсіби бағдар беруші, педагог-психолог, пән мұғалімі немесе сынып жетекшісі ретінде өзін-өзі басқаруға жол бермеңіз. Мысалы, егер мектеп оқушысы немесе оның ата-анасы өздері үшін қандай да бір сәтсіз таңдау жасауға шешім қабылдаса және оны мұғалімге-кәсіби бағдарламға, педагог-психологқа, пән мұғаліміне немесе сынып жетекшісіне жүктесе (оларға келудің өзі, ең алдымен, олардың дұрыстығын растау үшін және сонымен бірге жауапкершілікті мұғалімнің өзіне беру үшін, егер ол тиісті жұмыс жасамай-ақ оқушымен немесе оның ата-анасымен «келіседі») [47];

Белгілі бір өңір басшылығының тапсырмаларын орындау. Мәні-білім алушыларға өз аймағында бар мамандықтарды таңуға тырысу, осылайша білім алушының кәсіби ой-өрісін шектеу және басқа мүмкін бағыттар бойынша аймақ экономикасының өсуін тежеу. Бұл сонымен қатар стратегияның өзін қысқартылған түрде құруға әсер етуі мүмкін.

3.8 Атқарылған жұмыс бойынша есептілікті қалыптастыру

Кәсіптік бағдар беру қызметі бойынша жұмысты жүргізу қорытындысы бойынша білім алушылар үшін жоғарыда аталған кезеңдердің әрқайсысы бойынша есептіліктің бірнеше түрі қалыптастырылады.

Есептілікті қалыптастырудың мақсаты терең талдау жүргізу және атқарылған жұмыс бойынша олқылықтар мен кемшіліктерді анықтау болып табылады.

Мектеп білімінің тиісті сатыларындағы білім алушылардың кәсіптік бағдарлау даярлығына жауаптылар оқу жылының жартыжылдығының

қорытындысы бойынша өз қызметі бойынша және жетекшілік ететін сынып бойынша есептік құжаттар дайындайды. Сынып жұмысы бойынша кәсіптік бағдар беру бағыты бойынша білім алушының портфолиосы дайындалады/толықтырылады, ол оқушының жеке ісімен бірге жылдан жылға беріледі.

Жалпы есеп беру құжаттамасы келесі түрде ұсынылған:

- 1) жиынтық есеп;
- 2) кәсіптік диагностикалық тестілеуден өткен білім алушылар туралы ақпарат;
- 3) кәсіптік диагностика нәтижелері бойынша білім алушылардың жеке басының типі;
- 4) таңдау үшін бірінші ұсынылған элемент ЕНТ;
- 5) таңдау үшін екінші ұсынылған элемент ЕНТ;
- 6) тестіленушілер таңдаған оқу бағыттары.

Есептілікті дайындағаннан кейін жауапты тұлғалар кәсіптік диагностика нәтижелері және таңдалған бейіндік пәндер бойынша білім алушыларға салыстырмалы талдау жасайды.

Оқушының портфолиосына тек оқушының өзі туралы ақпарат салынады. Оның портфолиосындағы белгілі бір оқушыға қатысты емес басқа ақпарат баяндалмайды.

Педагог-психологтың жеке консультациялары аяқталғаннан кейін бекітілген бейіндік пәндері мен бағыттары бар білім алушылардың тізімдері жасалады.

Кәсіптік бағдарлау даярлығының шарықтау шегі орталықтың білім алушыларының таңдаған бейіндік бағыты бойынша Мамандық таңдау бойынша консультациялар және ЖОО-ны таңдау бойынша консультациялар өткізу болуы мүмкін, бекітілген бейіндік пәндері, кәсіптік бағдары, таңдалған мамандықтары мен ЖОО-лары бар білім алушылардың тізімдері қалыптастырылады.

Білім алушылар ЖОО-ны саналы түрде таңдайды, егер қаласа, дәл осы ЖОО-ның студенті болу ниетімен өңірлік ЖОО-мен белгілі бір келісімдер жасай алады.

Сынып жетекшісі мектеп түлектері, одан әрі білім алу және олардың кәсіби дамуы туралы жазбалар жүргізеді. Қажет болған жағдайда және жоғары тұрған органдардың сұрауы бойынша талдау жүргізеді және жүргізілген зерттеу туралы талдамалық анықтама береді.

Білім алушылардың үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру стратегиясын іске асыру үшін кейбір мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің, орта білім беру ұйымдарының, «Атамекен» ҰКП, Білім алушыларды кәсіптік бағдарлау саласындағы мүдделі ұйымдар мен сарапшылардың өзара іс-қимылы қажет. Төменде орта білім беру

ұйымдарының білім алушыларын үздіксіз кәсіптік бағдарлау стратегиясын іске асыру жөніндегі іс-шаралардың үлгілік жоспары берілген.

ІС-ШАРАЛАР ЖОСПАРЫ
ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫН ҮЗДІКСІЗ КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ
СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ БОЙЫНША

N п/п	Іс-шаралар	Іске асыру мерзімі	Күтілетін нәтижелер	Жауапты орындаушылар (бірлесіп орындаушылар)	Аяқтау нысаны
1	2	3	4	5	
1	I. Ұйымдастырушылық-талдамалық іс-шаралар				
1.1	Елдегі халықтың кәсіби бағдарлануының өзекті жай-күйі мен қолда бар ресурстарының мониторингі	2024-2025 жж.	Оқушылардың кәсіптік бағдарлау саласындағы жағдайды талдау	Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары	Аналитикалық ескерту, ұсыныстар
1.2	Жұмысты ұйымдастыру арқылы мемлекеттік билік органдарының, орта білім беру ұйымдарының және білім алушылардың кәсіптік бағдарлануы саласындағы ұйымдардың ведомствоаралық өзара іс-қимылы және қызметін үйлестіру:	2024 жылдың қаңтар айынан бастап, тұрақты түрде	Орта білім беру ұйымдарының білім алушыларының кәсіптік бағдар беру жұмысының тиімділігін арттыру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Оқушылардың кәсіби бағдарын ведомствоаралық үйлестіру

1.3	Білім алушылардың кәсіптік бағдарлану мәселелері жөніндегі ведомствоаралық комиссия	3 кв. 2023 ж.	Білім алушылардың үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін іске асырудың мақсаттарын, бағыттары мен міндеттерін нақтылау және жаңарту	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Орта білім беру ұйымдарының білім алушыларына үздіксіз кәсіптік бағдар беру жүйесін құрудың жаңартылған стратегиясы
1.4	Білім алушылардың кәсіптік бағдарлануын дамытудың 2030 жылға дейінгі стратегиясын іске асырудың кезең-кезеңмен Ведомствоаралық жоспарын әзірлеу: өңірлік деңгейде (қалалар мен ауылдардағы жұмысты сипаттай отырып)	1 кв. 2024 ж.	Өңірдің еңбек әлеуетін арттыру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	2030 жылға дейін білім алушылардың кәсіптік бағдарлануын дамыту стратегиясы
1.5	Өңірде кәсіптік бағдар беру жұмысының сапасын тәуелсіз бағалау моделін әзірлеу	1 кв. 2024 ж.	Кәсіптік бағдар беру жұмысының жай күйі мен нәтижелілігіне мониторинг жүргізу үшін оны одан әрі	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА,	Өңірдегі кәсіптік бағдар беру жұмысының сапасын тәуелсіз бағалау моделі

			жетілдіру бойынша басқарушылық шешімдер қабылдау үшін негіз жасау	Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
1.6	Кәсіптік бағдар беру бағытында әлеуметтік зерттеулер жүргізу	2024 - 2025 жж.	Өңірде кәсіптік бағдарлауды дамыту перспективаларын ситуациялық талдау және айқындау	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Өңірлерде әлеуметтанулық зерттеулер жүргізу туралы талдамалық анықтама
1.7	Ұйымдар мен мекемелер басшыларының қызметін бағалау жүйесіне кәсіби өзін өзі анықтауды сүйемелдеу жөніндегі қызметтің жай күйі мен сапасының көрсеткіштерін қосу	Наурыз 2024 ж.	Оқушылармен кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастырудың нәтижелілігін арттыру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары,	Ұйымдар мен мекемелер басшыларының қызметін бағалаудың жаңартылған жүйесі

				мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
2	II. Ақпараттық қолдау				
2.1	Елдегі білім алушылардың кәсіптік бағдарлануының бірыңғай ақпараттық кеңістігін қалыптастыру және жұмыс істеуі	Қыркүйек, 2024 ж.	Оқушыларды кәсіптік бағдарлау даярлауды кешенді және жүйелі жүргізу	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Елдегі кәсіптік бағдар беру қызметі бойынша ақпараттық ресурс
2.2	Білім алушыларды дербес, саналы және жауапты кәсіби таңдауға дайындауға бағытталған желілік нысанда іске асырылатын білім беру бағдарламаларын әзірлеу, сынақтан өткізу және іске асыру	2024 - 2025 жж.	Кәсіптік бағдар беру қызметінің сапасын қамтамасыз етуге бағытталған білім беру бағдарламаларын іске асыру үшін интернет-ресурстарды біріктіру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
2.3	Кәсіптік бағдар беру бағытындағы ақпараттық	үнемі	Оқушыларды кәсіптік бағдарлау даярлауды	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО,	Кәсіптік бағдарлау қызметін ғылыми-

	материалдарды әзірлеу, көбейту және тарату		кешенді және жүйелі жүргізу,	«Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	әдістемелік қамтамасыз ету
2.4	Бұқаралық ақпарат құралдарын (теледидар, радио, интернет-ресурстар, әлеуметтік желілер және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары)қоса алғанда, қоғамдық санадағы кәсіби бағдарлаудың және еңбек адамдары туралы оң қоғамдық пікірдің маңыздылығын қалыптастыру	үнемі	Оқушыларды кәсіптік бағдарлау даярлауды кешенді және жүйелі жүргізу	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Кәсіптік бағдар беру саласында өткізілетін іс-шаралар туралы халықтың ақпараттық хабардарлығы
2.5	Өңір шегінде өзін-өзі табысты іске асыру мүмкіндігін көрсететін жастардың әртүрлі жас санаттары үшін тұсаукесерлер, бейнероликтер, буклеттер, интерактивті ресурстар сериясын әзірлеу	2023 - 2025 жж.	Кәсіптік қызмет бейінін негізді таңдау және кәсіпорындардың кадрларға қажеттілігін ескере отырып, кәсіптік-білім беру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары,	

			траекториясын құру үшін жағдайлар жасау	орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
III.	Кәсіптік бағдарлау процесінің барлық субъектілерінің қатысуымен және еңбек нарығының даму үрдістерін және өңірлер экономикасының Кадрлық қажеттілігінің мониторингін ескере отырып кәсіптік бағдарлау жұмысын жүргізу				
3.1	Кәсіби таңдауды сүйемелдеу бойынша түрлі іс-шаралар өткізу арқылы білім алушылар мен жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауын сүйемелдеудің үздіксіздігін қамтамасыз ету, оның ішінде: кәсіби ақпараттандыру; кәсіби және мансаптық кеңес беру; кәсіби іріктеу және кәсіби іріктеу; – кәсіби, өндірістік және әлеуметтік бейімделу	қарша 2023 ж.	Еліміздегі еңбек ресурстарының сапасын арттыру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Халықты жұмыспен қамту басқармалары жанындағы консультациялық орталықтар
3.2	Білім беру қызметтері нарығының еңбек нарығымен және оны дамыту перспективаларымен өзара	үнемі	Кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу кезінде бизнес пен білім беру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин	Кәсіптік бағдарлау іс-шараларын өткізу туралы келісімдер (кесте)

	байланысын нығайту құралы ретінде Орта білім беру ұйымдарының білім алушыларының кәсіптік өзін-өзі анықтауын бизнеспен және мемлекеттік ұйымдармен сүйемелдеу		ұйымдарының өзара іс-қимылы	атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
3.3	Басым мамандықтарды, оның ішінде WorldSkills үздік халықаралық практикасына және "мамандық бойынша Үздік" республикалық кәсіби шеберлік конкурсына сәйкес танымал ету бойынша іс-шаралар өткізу	үнемі	Еңбек нарығының талаптарына сәйкес жаңа мамандарды даярлау	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Жоғары оқу орындарында білім беру бағдарламаларын дайындау, білім беру гранттарын бөлу
3.4	Балаларға мамандық таңдауда және білім беру-кәсіптік траекториясын құруда көмек көрсетуге бағытталған отбасылармен жұмысты ұйымдастыру	2023 - 2025 жж.	Ата-аналардың балаларының кәсіби өзін-өзі анықтауын қолдауға деген ынтасын арттыру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары,	Мектептің және білім алушылардың ата-аналарының бірлескен іс-шаралары

				орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
3.5	Студент жастар арасында кәсіптік бағдар беру бойынша көмекке ерікті қозғалысты дамыту	үнемі	Жаңа және жойылып бара жатқан мамандықтар бойынша ақпараттық-түсіндіру жұмыстары	ОАМ, ҒЖБМ	Өңірлік жоғары оқу орындары жанындағы студенттердің ерікті жасақтары
3.6	Орта білім беру ұйымдарының білім алушыларын ерте кәсіптік бағдарлаудың өңірлік жобаларын іске асыру ("Болашаққа билет", " Менің мамандығым", " Үздік суретші" және т. б. барлық ықтимал бағыттар бойынша)	2023 - 2025 жж.	Өңірлік кәсіптік бағдарлау жүйесінің мемлекеттің кәсіптік бағдарлау қызметінің жалпы контекстіне енгізілуін қамтамасыз ету	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Іс - шараларды өткізу туралы ақпарат
3.7	Кәсіптік қоғамдастық өкілдерін білім алушылардың кәсіптік бағдарлануына тарту	2023 - 2025 жж.	Әлеуметтік-экономикалық дамудың Кадрлық қажеттілігін ескере отырып, оқушылардың	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА,	Іс - шараларды өткізу туралы ақпарат

			кәсіби өзін-өзі анықтауына жәрдемдесу	Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
3.8	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін кәсіптік бағдар беру жұмысы саласындағы орта білім беру ұйымдарын әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу	2023 - 2025 жж	Білім алушылардың әртүрлі санаттарымен кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру кезінде атаулы тәсілді қамтамасыз ету	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Әдістемелік нұсқаулық
IV. Кадрлық-әдістемелік және материалдық-техникалық қамтамасыз ету					
4.1.	Кәсіптік бағдарлау қызметін қамтамасыз ететін кадрларды кәсіптік даярлау және қайта даярлау жүйесін жетілдіру	үнемі	Білім алушыларды кәсіптік бағдарлау саласындағы білікті мамандар	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары,	Кәсіптік бағдар беру саласында кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың білім беру бағдарламалары

				мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	
4.2.	Халықтың әртүрлі санаттарының кәсіби өзін-өзі анықтауын сүйемелдеу бойынша Инновациялық тәжірибе алмасу бойынша іс-шаралар өткізу	Жылына кем дегенде 2 рет	Тәжірибе алмасу және кәсіптік бағдар беру жұмысының сапасын арттыру үшін пікірталас алаңдарын құру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Дөңгелек үстелдер, семинарлар, конференциялар, тренингтер
	Әртүрлі ведомстволық бағыныстағы ұйымдар мен мекемелерде жұмыс істейтін кәсіптік бағдарлау және мансаптық даму саласындағы мамандардың өңірлік қауымдастығын құру	Тамыз 2023 ж.	Өңірлік деңгейде кәсіптік бағдарлау мәселелерінде жүйелілікті құру	ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰКП, Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар	Білім беру басқармасының білім алушыларды кәсіптік бағдарлау мәселелері бойынша үйлестірушілері

	<p>Кәсіптік сынағаларды және білім алушылармен кәсіптік бағдарлау жұмысының басқа да тәжірибеге бағдарланған технологияларын іске асыру үшін, оның ішінде жұмыс берушілердің ресурстарын тарта отырып, қажетті материалдық-техникалық базаны дамыту</p>	<p>2023 - 2025 жж.</p>	<p>Оқушыларды еңбек мазмұны мен жағдайларымен таныстыру, еңбек қызметіне қатысу тәжірибесін қалыптастыру</p>	<p>ОАМ, ҒЖБМ, ЕХӘҚМ, ЖАО, «Атамекен» ҰҚП, Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, Білім басқармалары, орта білім беру ұйымдары, мүдделі ұйымдар мен тұлғалар</p>	<p>Білім беру басқармасының білім алушыларды кәсіптік бағдарлау мәселелері бойынша үйлестірушілері</p>
--	---	------------------------	--	---	--

Қорытынды

Қазіргі уақытта елдегі білім алушыларды кәсіптік бағдарлау мәселелерімен тек мамандандырылған Білім беру ұйымдары, халықаралық білім беру ұйымдары, жеке компаниялар және басқа да мүдделі тұлғалар осы саладағы қызметтен негізгі немесе қосымша табыс алу ретінде айналысады.

Мемлекеттік орта білім беру ұйымдарында, мектепке дейінгі ұйымдарда білім алушылардың үздіксіз кәсіптік бағдарлануының нақты жұмыс істейтін жүйесі қалыптастырылмаған.

Қазақстан Республикасында жұмыс істеп тұрған білім беру жүйесін ескере отырып орта білім беру ұйымдарының білім алушыларын орта білім алу деңгейлері бойынша үздіксіз кәсіптік бағдарлау жүйесін құру орынды деп болжанады:

- бастауыш білім деңгейі (бастауыш мектеп буыны) - 1-4 сыныптар;
- орта жалпы білім беретін мектептің бастауыш сынып деңгейі (бастауыш мектеп буыны) – 5-7 сыныптар;
- орта мектептің орта сынып деңгейі (орта мектеп буыны) – 8-9 сыныптар;
- орта жалпы білім беретін мектептің жоғары сынып деңгейі (жоғары мектеп буыны) – 10-11 сыныптар.

Мұндай жүйе сонымен қатар толық емес жалпы білім беретін мектептер (шағын жинақты мектептер), Бастауыш мектептер немесе негізгі орта мектептер жұмыс істейтін ауылдық мектептерді есепке алуға мүмкіндік береді. Мысалы, тек бастауыш білім (4 сыныпқа дейін) немесе негізгі жалпы білім беретін мектеп (9 сыныпқа дейін), оның ішінде шағын жинақталған мектептер. Сондай-ақ, мемлекеттік жалпы білім беретін мектептерден басқа мамандандырылған, арнайы мектептер, дербес білім беру ұйымдары, халықаралық және жеке мектептер жұмыс істейтінін ескеру қажет. Бұл құрылым білім алушылардың жас ерекшеліктеріне және орта білім беру ұйымдарының мәртебесі мен бағыттарына бөлінбестен олармен кәсіптік бағдарлау жүргізу әдістеріне бағытталған.

1-4 сынып оқушыларын ерте кәсіптік бағдарлаудың мақсаттары: әр адамның өміріндегі еңбек орны туралы бастапқы идеяларды кеңейту; әртүрлі кәсіптер туралы негізгі түсініктерді егжей-тегжейлі көрсету; ойын және басқа әдістер арқылы әртүрлі қызмет түрлеріне ену мүмкіндігін қамтамасыз ету. Бастауыш мектептегі сапалы кәсіптік бағдар беру жұмысы мынадай міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: дене еңбегімен айналысатын адамдарға, сондай-ақ барлық кәсіптерге құрметпен қарауға тәрбиелеу; адам үшін еңбектің маңыздылығын түсінуді қалыптастыру; қазіргі заманғы қызмет түрлерінің алуан түрлілігімен таныстыру; өз жұмысын сапалы орындауға дағдыландыру; танымдық және кәсіптік бағдарлау әдістемелерін қолдану арқылы оқуға және еңбекке ынталандыру; мамандықтармен танысу барысында баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту [39].

Бастауыш сыныптардағы кәсіптік бағдар беру жұмысының негізгі міндеті-баланың ересек адаммен қарым-қатынас процесінде мамандықтар туралы ой-өрісі мен хабардарлығын кеңейту. Бастауыш сыныптардағы кәсіптік бағдар беру сабақтарының мазмұны мен құрылымы бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерімен анықталады.

5-7 сыныптардағы кәсіптік бағдар беру жұмысының мақсаты-1-4 сыныптарда білім алушылардың еңбек туралы түсініктерін жалпылау және дамыту, еңбекке деген сүйіспеншілікке, еңбек адамдарына деген құрметке тәрбиелеуді жалғастыру. Әр түрлі мамандықтар туралы түсініктерді кеңейту және тереңдету.

8-9 сыныптарда мектеп психологының белсенді диагностикалық жұмысы басталады, мамандықты саналы түрде таңдау сабақтары өткізіледі. Оқушылар қызметкерлерге жоғары талаптар қоятын аса маңызды мамандықтарды (ТЖМ, білім беру, медицина, IT-мамандар және т.б.) оқиды. Факультативті сабақтар мен терең қызығушылықтар үйірмелері өздерінің құндылықтары мен мүдделерін білуде және мамандықты саналы түрде таңдауда үлкен рөл атқара бастайды.

10-11 сынып оқушыларымен кәсіптік бағдарлау жұмысының маңызды бағыттарының бірі олардың өзекті жай-күйін, ерекшеліктерін айқындау, проблемалық аймақтар мен ресурстарды анықтау үшін кәсіби өзін-өзі анықтау тұрғысынан одан әрі дамыту үшін жүзеге асырылатын олардың мүдделерін, бейімділігін, кәсіптік артықшылықтарын, қабілеттерін, жеке ерекшеліктерін, уәждемесін, құзыреттерін диагностикалау болып табылады.

Болашақ мамандықты таңдауға және білім алушының кәсіби мансабын қалыптастыруға дұрыс көзқарас елесін бере алатын білім алушылардың үздіксіз кәсіби бағдарлау жүйесін құрудың жағымсыз стратегияларын құру процесіне ерекше назар аудару қажет.

Есеп беру кезінде терең талдау жүргізуге және орындалған жұмыс бойынша олқылықтар мен кемшіліктерді анықтауға назар аудару қажет. Есептілікті дайындағаннан кейін жауапты тұлғалар кәсіптік диагностика нәтижелері және таңдалған бейіндік пәндер бойынша білім алушыларға салыстырмалы талдау жасайды.

Оқушының портфолиосына тек оқушының өзі туралы ақпарат салынады.

Кәсіптік бағдарлау даярлығының шарықтау шегі орталықтың білім алушыларының таңдаған бейіндік бағыты бойынша мамандық таңдау бойынша консультациялар және ЖОО-ны таңдау бойынша кеңес берулер өткізу болуы мүмкін, бекітілген бейіндік пәндері, кәсіптік бағдары, таңдалған мамандықтары мен білім алушылардың қалаған ЖОО-ның тізімдері қалыптастырылады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың 1.09.2021 жылғы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – елдің өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы// <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>. 20.03.2023;
2. ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың 1.09.2021 жылғы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы// <http://president.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>;
3. Служба «QABILET»: Диагностика способностей детей и профориентация школьников <https://qabilet.elumiti.kz/>;
4. Атлас новых востребованных на рынке специальностей и компетенций <https://enbek.kz/atlas/kk/about#main-content>;
5. Бейсенбенев А. Ранняя диагностика и профессиональная ориентация - основа жизнеопределения учащегося //НПП «Атамекен» https://conf.nis.edu.kz/wp-content/uploads/2021/11/1.8_2-bejsenbenov-rus.pdf;
6. Mann, A. et al. (2020). «Работа мечты? Карьерные устремления подростков и будущее работы», ОЭСР;
7. ACVT (Консультативный комитет по профессиональному обучению) (2018). «Мнение о будущем профессионального образования и обучения после 2020 года», 3 декабря 2018 г.;
8. Гриншпун С. С. Профессиональная ориентация школьников в США // Педагогика. 2005. № 9. С. 65–72;
9. Гриншпун С. С. «Академия X»: подготовка американских школьников к жизни и труду // Педагогика. 2006. № 4. С. 103–108;
10. Dehaas J. Students like diploma-degree option at Guelph-Humber // The Maclean's Guide to Universities. August 2014. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://www.macleans.ca/education/university>;
11. Хабиб А. Д. Модель межэтнической интеграции учащихся в системе образования Израиля: диссертация кандидата педагогических наук. Москва, 2004. 199 с.;
12. Шамсутдинова И. Г., Павлова О. И. Профессиональная ориентация учащихся во Франции // Педагогика. 2007. № 4. С. 101–111;
13. Гриншпун С. С. Опыт создания государственной службы профориентации во Франции // Педагогика. 2004. № 7. С. 85–91;
14. Гриншпун С. С. Организация профориентации школьников в Великобритании // Педагогика. 2005. № 7. С. 100–105;
15. Профессиональная ориентация школьников. Аналитическая записка / под ред. Н. М. Клыгина, Н. А. Лифантьевой. Вологда, 2010. 81 с.;
16. Гриншпун С. С. Подготовка учащихся к жизни и труду в школах Швеции // Педагогика. 2007. № 3. С. 71–78;

17. Федотова Е. Е. Теория и практика подготовки к занятости учащихся общеобразовательных школ и профессионально-технических учебных заведений зарубежных стран: диссертация доктора педагогических наук. Томск, 2003. 373 с.;
18. Работа без аттестата? Опыт Швейцарии [Электронный ресурс]. URL: <https://ok.ru/video/11664819594> (дата обращения: 27.01.2020);
19. Vanhalakka-Ruoho, M. Educational pathways of ninth grade adolescents: Transition practices in vocational and academic families / M. Vanhalakka-Ruoho, L. Koski, J. Silvonen // Australian Journal of Career Development. – 2016. – Т. 25. – Vol. 3. – P. 117–128;
20. Kettunen, J. Practitioners' Experiences of Social Media in Career Services / J. Kettunen, R. Vuorinen, J. Sampson // Career Development. – 2015. – Т. 63. – Вып. 3. – P. 268–281;
21. Kettunen, J. Career practitioners' conceptions of social media in career services / J. Kettunen, R. Vuorinen, J. Sampson // British Journal of Guidance & Counselling. – 2013. – Т. 41. – Вып. 3. – P. 302–317;
22. Kettunen, J. European Lifelong Guidance Policy Network representatives' conceptions of the role of information and communication technologies related to national guidance policies / J. Kettunen, R. Vuorinen, O. Ruusuvirta // International Journal for Educational and Vocational Guidance. – 2016. – Т. 16. – Vol. 3. – R. 327–342;
23. Valmentaja. Oppilaanohjaus 7–9. – Helsinki, 2017. – 210 p.;
24. Университет Прикладных Наук «Карелия» [Электронный ресурс] // Karelia University of Applied Sciences: офиц. сайт. – [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – URL: <http://www.karelia.fi/en>. – (дата обращения 15.04.2019);
25. Университет Восточной Финляндии [Электронный ресурс] // University of Eastern Finland: офиц. сайт. – Электрон. дан. – URL: <https://www.uef.fi/ru/web/russian>. – (дата обращения 15.04.2019);
26. Университет Ювяскюля [Электронный ресурс] // University of Jyväskylä: офиц. сайт. – Электрон. дан. – URL: <https://www.jyu.fi/en>. – (дата обращения 15.04.2019);
27. Вуоринен Р., Зелот Х., Лемпинен П. Профессиональная ориентация как инструмент взаимосвязи образования и рынка труда // Вестник ТвГУ. 2013. Вып. 3. С. 24–33;
28. Гуткин М. С. Использование Ф-теста для диагностики развития профессионального самосознания школьников // Психология. 1999. № 3. С. 114–121;
29. Кожевникова М. Н. Педагогические условия адаптации учащихся из КНР в процессе довузовской подготовки: дис. ... канд. пед. наук. Москва, 2009. 154 с.;
30. Алишев Т. Б., Гильмутдинов А. Х. Опыт Сингапура: создание образовательной системы мирового уровня // Вопросы образования. 2010. № 4. С. 227–246;

31. Радченко Л. Р. Политика британских колониальных властей в Индии в сфере высшего образования // Известия Самарского научного центра РАН. 2011. Т. 13. № 3. С. 187–189;
32. Бейн Дж. Профессиональное образование: необходимость для экономики Индии [Электрон. ресурс]. Режим доступа: http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2013/iem/boyko_/library/article3.htm;
33. Блинов, В. И. Показатели качества управления профориентационной работой в субъекте Российской Федерации / В. И. Блинов, З. К. Дулаева, Л. Н. Куртеева, И. С. Сергеев // Дополнительное профессиональное образование в стране и мире. – 2018. – № 2 (38). – С. 29–34;
34. Kettunen, J. European Lifelong Guidance Policy Network representatives' conceptions of the role of information and communication technologies related to national guidance policies / J. Kettunen, R. Vuorinen, O. Ruusuvirta // International Journal for Educational and Vocational Guidance. – 2016. – Т. 16. – Vol. 3. – P. 327–342;
35. OECD (2019), OECD Employment Outlook: The future of work // https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2019_9ee00155-en;
36. WEF (2020), The Future of Jobs Report // <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/12/WEF-future-of-jobs-report-2020-zahidi>;
37. Coursera (2021), Global Skills Report // <https://cdn.theewf.org/uploads/pdf/Coursera-Global-Skills-Report-2-compressed.pdf?mtime=20211019103944&focal=none>;
38. OECD (2019), OECD Employment Outlook: The future of work // https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2019_9ee00155-en;
39. WEF «These are the countries where AI is aiding productivity the most»;
40. Проект Концепции развития профориентационной работы в организациях образования Республики Казахстан. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2022;
41. Бачкина Е.Н. Программа ранней профориентации! «Тропинка в профессию» для 1-4 классов // <https://znanio.ru/media/programma-rannej-proforientatsii-tropinka-v-professiyu-dlya-1-4-klassev-2527935>;
42. Профориентация в начальной школе <https://edunews.ru/proforientaciya/materials/v-nachalnoj-shkole.html>;
43. Профориентация в школе. // <https://proforientatsia.ru/career-guidance/proforientatsiya-v-shkole/>;
44. Бейсембаев Г.Б. Методология Комплексной профориентационной системы «KASIP». Международный центр образования «EDTECH». Алматы, 2020 г. – 103 с.;
45. Методические рекомендации по использованию инструментария по проведению профессиональной диагностики обучающихся 7-11 классов средней школы. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2020;

46. Методические рекомендации по профилизации в организациях образования. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2020;

47. Основные стратегии организации профориентационной помощи. Интернет ресурс: <https://shpargalum.ru/shpora-k-napisaniyu-ekzamena-po-psixologii-truda/psychology/osnovnyie-strategii-organizaczii-proforientaczionnoj-pomoshhi.html>;

48. Сыздыкова К., Развитие системы профориентационной работы в школах РК как фактор расширения доступа к высшему, техническому и профессиональному образованию // Программа для молодых исследователей в области публичной политики Фонда Сорос-Казахстан, Алматы, 2018, 36 с.

Тақырыптық жоспар

Сынып _____

Мектеп _____

Облыс, қала _____

Жалпы сағат саны _____

Модуль I «Игра в профессии»

№	Тақырыбы	Сағат саны	Өткізу формасы	Педагогтың аты-жөні
1-2	«Барлық мамандықтар керемет»	2	Бейнетанысу Ойын элементтерін қолдану	

II Модуль «Экскурсиялар»

№	Тақырыбы	Сағат саны	Өткізу формасы	Педагогтың аты-жөні
1-2	«Ақбидай» нан-тоқаш комбинатына бару»	2	Көшпелі іс-шара	

Кәсіптік бағдарлауға арналған тест сынақтарының тізімі

1. Диагностика структуры сигнальные систем Э. Ф. Зеер, А.М. Павловой, Н.О. Садовниковой;
2. Методика экспресс-диагностики работоспособности по психомоторнымпоказатели (теппинг-тест Е. П. Ильина);
3. Опросник для определения типов мышления и уровня креативности Дж.Брунера;
4. Тест «Конструктивный рисунок человека из геометрических фигур» В.В.Либина;
5. Тест-опросник измерения мотивации достижения А. Мехрабиана;
6. Методика изучения мотивации обучения в ВУЗе Ильиной Т.И;
7. Методика изучения мотивов профессиональной деятельности Головей Л.А.
8. Дифференциально-диагностический опросник интересов (ДДО) Е.А.Климова.
9. Опросник «Карта интересов» в модификации О.Г. Филимоновой.
- 10.Опросник профессиональной готовности (ОПГ) Л. Н. Кабардовой.
- 11.Тренинг по профориентации «В поисках призвания».
- 12.Опросник профессиональных предпочтений Дж. Холланда.
- 13.«Конструктивность мотивации» (О.П. Елисеева).
- 14.Стремление к успеху/избеганию неудач (Т. Эллерс).
- 15.«Готовность к риску» (Г. Шуберт).
- 16.КОТ (краткий отборочный тест Вандерлика).
- 17.Тест профессиональных предпочтений Л.А. Йоваши (в адаптации Хабаровского краевого центра).
- 18.Психологический портрет личности по Кейрси (в адаптации Б. В. Овчинникова, К. В. Павлова, И. М. Владимировой, Л. И. Катаевой).
- 19.Ориентационный опросник Басса (в адаптации В. Смекал и М. Кучера)
- 20.КОС (Оценка коммуникативных и организаторских склонностей (Б. А.Федоришин).
- 21.Матрица выбора профессии (Г.В. Резапкина)
- 22.Определение профессионального типа личности (модификация методикиДж. Холланда).
- 23.Методика «Профиль» (модификация «Карты интересов» А.Е. Голомштока).
- 24.Методика «Эрудит» (ШТУР под ред. К. М. Гуревича в модификации Г. В.Резапкиной).
- 25.Тип мышления (в модификации Г.В. Резапкиной).
- 26.Тест интеллектуального потенциала (П. Ржичан).
- 27.Тест эмоции (модификация теста Басса-Дарки).
- 28.Оценка эмоционального интеллекта (модификация Н. Холла).
- 29.Опросник «Определение уровня внутренней свободы».